603

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXV. КЊИГА 259

СВЕСКА VII. ЗА ГОДИНУ 1909.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1909.

Српски — Словенски — 2 — 603 — 8.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. О неким господарима града Просека на Вардару. Од дра Никоље Радојчиħа 1
II. Двоје старих. Приповетка Драгутина Илијħа 20
III. Из историје Срба у Угарској. Од дра Алексе Ивиħа. IV. Од битке на Мухачком Пољу до смрти цара Јована Ненада 39
IV. Impromptu. Песме Божа Ловриħа (Свршетак) 59

V. Листак:

О неким старинама и умјетинама по Далмацији. Од Арсена Венделидеса 66

VI. Књижевност:

1. Оцене:

„Др. Нико Жупаниħ. Систем историјске антропологије балканских народа“. Јов. Радониħ 72
„Dr. Ferdo Šišić. Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman“. Јов. Радониħ 75
„Camilla Lucerna. Zur Asanaginica“. Др. Владимир Ħоровиħ . . 77

2. Прикази:

а) *Белетристика.* „Milena Miladinović. (Шушњев) Kncz Ivo von Semberien“. М. С—ħ 81
б) *Политичка економија.* „Др. Мих. В. Вујиħ. Прво научно дело о трговини Дубровчанина Ħенка Котруљиħа“. J. P. 82

3. Белешке:

О Дубровчанину Франу Гундулиħу. — Ивиħева Сеоба Срба у Хрватској и Славонији. — Јоргина Историја румунске цркве и религиозног живота. — Владимира Загорског François Rački. — Цвијиħев Преглед географске литературе о Балк. Полуострву. — „Die Universität Leipzig 1409—1909“. 85

VII. Извештаји о раду Матице Српске 89

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ħе остало у годишњим честицама за идуħе 4 године положити (§. 3. Устава).

Нар. Бр...

О НЕКИМ ГОСПОДАРИМА ГРАДА ПРОСЕКА НА ВАРДАРУ.

— Прилог српској повесници у дванаестом и тринаестом веку. —

од

Др. НИКОЛЕ РАДОЈЧИЋА

I.

Рђава влада Ангелâ у Романији ускорила је цепкање царства у унутрашњости и олакшала покореним народима оцепљење од царевине од које нису имали више никаква добра и за коју их није везивао као Грке патриотизам, који је њима олакшавао све терете, које обично трпе поданици државе чији је крај близу.

Андроник Комнин (1182.—1185.) је за своје кратке владе покушао уништити моћно племство у Малој Азији, које је тежило, да се помоћу оружја ослободи од царства, које га није могло одавно штитити од Турака. Исто је тако покушао сатрти утецај патријарха, дворана, рођака и свих осталих елемената, који су крали државу, патили сиротињу и у нераду и сваком изобиљу терали луду политику, која је као унутрашња била спала на дворско оговарање, а као спољашња на подмићивање непријатеља. У борби против обадве велике странке, војничке и чиновничке, које од осмога века воде жестоку борбу око несметаног експлоатисања државе, Андроник се ограничио само на малоазијско племство и на део дворанства, своје рођаке, и помоћу народа цариградскога, од кога је он опет за неко време учинио важан политички фактор, извршио је донекле своје мудре мисли, а када се хтео ослободити и њему немилог, а за државу опасног савезништва маса цариградских, онда су га оне срушиле и иза његове

страшне смрти управљали су државом рођаци Исака II. (1185.—1195.) и цариградски народ на своје велико зло и још веће зло провинција, које је Андроник I. искрепо тежио изједначити у правима и дужностима с Цариграђанима. Народ је почео опет себе сматрати највишом влашћу у држави, као да никада није био ни прекинут обичај, да народ цариградски бар признаје цара као свог владара и почео се према томе држати као прва власт у Романији.

Из Цариграда се управљало провинцијама тако, као да оне постоје само зато, да дају новац за разонођење главнога града. Грабљиви чиновници хтели су за владе Исака II. Ангела и његовог брата Алексија III. Комнина надокнадити своје штете, што су их претрпили због бриге Андроникове за провинцијалце и плаћкали су провинције горе, него што су их икада дотле пљачкали порезни чиновници у Романији.

Никита Акоминат с болом говори о тешким порезима за доба Ангела, од којих да држава никакве користи није имала, јер су узурпатори новац расипали на неваљалства и своје рођаке.[1]) Поданици Романије били су, истина, научени на велике државне порезе и на њихово неправично сабирање, али велики ратови, норманска и турска плачкања, па насиља племића — дината — тако су били тада изнурили становништво по провинцијама, да је оно лутало по опустошеној земљи, бегало из Романије у друге државе, чак у Турке, само да се опрости тешких пореза и насиља племићког.[2])

Цариграђани нису имали срца за несрећу провинција и у непрестаним бунама, узрујаностима и трзавицама нису имали ни времена мислити на стање презрених провинцијалаца.[3]) Због разноликих елемената од којих су били састављени, паглих револуција, дворских немира и религиозних препирака били су жељни узрујаности, она им је постала животна потреба и опи су је силом изазивали, ако јој разлога није било.[4]) Све гласове из провинција, да се окане одвратна живота, расипања државног новца, играња политике те да се више брину за провинције без којих Цариград не може бити они су кинички одбијали и сећали се провинција само онда, кад је у њих требало слати

порезне чиновнике — тада су им оне требале, а иначе Велики Град као да је могао сам за себе постојати, да буде дика провинцијама, које зато упропашћује без разлога у својој кратковидости и неоправданој поноситости.

Бедну пак сиротињу пре и после Андроника I. штитила је само црква, која је учила владаре, да су као заменици божији на земљи дужни штитити сироте, али је мало њих научила, него је својим авторитетом морала бранити сиротињу од грабљивих чиновника и силовитих племића, који су од Лава Мудрога (886.—911.) били обично и чиновници и племићи, а од турских великих провала на истоку и норманских на западу обичне силеџије.[5])

Због тих насиља порезних чиновника, силовитих архоната и слабости Романије дигли су се и ослободили Власи и Бугари од неваљале владе Исака II. Ангела, који је својим нерадом сатирао и срамотио државу и кога је само чудна срећа држала на несигурном престолу Романије, на коме је он био један од најневреднијих што су икада на њему седели. Проста светина цариградска, која му је помогла до власти, тражила је обилну награду зато и због те су се награде провинције шћачкале. Рођаци су цареви опет грабили благо у великој журби и страху, да ће нова револуција довести новога цара, који ће своје богатити и зато ни ослобођење Бугарске није усветовало дворане и Цариграђане да боље поступају бар с Македонијом, у колико је још била њихова, него су порезници и овде немило шћачкали земљу, да је сасвим опусте пре него што је освоје Власи и Бугари. Солунски митрополит Евстатије се за свога живота (умро је између 1192. г. и 1194.) бринуо за сиротињу своје митрополије и штитио је својим моћним утецајем од порезника и од дината, којих је овде било врло много, јер је становништво било или сасвим словенско или му је у жилама било преко пола словенске непокорне крви, те се је зато још више него у другим крајевима цепало од Романије и оснивало ситне државице; баш се је ту у Македонији сјединила словенска тежња за сепаратизмом са жељом војничког ромејског племства и авантуриста, да се ослободе од чиновничке грабљиве владе у Цариграду кидајући од Романије поједине пределе и правећи од њих самосталне области.

*

То се ново племство нипошто не може испоредити с ранијим ромејским племством и са западњачким, јер то није било племство по крви, него по непокорности, неосећању потребе веће државне заједнице, напослетку по способностима и по снази воље. Све су династе били испрва силовити, јуначни људи, који су одрекли држави послушност, јер их није могла штитити од спољашњих непријатења, а није их хтела штитити од порезника, него их је још напуштала, да бар претераним порезима осиромаши богате и тако их присили на покорност.[6]) Код њих је тежња за самосталношћу надвладала осећај поштовања државне власти, који је међу сасвим негрчким или на пола грчким становништвом био и опако незнатан, и према њиховој снази окупили су они око себе више или мање војника, који су им се из страха покоравали, а често и зато, што су их штитили од сваког насиља осим њиховог. Те силнике, сличне талијанским тиранима из Cinquecenta, зове Михаило Акоминат гладним вуцима, пантерима који се шарене од различитих зала, који су становништву у провинцијама исто тако страшни као какав „порезнички лав“ те особито хвали Евстатија Солунског, што је македонску сиротињу од такога великога зла штитио, јер без његове заштите пропале би целе провинције од пасиља порезника и династа, којих је силовитост на периферији државе били још већа, него ближе Цариграду, пошто се династмма тамо било лакше држати. И тако се Романија још за Комнинâ, а особито за Ангелâ, почела крњити не само одметањем раније покорених народа, него оцепљењем целих крајева, који су били сасвим или на пола грчки и за царство врло важни као н. пр. Кипар.

Српске Земље, које су се од Романије сасвим оцепиле 1183. г. никада више нису биле покорене као за доба цара Манојла I. (1143.—1180.), а да ни не спомињемо делове Хрватске, Далмације и Срем. Победа Исака II. на Морави над Србима, била је таман толика, да је цар дао варварима своју синовицу за будућу владарицу, што се у Романији увек нерадо чинило. Одметнуте Влахе и Бугаре није пак Исак II. могао никако покорити, него је још стрепио, да ће се поновити доба Симеона Великог за Цариград и за Романију, а још мање је то могао учинити

неваљали узурпатор, његов брат Алексије III., који се хтео уздићи комнинским именом, кад није могао својим радом. Државом и царем управљале су дворске клике[7]) и провинције, које су врло нерадо сносиле многовлађе, под његовом су владом особито много трпиле и зло им је иза кратке, за њих добре владе Андроникове, теже падало. Због слабости царева све су се чешће јављали у држави силовити људи, који су кидали од мала царства поједине делове, уверени, да им Ангели ништа не могу. Албанија се одметнула под архонтом Гином, отац Леона Сгура начинио је себе господаром Науплиона, а Леон сам раширио је своју власт преко Аргоса, Пелопонеса, Атине и Тиве чак до Тесалије.[8])

Михаило Акоминат, непријатељ Сгуров, писао је као архијепископ атински цару Алексију III. тешку тужбу на династе и порезнике, који ће му од земље направити гору пустињу него скитска, али тужба његова није имала успеха, јер је највећи разбојник у земљи био сам царски намесник, који се бојао само моћних династа и никога више, који није ни на шта мислио осим на своју моментану корист и заједно с војницима, порезницима и династама робио земљу и тако уништавао држави порезне главе, што Михаило Акоминат намерно истиче, да задобије власт у Цариграду за себе, јер је држави особито тада требало пореза због алеманског данка.

Осиромашен, застрашен народ није управо знао коме да се покорава и кога да признаје за владара у наглој мени кратких влада узурпаторских и мирнији људи живели су апатичним животом, а непокорнији су се купили око династа и помагали их у њиховим насиљима, да их сами не би трпили.[9])

Прост народ није тада могао разликовати ни царске војнике од династа одметника, јер царска војска, слаба према непријатељима, била је пуста и силовита према јадним провинцијалцима. Кад није ни на коме могла искалити своје ћуди због срамних јој ратова с Власима и Бугарима она ју је искалила на сељацима; кад није могла опљачкати непријатељске земље, она је пљачкала Романију, а намесници по провинцијама нису је смели у томе сметати, јер им је војска помагала, кад су правили велике

пљачке по земљи. Тада је намесник пролазио земљом опкољен четом беспосличара, војника, порезника и свакојаких авантуриста, који су били намеснику тим милији, што су били умешнији у мучењу сељака и извлачењу пореза. Провинцијалци су ту лакому војску морали хранити и појити, носити јој плен од њих отет на својој марви, коју су морали од ње после на ново куповати и ћутати те трпети све то насиље за јадну срећу, што су поданици Романије славне прошлости, тешке садашњости, а тужне будућности.[10])

II.

Побожност је још помагала народу, да трпи та зла као искушење, што га Бог шаље на Романију због мучења сиротиње, браће Христове, и због страшних злочинстава, што су се тада догађала у царским палатама: Андроник I. је дао задавити свога синовца цара Алексија II., убити његову матер, осакатити, ослепити или побити све рођаке своје, које је само дочепао, али је барем злочинства своја поправио бригом за сиротињу, уништењем многовлађа и испаштао их у тешким мукама пред смрт своју, каквом није умро цар Романије ни пре ни после њега. Исак II. Анђел није могао због слабости ни зло ни добро сам чинити, него су место њега владале клике дворске и масе цариградске, које су, заситивши се донекле пљачкања, заситиле се и владе, те су мирно трпиле, када је од војника за цара проглашен брат Исака II. Анђела, Алексије III.[1]) — задовољне, што цар није прави Комнин, који су од Андроника I. били мрски Цариграђанима, јер их је он хтео изједначити с провинцијалцима. Место цара, који је рођеног брата ослепио, управљала је његова родбина[2]) и његова даровита, али непоштена жена Еуфросина. Он је пак проводио дане у ниском весељу и гадним разонодама не осећајући одговорности због наглог пропадања државе и освајања провинција на истоку од Турака, и на западу од Влаха и Бугара.

Браћа Петар и Асен правили су му се осветници због збацивања Исака II. с престола и његовог ослепљења, начинили су тако од себе браниоце закона божјега и своје су војске соколили речима, да Романија мора пропасти,

јер да ју је Бог оставио и Влахе и Бугаре изабрао за осветнике своје пад Грцима због њихових великих грехова и безакоња. Када је Алексије III. хтео с њима мир склопити, они су му дали таке услове, да он, премда кукавица, ипак на њих није могао пристати, а када су им Ромеји претили, да је Алексије III. бољи јунак, него његов брат Исак II. онда им је Асен одговорио мудро и истинито, да раније победе соколе његове војске, а претрпљени порази чине војнике ромејске кукавицима, Алексије пак III. да је исти као и брат му.[3])

Ни иза смрти Асенове (1195. г.) нису могли Грци оружјем уништити успехе непријатељске, него су то покушали дипломацијом, али вештине њихове дипломације беху давно познате балканским народима и зато остадоше без правог успеха, јер Алексије III. само Иванка, убицу Асенова, вери са својом унуком Теодором и даде му да управља Филипопољем и да га брани од својих Влаха и Бугара. Тако је наследник Асена и Петра, Калојан, иза свих трзавица, што су стизале бугарску државу због смрти браће његове, остао према Романији онако моћан, како су и они били, премда му држава по себи није била ни учвршћена, ни сједињена и премда је успех његових ратова зависио од добре воље кумапских војника, његових помагача.

Како је релативно слаба била моћ другога бугарскога царства леп је доказ поред осталих и држава Добромира Хриса око града Просека на Вардару.

Када су се дигла браћа Петар и Асен на Романију онда је Добромир Хрис био већ моћан династ, јер је имао своју чету од пет стотина момака и по једном рукопису Никите Акомината он пристаде уз устанике, али им не хтеде дати своје чете, а по другом рукопису он у опће није хтео пристати уз Петра и Асена, него уз Романију, која је, као обично, посумњала у његову искреност и дала га затворити.[4]) Међутим због неопузданог вођења државних послова, у тражењу изласка из беда у које је пала Романија због влашких и бугарских победа одлучило се у Романији ослободити Хриса и дати му област Струмицу, да њоме управља и да је штити од варварских провала, јер је цар тада није могао штитити.[5]) У то наиме време

водила се на двору цариградском потмула и срамна борба између рођака царских те царице Еуфросине и њезина љубавника у којој су рођаци Алексија III. још већма оцрнели пред царем неваљалу царицу и заплашили га, да ће му она престо отети и на њега свога љубавника Ватаца поставити. На двору су се тада таке прљаве ствари догађале, да их Никита Акоминат неће ни да приповеда, да му се повесно причање не би окренуло у корење.[6]) Цар даде убити Ватаца и царица је већ стрепила и за своју главу када се Алексије III. крене у Кипселу (д. Ипсала), да одатле помогне трачким градовима и селима, којима је био досадио Добромир Хрис, који се одметнуо од Романије, да више не падне у њезине руке и не носи несигурну главу на својим раменима као док је био њезин савезник. Први рат царев против њега дигао је само његову поноситост, учестао и повећао његове провале у цареве земље, јер Алексије III. сврши овај покрет против Хриса потпуно срамно. У Цариграду наиме није ништа одлучио за царицу и држећи дворска оговарања важнијим послом, него обрану земље од силовитих династа, он, не пазећи на своју част и на последице повлачења на дух његове војске, не проведе ни два месеца изван Цариграда, него се врати натраг да сврши с Еуфросином. Његови рођаци међутим почели су сада сасвим друкчије говорити у питању царичином. Они су наиме добро знали, како је слабе воље цар, а јаке воље царица и хтели су је само присилити, да њима остави одрешене руке у грабљењу државнога блага, али је нису хтели с двора потиснути, јер су то могли само за час учинити, пошто су знали, да цар не може без Еуфросине дуго бити. Зато су се и поплашили, када су видели, како се цар решио оштро казнити царицу због неверe, знајући, да ће се она умети касније умилити Алексију III., да ће је он натраг примити, а она да ће се онда њима за сва оговарања љуто осветити. Молили су цара, да јој опрости, да пази на своју част и да не раструби своју срамоту по целој Романији, али што су га више молили, то је он био све одлучнији, што је обично код слабих духова, који себи уврте у главу, да све самостално раде, и, не осврћући се на молбе, баци царицу у манастир Ниматареа на Понту, а на двору и у

држави стаде управљати Константин Месопотамита, који је цара касније уверио, да Еуфросина није крива. Алексије III. због навике и слабости даде се наговорити и прими натраг царицу, која се тако иза шест месеци врати у двор, али у државним пословима није могла отети Месопотамити утецај који је стекао и најбрижљивије чувао, јер је знао, да је цар лако приступачан саветима, да не мисли ништа својом главом и зато га никада није остављао за дуго без свога брата или без себе, да тако у слабом владару утврди осећај, да он ништа без њих не може учинити. Месопотамита је у брзо постао солунски архиепископ и у поновном рату царевом на Хриса особито му се умилио, јер је цар валда тада присилио Хриса, да се затвори у Просек и Месопотамита му је то знао приказати као особито јунаштво и дело велике државничке мудрости.[7]) У Цариграду су међутим плели замке Месопотамити и владар, приступачан савету као мекан восак притиску, да се покаже моћан збаци Месопотамиту и његову браћу и постави за првог министра Теодора Иринка, који је још пажљивије поступао с несталним царем, него Месопотамита чији му је крај увек лебдио пред очима. У Цариграду, који је своја оговарања сматрао садржином целокупног државног живота и који је давно изгубио смисао за ваљано процењивање државних послова, сматрао се над Месопотамитин важним чином за државу, важнијим, него да је погођен најопаснији непријатељ Романије. Није чудо, што је Алексије III., примењујући то мерило Цариграђана на важност државних послова, постао поносит, као да није само изменио себи саветника и господара, те је почео водити још смушенију и непромишљенију политику према Турцима, у мислима, да води моћну и Романије достојну политику. Та непромишљена политика изазвала је међутим рат са њима, који се несрећно водио на истоку, док су Власи и Бугари заједно с Куманцима пустошили западне провинције без икаквога отпора ромејске војске, која је веровала, да се није кадра борити с варварским четама Калојановим. Због костобоље владареве није се пак у Цариграду тада ни мислило много о обрани државе, него су поједине клике на двору постављале кандидате за престо царски у случају смрти Анексија III.,

не мислећи при томе на корист државе, него на своје личне интересе.

По Тракији и Македонији сваки час су се просипале чете Калојанове и стизале чак до под Цариград пустошећи, палећи, робећи и остављајући на миру само јаке градове, које варвари нису знали опседати, а и дуго им се то чинило. Зло је било толико, да се је сам Алексије III., када је мало оздравио, морао кренути у Тракију и Македонију да учини крај барем пустошењима Хрисовим када није могао Калојановим.[8])

Добромир Хрис био се тада јако утврдио у од природе већ чврстом Просеку и одатле је пустошио околину и мучио околно становништво. Цара се није бојао ни сада, када се па њега с великом војском кренуо, јер је знао начин ратовања Алексија III. и неуредне ромејске војске, која је само кратко време била јуначна, жељна плате, да новац од ње распе па разоноћења у Цариграду и у околини, — какве су тада у осталом биле све војске осим правих варварских.[9]) Владару су у томе рату саветовали искусни војници, да прво заузме куле око Просека и села Хрисова, а град да ће се иза тога морати сам предати, али млади људи око цара жељни нагле славе и што бржег повратка у лепи Цариград наговоре Алексија III., да одмах навали на Просек, а када падне он и у њему Хрис да ће се цела околина морати Алексију III. предати. С нервозном журбом почела је тако опсада Просека без икаквих справа за опсаду и тек када им је што требало онда су се сетили да немају тога те су с великим трудом набављали справе, које, брзо скрпљене, ништа нису вредиле, а једне ноћи још провали Хрис из града и разбаца и те некакве справе, што су их Ромеји тешком муком начинили. Сада је цар морао склапати мир са Хрисом. кога је оставио господарем Струмице и дао му још своју рођаку за жену, кћерку протостратора Манојла Камице, да га тако веже за цареву кућу и учини сумњивим Калојану с којим би иначе Хрис могао против њега савез склопити. — Када је Алексије III. свршио рат с Добромиром Хрисом, који је био страшан дивљак,[10]) и поудавао на ново, своје кћери Ирину и Ану стиже му глас, да му се будући зет Иванко — Алексије одметнуо од Романије и

склопио савез с Калојаном, који је баш тада с Куманцима чинио најстрашнија пустошења по царству.

Иванко је био, истина, вереник цареве унуке, али није зато изменио своје дивљачке обичаје; био је савезник царев, али је по Родопи имао своје чврсте градове, којих су се Грци бојали и упућивали Алексија III., да се чува Иванка, који да ће се одметнути као некада Хрис.[11]) Иванко је знао за те сплетке и бојећи их се одметне се од Романије, док га цар није на веру смакао, не сматрајући своју вереницу за таоца као што је владар мислио. Алексије III. у страху и недоумици шта да чини пошаље Иванку поруку, како му је цар увек био пријатељ, како никада није видео зла од Романије, него само добра, — поручивао му оно, што варварин није хтео веровати и није могао схватити, него је остао одметник. Цар пошаље на то против њега свога рођака Манојла Камицу и своје зетове Алексија Палеолога и Теодора Ласкара, који су, као обично ромејске војводе у то доба, испрва рат жестоко и зато непромишљено водили, особито онда, када су освојили Иванков град Кричим и још неке куле, те се због тога поносом понели и на опрезност сасвим заборавили. Варварским лукавством заведе их тада Иванко у заседу помоћу плена, који је изгледало лако отети, ту их потуче, Манојла Камицу зароби и пошаље Калојану, да му по обичају варварском покаже своју верност, те да стече још веће поверење његово, премда убица брата његова, стаде тада пустошити Романију жешће него Калојанови Куманци, који нису разликовали јунаштво од дивљаштва. Гдје је кога Ромеја ухватио мучио га је страшним мукама, на комаде кидао, да тако покаже јунаштво своје пред варварима.

Алексије III. није ни мислио помоћи својим поданицима од такога силеције, него се још радовао, што му је заробљен рођак Манојло Камица, те је бацио његову жену и децу у тамницу, а имање му отео, да га распе на своја неваљала уживања. Остао је у Цариграду, док су се тамо љуто биле две странке око теолошке препирке: Да ли се при причешћу прима цели Христос или део тела његова? — која је борба чуда начинила у Цариграду и кад се она мало стишала, а имање Камицино било потрађено крене се владар у Кипселу, да се одатле дигне на Иванка.

Рат је овај био врло тежак, јер је ромејска војска била застрашена и мрела од страха кад чује само глас непријатељски, али су зато царски војници имали смелости, да се исмехавају с доласком царевим, који да ће још охрабрити варваре. Није тако чудо, што је Алексије III. водио рат споро и тешко, него је чудо, што се Иванко дао заварати, примити заклетву цареву на Еванђеље и доћи да сам добије од Алексија III. потврду на оне земље, које је тражио, јер је цар раније већ био смислио убити Иванка и чим је он дошао цару он га и даде убити оправдавајући се речима Давидовим: Са добрим ћеш бити добар, а са рђавим рђав; речима Св. Писма и добром своје државе крио је он ово гадно злочинство.

Када се повратио у Цариград затекао је унакажене најлепше античке кипове, које је из сујеверја, верујући врачарама, дала царица крњити да тим спасе државу од пропасти, која се осећала, да је близу. Међутим те врачарије нису спасле државу ни од покушаја узурпација, ни од Влаха, Бугара и Турака. Од невоље на западу спасли су Романију и сада као некад Руси, који су под Романом Халичким провалили у земљу куманску и спречили их да не помажу Власима и Бугарима бар за неко време, јер су мало иза тога они опет провалили у Романију где су се водиле срамне борбе око престола, збиља згодне да покажу, докле је спала некад моћна Романија, чији су се владари сада с правом сумњичили, да стоје у везама с највећим разбојницима у њиховој држави.[12]) Никита Акоминат томе неваљалству сасвим оправдано даје двоструку важност, јер је Цариград био узор околним варварима и што се на двору радило важило је за мудро, господарско дело, за чин царева достојан.[13]) Тадашњи пак цар био је права морална наказа, који је уништавао своју државу, а околне државе кужио рђавим примерима или изазивао њихово презирање. Ако нико, а оно је Добромир Хрис могао презирати Алексија III., који је покрао иметак Манојла Камице и оставио га у робству бугарском не обзирући се на његове честе молбе, да га избави беде и робства. Када цар то није хтео онда то учини сам Добромир Хрис, као зет Камицин, одлучивши пљачком Македоније накнадити откуп дат Калојану. Као некада Иванко

тако су сада Хрис и Камица из Просека пустошили целу Македонију, проваљивали су чак у Тесалију, Грчку и Пелопонес те их сасвим дигли против цара, који је сада само стрепио за своју власт и мислио на успешан бег у случају револуције. — У великом нереду у Романији, који је настао због буне Хрисове, Камицине, Гинове и Сгурове одметнуо се и Кипранин Спиридонак, да створи од смољанске области, чији је био управитељ, себи државу.[14]) У тој беди спасла је Романији Македонију и Тракију умешност њезиних војсковођа: Алексија Палеолога, кога је цар послао на Спиридонака и Јована Инополите, који се борио против Камице, који се био оделио од свога зета Хриса и радио на своју руку. Спиридонак је часом свладан, Камица исто тако, а Хриса је Алексије III. задобио за себе тако, што му је дао своју унуку Теодору, која је била вереница Иванкова, за жену те га затим преварио и склопио с Калојаном мир (1201.) иза кога је Хрис изгубио Просек и у град је био намештен војвода Калојанов Шишман, који се прославио заузевши варош солунску 1205. г. и опседајући тврђаву његову. Шта је пак било с Хрисом не знамо.[15])

Примедбе.

О предмету ове радње:

До сада се веровало, да су нам позната само два господара Просека у XII. и XIII. веку и то Стрез и Шишман за којега се знало из Никите Акомината (Νικήτας Ἀκομινάτος Χωνιάτης, Χρονικὴ διήγησις. Ex recensione Imm. Bekkeri. Bonn 1835.) с. 818. само то, да је као војсковођа Калојанов 1205. г. навалио на Солун и варош заузео, а тврђаву без успеха опседао.

За претпасника и наследника његовог у Просеку држао се исти човек: Стрез, и мислило се, да су Грци то име транскрибирали са: Χρύσος. На тој основи комбинирале су се редовно вести Никите Акомината у његовој повесници и у једном похвалном говору Алексију III. о Добромиру Хрису (Δοβρομήρος Χρύσος) с вестима српских, бугарских и латинских извора о Стрезу (Стрѣзь, Стрѣзо, Стрезо, Срезо, Стрезань. Крезь, Stratius, Straces), да се тако створи што потпунија повесница измишљене личности.

Није лако рећи, ко је први комбинирао вести Никитине о Хрису с вестима српских извора, особито Теодосија, о Стрезу, али је то свакојако учињено у Српским Земљама од кога летописца, који је познавао Никиту и Теодосија и дао се завести тиме, што

су и Хрис и Стрез били бугарски великаши и господари Просека те их је узео за исто лице. Да је пак Никита Акоминат био познат српским летописцима имамо лепо сведочанство у летопису што га је издао Срећковић П.: Гласник XXXI. с. 237. Таки је дакле један летописац направио од Хриса и Стреза једнога човека и валда му дао име Крез, те зато ми и налазимо у једном сумњивом спису: Житіе кнѧза Стрѣгана што га је издао Јордан Хаџи Константинов у: Гласник VIII. с. 140. и д. чудну причу о Стрегану, кога да су Грци прозвали Крез Загорски, на којој се јасно види — колико год она била петачна —, да су јој подлога: Никита Акоминат и Теодосије. У летопису, што га је преписао Јосиф Троношац ни не спомиње се име Стрез, него само Крез: Гласник V. с. 35., а иначе вест тога летописа потиче једино из Теодосија, као и вести о Стрезу а руским летописима: Успенскій Ѳ, Образованіе втораго болгарскаго царства. Одесса 1879. Изъ XXVII. Т. Записокъ Императорскаго Новороссійскаго Университета. с. 239.

Модерни писци су сви, осим Енгла, држали и држе Хриса и Стреза за исто лице. Преко руских летописа, које је познавао Хопф, прешле су Теодосијеве вести о Стрезу и у западну литературу, настављале су се на вести Никите Акомината о Хрису и сједињавале с осталим западним изворима о Стрезу.

Енгл у својој књизи: Engel J. C., Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer. I. Halle 1797. I: Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgarey nebst einer allgemeinen Einleitung in die Ungrische und Illyrische Geschichte. — Geschichte der Bulgaren in Mösien c. 293. и д. не меша Хриса са Стрезом, него појединце говори о њима и то о Хрису на с. 398. и и., а о Стрезу на с. 407. и и. Вести о Хрису црпао је Енгл из Никите Акомината, а о Стрезу из руских летописа II. с. 281.*) — посредно из Теодосија — и из Теодосијевог живота св. Саве, што га је 1794. г. нетачно издао Кирил Живковић, кога Енгл из забуне зове Јосиповић. Ово слабо издање Теодосија превео је на француски Godzko 1858. г. и тако је његово причање о Стрезу постало приступачно и научењацима невештим словенским језицима. По Енглу је пак написао Аркадије Ј. Николић из Сенте у Срп. Народном Листу за 1845. г. расправу: Ратованѣ Стреза Кнѧза Бугарскогъ, противъ Стефана Првовѣнчаногъ Краља Србскогъ с мотом: Нарани пса, да те уједе. Бр. 14. с. 105—108.

К. Николајевић у фантастичној расправи (1860. г.): Српски Комнени по преданіяма и по истории. Гласник XI.—XIII. мисли, да је словенско име Хрису било Слав или Славко и тако га изједначује са Славом зетом цара Хенрика: Гласник XII. с. 430 и д., особито с. 432.

Хопф у књизи: Hopf K., Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit. У: Ersch & Gruber, Allgemeine Euzyklopedie der Wissen-

*) То издање руских летописа (од 1768. г.) што су га употребили Хопф и Енгл нигде нисмо могли добити, а у новијим издањима нема те приче о Стрезу.

schaften und Künste. I. 85 Leipzig 1867. идентифицира Хриса са Стрезом или како он пише Стрешом, што да је деминутив од Страшимир. (с. 171. и и., с. 243.) Пошто је добра књига Хопфова постала готово неки извор за повесницу Романије, то није чудо, што се његово писање без критике преписивало у свима готово радњама, који додирују повесницу Хриса или Стреза, које је име Хопф без разлога држао, да је то исто, што и Стрешa. Зато не вреди набрајати целу литературу, која се ограничила на преписивање и кићење речи Хопфових, него ћемо изнети само самосталнију литературу о том предмету:

Год. 1872. у: Варшавскія университетскія извѣстія Nr. 3. с. 1.—66. написао је *Мокушевъ В.* радњу: Болгарія въ концѣ XII. и въ первои половинѣ XIII. вѣка у којој по мутном извору: Гласник VIII. прича повесницу Хриса и Стреза као једнога лица, премда су му били познати Стефан Првовенчани, Теодосије и Доментијан. Те се радње држао и г. К. Јиречек у своме делу: Исторія Болгаръ. Одесса 1878., али ми у једном писму од 28. априла 1908. г. пише, да у својим предавањима, од како је од Шитре издан Димитрије Хоматијан разликује Хриса од Стреза.

Успенскій Ѳ. написао је 1878. г. ваљану расправу: Образованіе втораго болгарекаго царства, која не чини у питању о Хрису и Стрезу ни корака напред, јер и Успенски држи Хриса и Стреза за исто лице и још мисли, да је и бугарски сатрап, што га спомиње Анеберт можда тај исти човек (с. 149.) Савеспост којом је израђена ова расправа чинила је неумесном сваку сумњу о овом питању, премда у њој има много хипотеза без подлоге.

У: Compte rendu des séances de la commission royale d' histoire, ou recueil de ses bulletins Cinquieme Séric. Tome cinquieme. Brouxelles 1895. написао је барон *E. de Borchgrave* радњу: Henri de Flandre, empereur de Constantinople (1206.—1216.) et le roi Étienne Ier Némanié de Serbie, у којој говори о Хрису и о Стрезу као о једном лицу (с. 361. и д.)

У ваљаној расправи: Жене и деца Стефана Првовенчаног писаној 1895. г. (Глас. LX.) говори г. *Ђ. Ковачевић*, ослањајући се на Успенскога, о Хрису и о Стрезу као о једном човеку (с. 60. и и.)

Милиаракис А., у својој књизи: Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Атина 1898. (с. 32. и и., с. 63. и с. 249.) ни не спомиње Хриса, него само Стреза [Στρέζας. Στρεάζος].

Год. 1901. написао је *Венедиковъ* у: Воененъ Журналъ расправу: Войнитѣ на Българитѣ въ царуването на Калояна, у којој нису тачно изнети односаји између Срба и Бугара и у којој се говори о „Добромиру Стрезу“ помоћу извора, који се односе на Добромира Хриса (с. 14. и д. сеп. отиска), дакле изједначују се Хрис и Стрез.

Е. Герланд у важној публикацији: Geschichte der Frankenherrschaft in Griechenland B. II: Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel. I Teil: Geschichte der Kaiser Balduin I. und Heinrich (1204.—1216.) Homburg v. d. Höhe 1905. (с. 154. и д.,

с. 190. и д.) говори по Јиречеку о Хрису и о Стрезу као о једном лицу.

Осталу литературу о овом предмету можемо и зато мирне душе изоставити, што су карактеристичне црте целог питања изнесене у наведеној литератури.

Док нам није био познат тачан грчки препис имена Стрез (Стрѣкзь) није се могло много ни чудити, што се мислило, премда без икакве ваљане подлоге, да је Χρύσος исто што и Стрѣкзь. Из Димитрија Хоматијана: Pitra J. B., Analecta sacra et classica specilegio Solesmensi parata. Juris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena. Demetrius Chomatianus, Πονήματα. Romae et Parisiis 1891. зна се већ давно, да су Грци име Стрез писали Στρεάζος. (Dem. Chom. с. 539.) па се ипак мисли, да су Хрис и Стрез исто лице. Међутим у једној српској повељи долазе имена Хрис и Стрез и већ по томе је јасно, да се тим именима не може означавати исто лице: Miklosich F., Monumenta Serbica. LXII. с. 61. (Хрьсь) с. 63. (Стрѣкзо), него су Срби грчко име Χρύσος писали Хрьсь или преводили као: Злата: Monumenta Serbica с. 12., а Грци су словенско име Стрез преписивали са: Στρεάζος. Према томе се Добромир Хрис господар Просека што га спомиње Никита Акоминат нипошто не сме идентифицирати са Стрезом господаром Просека за кога знамо из српских, бугарских и латинских извора.

Први нама познат господар Просека звао се Δοβρομήρος Χρύσος — Добромир Хрис — као што се и код Димитрија Хоматијана (с. 527.) спомиње Λέων Χρῦσος, а у: Miklosich & Müller, Acta et diplomata I. с. 373,: Γεώργιος ὁ Χρισός. Други господар Просека био је Шишман војвода Калојанов, а трећи Стрез рођак цара Калојана. Име Стрез је било врло рашireno по целом балканском полуострву, особито међу Бугарима — где га и данас има: Иречек К., Исторія Болгаръ с. 308[21] — и међу Хрватима, али га међу Хрватима у XIII. и XIV. в. већ нестаје — у: Smičiklas T., Codex diplomaticus T. II., III., IV. и V. спомиње се често име Стрез, а у T. VI. ни један једини пут — а и међу Србима и Бугарима није тако често као у XII. и XIII. в. Данас је још остало тако много географских имена, а и презимена, од имена Стрез, да их је непотребно набрајати.

Град Просек је лежао близу данашње Демир Капије (Карта ц. и кр. геогр. инст. у Бечу 1:20000 лист: Vodena: Demir Kapu), колико год било тешко веровати, да се је ако не држава, а оно утецај Стефана Немањића простирао чак тако далеко на југ. Због ове сумње ми смо неко време мислили, да је Просек лежао више према северу, где су данас рушевине некога града с именом Орашје (Oraskastro: Hahn, Oraskale: Kiepert и Орашје: Гопчевић) чију околину Грисебах I. с. 242. и и. тако описује, да се његов опис слаже с описом Просека код Никите Акомината и Тодосија. Због места пак међу којима се спомиње Просек као њима близу, особито због описа положаја код Кантакузина (Ed. Bonn. I, с. 284. и д. II. с. 256. и д.) мора се Просек пренети у близину данашње Демир

Капије на Вардару. Држава пак Стефана Немањића збиља се нагло ширила према југу, што се најлепше види по местима, која је Стефан као велики жупан поклонио Студеници и која је као краљ поклонио Жичи; прва су сва око средишта Српских Земаља, а међу другима има их много далеко на југу: Šafarik P. J, Památky dřevního pismenictví Jihoslovanův². Praha 1873. Listiny и т. д. с. 6. и д. Doplňky и т. д. с. 93. и и. Поред тога треба држати на уму, да су провале македонских династа обухватиле врло простране крајеве, јер се у ошљачканој Романији није дало лако богатога плена напленити, те се не треба чудити, што је Стрез чак из Просека досађивао Српским Земљама.

О Просеку има читава мала литература из које наводимо ово:

Јиришић Г. И., Дечански ирвенацъ. Нови Сад 1852. с. 108—110.

Boué A., Recueil d' itinétraires dans la Turquie d' Europe. Détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet Empire par — I. Vienne 1854. с. 209—210.

Hahn J. G. von, Reise von Belgrad nach Salonik. (Denkschriften der kais. Akad. der Wiss. XI. (1861.) с. 233.

Hahn J. G. von, Reise durch die Gebiete des Drim und Wardar. (Denkschriften der kais. Akad. der Wiss. XV. с. 160. и д.

Новаковић С., Балканска питања. Београд 1906. с. 52. и д. и литература тамо.

Цвијић Ј., Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. Београд 1906. I. Демир Капија с. 352—355.

Као елеменат који руши околне државе и културу уназађује господари Просека и све македонске династе врло су важан и занимљив предмет повеснога испитивања. И онако споро и сваки час прекидано културно напредовање и сједињење балканских држава они су, као култури непријатељски елеменат и као заступници најгорег сепаратизма, с необичним успехом спречавали. Радње за културно унапређење и државно сједињење деценијима рађене они су за час рушили налазећи међу Словенима вољних помагача за своје сепаратистичке, и међу варварима за своје антикултурне намере. Свакој донекле бар уређеној држави биле су те династе веће зло него спољашњи непријатељи и борба против њих водила се свуда једнако; велики жупан српски водио је исту таку борбу против Стреза као и Алексије III. против Иванка. Начин пак, како су се они одржавали био је исто тако једнак и главна им је брига била застрашавање свакога грозотама, док им оне нису постајале природна потреба. Никита Акоминат говори о Иванковим недељима истим речима као Стефан Првовенчани и Теодосије о Стрезовим, а монаси Комнин и Прокле о дивљачким делима тиранина Томе (Гласник XIV.). Спорина у културном напредовању балканских народа никада не постаје јаснија, него када се испореде така дивљаштва као Стрезова и Томина, које векови деле, а истоветност силом изазваних и чак уметно култивираних животињских инстиката веже.

Македонија је по своме географском положају и државнонационалној неодређености била повољно земљиште за династе и њихове ситне државице, јер сама није имала државно средиште. Они су је цепали, спречавали њезино дуже сједињење са Србијом или с Бугарском и уништавали развијање националне и државне припадности.

I.

[1]) Никита Акоминат, с. 657., 712.

[2]) О унутрашњем стању Романије за владе Алексија III. Комнина: Михаило Акоминат. Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, Μονῳδία εἰς τὸν ἁγιώτατον Θεσσαλονίκης κύρον Εὐστάθιον. Ed. Ламброса I. с. 283. и д., Migne, S. G. 140. с. 337. и д., Ellissen A., Michael Akominatos von Chonä Erzbischof von Athen. Göttingen 1846. с. 71. и д. Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν. Ed. Ламброса I. 308. и д., Migne S. G. 140. с. 377. и д., Ellissen, o. c. с. 116. и д., Никита Акоминат, с. 622., 624. и д., 657. и 692 и д.

[3]) Radojčić N., Dva posljednja Komnena na carigradskom prijestolju. Zagreb 1907. с. 72. и д.

[4]) Никита Акоминат, с. 652.

[5]) Васильевскій В., Матеріалы для внутренней исторіи византійскаго государства. Ж. М. Н. П. 202. с. 165.

[6]) Neumann C., Die Weltstellung des byzantischen Reiches vor den Kreuzzügen. Leipzig 1894. с. 39. и д.

[7]) Никита Акоминат, с. 638. и д., с. 660.

[8]) Дриновъ М., О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматіана, какъ историческомъ матеріалѣ. Византійскій временникъ I. (1894.) с. 337. и и. Тада су се утврдиле и моћне породице архонтске на Крити: Gerland E., Histoire de la noblesse crétoise au moyen age. Extrait de la Revue de l' Orient latin. Tomes X. et XI. Paris 1907. с. 16. и д. особито с. 26.

[9]) Никита Акоминат, с. 609.

[10]) О војсци у Романији за доба Алексија III.: Примедба 2. и Никита Акоминат, с. 658. и 685. Крсташка војска у Латинском царству у брзо је постала плаћеничка и кукавичка те тако слична војсци ромејској тога времена: Gerland E, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches. I. с. 179., 187. и и., 217.

II.

[1]) Gibbon, Geschtchte des allmäligen Sinkens und endlichen Unterganges des röm. Weltreiches. Deutsch von J. Sporschil. B. 11. Aufl. 4. с. 156.

[2]) О утецају околине Алексија III. на њега: Никита Акоминат, с. 723.

[3]) Никита Акоминат, с. 615., 621.

[4]) Никита Акоминат, с. 643. и д.

[5]) Тако су и латински цареви давали моћним витезовима у лено замље далеко од Цариграда, да их сами освоје или бар сами

бране: Buchon, Recherches et matériaux. Deuxième partie. Paris 1840. Lettre de l' empereur Henri, à l' occasion de victoire sur les quatre ennemis de l' empire c. 211. и д. особито крај писма. Gerland E., Geschichte des lateinischen Kaiserreiches I. c. 29. и д.

[6]) Никита Акоминат, с. 637. и д.

[7]) Никита Акоминат, с. 650.

[8]) Никита Акоминат, с. 662., 665. и д.

[9]) Латини, који су се са запада крстали, да се боре у Светој Земљи с неверницима, тражили су на богатом истоку господара, који ће их боље платити те су се с њиме борили и против Латина. Папа Иноћентије III. није знао у тој невољи дати цару Хенрику бољег савета, него да даје Латинима већу плату него Грци: Innocentii III. Romani pontificis opera omnia. T. III. Regestorum sive epistolarum l. XIII. c. CLXXXIV. Migne S. L. T. 216. c. 353. и и. О губљењу крсташке идеје: Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches, c. 217. и д. и литература тамо.

[10]) Хрис је био већ ожењен, када му је дошла друга млада, кћи Камицина. Он спреми тада обилну варварску гозбу на којој се она, као по обичају млада, снебивала и није јела као други. Он јој заповеди, да се гости као и други, а кад га она није одмах послушала, он плане и страшно је нагрди својим језиком, а на послетку јој каже грчки: Да ниси ни јела ни пила: Никита Акоминат, с. 672. и и.

[11]) Никита Акоминат, с. 675. и д.

[12]) Никита Акоминат, с. 699.

[13]) Никита Акоминат, с. 723.

[14]) Никита Акоминат, с. 708.

[15]) Никита Акоминат, који у својој повесници с презирањем и стидом говори о Алексију III. држао му је, као висок државни чиновник, иза овога рата говор у коме га у небо диже испоређујући га са старозаветним јунацима, чијим храбрим делима равних нема: Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὸν βασιλέα κὺρ 'Αλέξιον τὸν Κομνηνόν, ὅτε ἐπανέζευξεν ἀπὸ τῶν μερῶν τῆς δύσεως· ἡνίκα ὁ πρωτοστάτωρ Μανουὴλ ὁ Καμύζης, ἐξάδελφος ὢν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, συμπλακεὶς τοῖς βαρβάροις καὶ κατασχεθεὶς, παρὰ μὲν τοῦ βασιλέως οὐκ ἐξωνήθη, ἠγοράσθη δὲ παρὰ τοῦ Δοβρομήρου Χρύσου τοῦ κατέχοντος τὸν Πρόσακον καὶ τὴν Στρούμιτζαν· καὶ ἔκ τοτε ἐπανέστη τῷ βασιλεῖ μετὰ τοῦ αὐτοῦ Χρύσου, γαμβροῦ ὄντος τῷ αὐτῷ πρωτοστάτορι ἐπὶ θυγατρὶ, ὃν καὶ ἠττήσας ὁ βασιλεὺς ἐδίωξε. Τότε δὲ καὶ ἀγάπην ἐποίησε μετὰ τοῦ 'Ιωαννίτζη τοῦ κατέχοντος τὸν Ζυγόν. У: Sathas C. Bibliotheca Graeca medii aevi Vol. I. Venetiis 1872. c. 90—97. Име нак Хрисово покушао је Orbini, Il regno de gli Slavi, Pesaro 1601. словенизирати као Chressoie те причајући о Хрису по Никити Акоминату с. 455. и д. вели он на рубу: Questo Chryso li Bulgari nella propria lingua chiamano Chressoie, che uol dire un' huomo nano. c. 455. Он то зато вели, што Никита пише и за Хриса, да је био: τὴν ἡλικίαν συνεσταλμένος, с. 643. и и.

(Свршиће се.)

*

ДВОЈЕ СТАРИХ

ОД

ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЈЋА

Како је остарио!

Или, боље рећи: како се порушио; јер он је и пре пет година био тако исто стар, браде и косе као сребро беле. Али, поред свих шездесет година што му се обесиле о врат и вукле га доле, као дављеник свога избавитеља, ишао је право као стрела. Љубазно је свакоме отпоздрављао и свом озбиљношћу једнога уваженог просветног пензионера, корачао улицом са својом госпођом, тако исто седом старицом али чиста и свежа лица на коме се огледало расположење једнога живота, проведеног без уочљивијих потреса и буре.

И они су уистини били један брачни пар, чији век промаче тихо, у нераздвојној заједници мисли и осећаја. Још у првој младости душе им се тако спојише, да су хармонију брака сачували до седих коса, онако исто, каква она беше још онда, када се писац њихове биографије није усудио ни родити.

Бити ожењен па дочекати дубоку старост у браку и у потпуности очувати топли идеал младачке љубави, а уз то: здраве зубе, непокварен апетит и ведро лице, то је заиста таква реткост, каква се налази још једино у покојој прастарој легенди, коју нам прадеди донеше приликом опште сеобе из бамбусове Индије.

Међутим, ово двоје старих, честитих људи, баш су, упркос времену које руши и квари, очували ове три врлине, унели их неокрњене у XX век; и он, у шездесетој а она, у педесет петој години, кад би се пасмешили па

пријатеље, лице би им обасјала детињска ведрина, а кад год би ме позвали на вечеру, својом изврсном кујном и снажним апетитом, отварали су ми вољу јелима. А кад би се, за време јела, погледали, очи би им вазда још онако нежно говориле, као некада, пре четрдесет година, када су се под једним храстићем први пут једно другоме заверили.

Томе храстићу дали су онда име: *Заветно дрво*. Сада је то већ велики храст, чије се снажно грање широко разастире и меким шумом шумори пријатну успомену на онај дан, када су се њих двоје под њиме једно другоме заверили, храстић прогласили за своје Заветно дрво и у нежно стабло дубоко урезали једно пробијено срце са почетним писменима њихових имена: „J. A“.

Јован — Ана!

— Ово нека буде сведок нашег Завета; кад оно иструли, иструнуће и моја љубав! — рече јој он, објаснивши јој уз то, да један уредан храст живи, у пуној снази, преко четири стотине година.

— А кад постанем пред Богом и људима твоја, овде ћемо сваке године, у овај заветни дан, долазити, да под сенком овога сведока обновимо наш Завет!

— Хоћемо, срце моје! — одговорио је Јован госпођици Аници, у знак потпуна споразума, потписаше „усмено“ уговор, који би, сигурности ради, још и дватриред поновили, да се у дубини шеталишта неуказаше тата и мама са својим прозаичним лицима и очима удешеним нарочито зато, да мотре па сваки покрет своје јединице.

Кад је то себи било! Младо дрво уздигло се већ високо, раскрушњало своје дебло и разастрло нашироко снажне гране. Међу рачвама сместило је неколико гнездашца, из којих је до сада излетело већ преко четрдесет генерација, заљубљених, крилатих парова; а оно пробијено срце са почетним писменима, изгубило је своју форму у испуцалој кори стабловој. Али то ништа није марило. Ако су године и успеле да нагризу спољашњи облик, — унутра, у стаблу, струјали су снажни сокови живота, а у грудима већ остарелога брачног пара, чувала се, као света традиција, успомена на онај заветни дан. И сваке године, у исто време, двоје старих, одевених у свечано рухо, посетили би За-

ветно дрво, сели на клупу под њим и немо, без иједне речи, седели би неко време једно уз друго; она, држећи његову суху руку у својој и гладећи је, подсећала га на најмању ситницу онога дана, чак и на то, како му је укусно стајала душанка; а он, зажмуривши, предао би се блага осмеха њеном старачком гугутању и шапољењу руке, па тек по каткад отворио би очи, погледао је и смешећи се проговорио:

— А гле, зар се и тога сећаш?

— А зар је то тако давно било да бих могла заборавити?

— Па баш и не тако давно; само четрдесет година, моја добра бакице?

— Истина! — одговорила би она и погледала га чисто прекорно што броји године. — А мени се чини као да је ономад било!

Од тих Заветних састанака није стару госпођу могло задржати ништа. Она је била толико предана овој успомени, да је од ње начинила култ љубави, религију двеју душа и двају срдаца, која су по једноме такту откуцавала.

Па и о највећем пљуску двоје старих би, у онај дан и сат, излазили из куће, газили у кањачама преко раскаљених и непомоћених улица, и под храстом, са разапетим амрелима, одстојали би своју Заветну литургију и, прибијени једно уз друго, предали се слухом и осећајима оном једноликом шумору што га изазивају кишне капљице падајући на густо храстово лишће и слевајући се отуда на разапете амреле.

Ову идилу њихова живота, уоквирену, с једне стране, питомим брежуљцима пуним свежа зеленила, а с друге, плавим Дунавом, које се баш овде разлењило и сањиво гледа, тамо, на бескрајни Банат, а овамо, на мирну варош и њих двоје, — није реметило ништа. Деце нису никад имали, па, сигурно зато, они и беху једно другоме све и сва. Стари је баку поштовао, а она је старца волела. Стари је ретко кад излазио сам у варош, а старица је ретко кад пуштала старца самога на улицу, изузимајући од 8 до 10 сах. пре подне, када је девојка, Ержика, црнпураста Мађарица са набреклим мишицама, ђаволастим очима и уздигнутим носићем на облу и свежу лицу, рас-

премала по кући. У то време, стари је одлазио у Читалиште да прочита листове. То је опет било од добра утицаја по њихову монотонију. Оно, што би тада прочитао, он је, својим речима, саопштавао старици за ручком, те је, на тај начин, спољашњи живот, пун бура и разноликости, помало пиркао и проветравао сувишну једноликост у овом идиличном браку.

Сви смо их поштовали. Управо, сви смо стару госпођу волели и вазда, када би их видели, њу како старачки али укусно одевена иде подруку с њим, а њега у дугом црном капуту и са рукама, завученим у њезин муф од мајмуновог крзна са дугачким, црним длакама, сви смо се осмешкивали, љубазно их поздрављали и смејали се овом брачном анахронизму на измаку XIX века. Од њих се осећао мирис метвице, нечег што подсећа на старицу, древну, извешталу, па ипак тако пријатну, која нема ничега заједничкога са збрком фабричких мирисева, измешаним са задахом бензина и машинскога уља.

Па опет, овај идеални, брачни пар, поред свега склада мисли и осећаја, није могао бити изузетак од оне народне узлетице, која вели: „где је ватре ту је и дима“. Само што тај дим није био тако густ и загушљив да би човек због њега и ватру тулио. Живот не трпи једноличје, те је тако и међу њима бивало, додуше не одлучних и силно узбудљивих неспоразума; тек ипак, било је који пут неких сporечица, које би, покаткад, избиле међу њима као погрешан тон на клавирским зупцима.

И то је обично цела варош по њима познала. Тада не би ишли подруку, већ толико раздвојени једно од другога, да их је цела ширина улице делила.

Такав догађај био је за старицу прави удар. Чинило јој се, да их сви тада посматрамо и да знамо да су се сporечкали. А о хладним данима, кад је голих руку ишао дошло би јој још теже. Мени је било необично жао када сам се једаред с њима на улици сукобио, баш у часу кад је он најупорније одбијао од себе муф, који му она пружаше. Фино старичино лице постаде тако сметено, као у детета кад га ражале; очи јој се овлажиле, па само што се не залију сузама. Видело се, како се с муком отима да гласно не заједа.

И све то ни због чега, због какве ситнице, ради које није било вредно ни речи трошити. Старица је била увек у свему уредна и до краја пажљива на сваку ситницу. Например, ако је у путу запазала да староме стрши за јаком репић од „машне“, или да Ержика није очеткала капут и тако, тек каква му драго ситна неуредност, она би му почела пребацивати како је непажљив, аљкав, и како је срамота да тако иде улицом. А старцу, који је често давао прилике, да му успут, ради таквих ситница „чита“, било је то „читање“ увек непријатно. Све му се чинило да се она понаша према њему као према дечаку а не зрелу човеку, који има својих ћуди и брига те нема кад да се и таквим ситницама занима.

— Мислиш ти да сам ја твоја Ержика, шта ли, да ми сваки час читаш над главом! Ако се стидиш мога неочетканог капута, могу ја и другом страном.

И тада би срдито прешао на противну страну тротоара, а стара госпођа, застићена неразборитим поступком старчевим, оборених очију и сва збуњена једва је чекала да стигне кући па да се сита исплаче са његове наглости.

На срећу, срдитост старог господина није никада била дуга века; а после је настајало готово увек кајање због учињена испада. Разуме се да је он код куће први прилазио својој старици, извињавао се и, само да је расположи, тепао јој је као некада за њихове младости, што је доброј старици увек годило. После краткога устезања стара госпођа се разведрила и дан је опет струјао својим током као и увек. Чак бих смео рећи да су ови ситни испади били и као нека потреба; то су биле каплн тренутне горчине, после којих им часови измирења чињше онај дан пријатнијим и слађим од осталих.

Мила ми је била стара госпођа и кадгод бих им отишао у посету, било ми је као да сам ушао под кров давно напуштена храма, где су некада људске душе у вери и љубави отварале срца благослову Божјем. У тој сам се кући осећао свој. Безазлено спокојство и детињска ведрина, што је одсјаивала са њезиних грахорастих, још не замагљених очију, привлачиле су ме као магнет малој старачкој руци без бора и глатком као рукавица.

Била је то госпођа сталожених мисли. Умела је зрело да размишља и разговара; но увек, када би опазила да јој саговорника не занима то, или да се не слаже с њом, она је умела наћи начина да преко тога разговора пређу на друго што. Чинило јој се, да би било од ње необазриво доводити свога госта у живљу препирку, јер јој је и то личило, ако не баш на свађу а оно тек-тек нешто налик размимоилажењу и хладноћи.

У кући, педантна до крајности, није допуштала да јој ниједна трунка прашине остане непочишћена, и свака стварчица имала је своје одређено место, где се, после употребе, морала безуветно враћати. Иначе би, повазdан, за најситнију непажњу пребацивала и опоминњала служавку, докле је не би навикла реду. По собама је, због тога, све сијало примерном чистотом; а што је главно, она се није устезала да у кујни и по собама помогне Ержики, где год ова у хитњи не би посао довршила како ваља.

Овој регули морао се безуветно покоравати и стари господин, мада му је то од природе врло тешко за руком ишло. Па ипак, за четрдесет година брачпога живота, успела је да га бар толико обучи, да не гаси цигарете у мастионицу или у шољицу из које је тек црну кафу попио, већ у пепељару, која му је на столу увек стајала; да вешта капут на своје место а не преко столице и, кад се без амрела кући врати, да запамти где га је заборавио те да Ержика оде по њега. — Једном речи, господин Јова чинио је све што је могао, само да и у овоме задовољи своју жену. А што је, ипак, и после четрдесетогодишњег дотеривања остало у његовоме алватноме држању још толико квасца, да се могло свакога дана замесити по који оштрији прекор с госпођа Анине стране, томе зацело он није био свесни помагач. Просто му се није дало да и о тако претераним ситницама води рачуна.

А то је управо и изазвало онај мали дим са четрдесетогодишњег топлог, брачног огњишта, што је, нема сумње, и био повод да старцу једнога дана изненадно замаглише очи, те тренутно изгуби вид у распознавању и разликовању предмета. Услед тога десила се једна фатална погрешка, која је ову лепу и милу идилу заошијала и порушила баш као изненадна олуја кад међ гранама тичје гњездо захвати.

И опет старчевом кривицом!

Пет је година већ откада се то догодило. Као и сваке тако и ове године спремала је госпоћа Ана да дочека Заветни дан што свечаније. Уочи самога дана, стари је био принуђен да готово цело пре и после подне проведе ван куће, у Читалишту или у бесцилној шетњи врбовом алеом до Дунава и око рибарских чамаца. Тада би госпоћа Ана са својом служавком, начинила читав вашар по кући. Све би се ствари претресле и изнеле на сунчани дан да се провеју. Па онда није волела да јој се муж маје тада по кући те да пре времена прокљуви у тајне сутрашњег ручка. Нарочито да не сазна каквим ће га тестом обрадовати. А умела је увек о томе дану удесити ручак тако, да јој се очи необичним задовољством сијале посматрајући старога са каквим апетитом једе, хвали њене „златне ручице“ и чуди се, у шали, што не уме и сама да буде тако слатка као ова пита с јабукама.

— Та овим си ме и примамила, а иначе Бог зна би ли ме у клопку ухватила, — рекао би и одсрца се насмејао својој досетци.

Стара му такође не би остајала дужна; али како је она светињу овога дана много нежније и свечаније осећала, она би се, најпосле, када би јој муж са сличним досеткама забраздио повише, почела озбиљно једити, што је опет старога нагонило да окрене шалу у тепање и да је уверава како није тако мислио но се само нашалио да је мало наједи.

— То само и умеш! — одговара још сасвим нестишана старица и бира најлепше парче пите те га своме староме у тањир домеће.

Цео овај дан, после одслужене Успомене под Заветним дрветом, провели би у кући без ичије посете. Ова, иначе гостопримљива кућа била је тога дана за свакога затворена као Свјатаја Свјатих за Оглашене. То је био искључиво њихов дан, дан успомене, који нису ни с ким делили, дан који је припадао само њима и никоме више.

Овога пута стара госпоћа хтела је да надмаши саму себе; да четрдесетим Заветним даном увенча и баци у засенак све остале прослављене дане. Пуна три дана раније прелиставала је и проучавала свој ручни „Кох-бух“

и комбиновала каквим ручком да изненади свога старога. Ово је био тако важан посао да је сва три дана „рецепте“, што их је изводила, час уништавала час исправљала, сад се на њих мрштила, а сад опет задовољно осмешкивала, као војсковођа над својим ратним планом уочи битке.

Тек уочи самог дана, кад се стари господин вратио кући уморан од дуге шетње, она је била готова са „рецептом“ т. ј. јеловником, па га је брижљиво закључала у своју фијоку те да друга „слављеничка половина“ раније не сазна.

— Само да нам сутрашњи дан прође без кише! — рече стара госпођа, прихватајући из старчевих руку штап да га за вратима остави.

— Не брини; небо је као око јасно. Оваког навечерја давно се не сећам; сутра ћемо имати најлепше време.

Али стари господин ни овога пута није погодио. Та ноћ не беше само једна од оних о којима се за дуго приповеда, већ оно што почини тада, било је право „предсказање“ жалосном преокрету у тихој брачној идили.

Двоје старих, после вечере, изађоше на авлију да још мало поседе, бар затолико колико је староме потребно било да попуши своју цигару. Том приликом стара госпођа предала је Ержики и последње наредбе, погледала у небо ужежено безбројним свећицама и, потпуно задовољна, опомену сананога старца да је време спавати.

Стари је брзо заспао, а стара госпођа, пребирајући у мислима све што је наредила, започе најпосле да замишља у себи цео сутрашњи ручак, па онда себе и старога за столом и његово лице, час пријатно изненађено а сад препуно задовољства од укусног ручка. Волела га је као да јој је био нешто више од мужа, као да јој је рођено дете о коме она мора да води нежну пажњу и који би, без њезине неге, сасвим пропао.

И докле је спокојно маштала и осмешкивала се на сутрашње задовољство, стари је увелико спавао као онај, који уверено зна да има некога, који над његовим апетитом бдије и брине да му се у свему угоди.

Но ове ноћи не даде му се да на̀душак до зоре преспава.

Није још ни први сан утврдио, кад му до ушију допре нека ломљава и тутњава, а у тај час осети нечију руку како га снажно дрмуса.

— Стари! Стари!.... зачу престрављени глас своје жене.

Он с муком отвори очи и још бунован, не схватајући шта се све око њега дешава, погледа у престрављено лице старице, која полуодета и са пребаченим чаршавом преко рамена, дрхташе од страха пред његовим креветом.

— Шта је?

— Ватра.

— Где? . . . у кујни? . . . запита збуњено.

— Та зар не видиш? . . . викну госпођа очајно. . . . Небо се запалило!

Једва се расвести. Око њих је тутњало и грувало као да су под самим прозорима батерије топова; а небо је пламтело многобројним мућама, које као пламени бичеви пресецаху облаке, укршташе се и, проламајући се једна за другом, засењаваху очи тако силовитим блеском, да не изгледаше дрикчије већ као да је цело небо у страшном пожару.

Стара госпођа дрхти од страха и чврсто се припила уз старога, који је насред собе стао и са чуђењем гледао у прозоре. Чинило му се, да је између неба и земље настала ужасна распра, читав слом. Муња за мућом слетала је озго, а са земље олуја је, шибана пламеним бичевима, махнито рикала и бесно се пропињала облацима да их раздере.

Уједанмах, зачу се под прозорима силан шум и мумлање. Варошки поток, који је, у ово доба године, био увек сух, сад је толико набујао, да је више варошице провалио бране и у страховиту буjању, са хуком у варошицу слетео. Изваљена калдрма гране и бурад, што је успут дохватио, ломило се једно о друго сударајући се са даскама и пањевима, те је уху одјекивало као да се гомиле костију међусобно ломе и крше.

— Господе! Господе! — прошапута престрављена старица, — Ето, какав нам се сутрашњи дан спрема!

Стари заусти да каже нешто али се од свога рођеног гласа уплаши и трже.

— А ја толико наспремала! Што је требало то, ако је ово смак света!

— Ето ти је сад! — промуца стари, очевидно и сам толико исто преплашен. — Смак света! Као да је ова варош цео свет и као да ми. . . .

Но стари не доврши што хтеде; под прозорима је толико клопарало и хучало, а госпођа опет, није имала кад да у овом шуму обрати пажњу старчеву храбрењу. Она се приљубила уза њ, припила лице уз његова плећа, зажмурила да не гледа онај небесни блесак, па је, дрхћући очекивала да се догоди што је суђено.

А догодило се као и увек после оваквих ала и аждаја. Разбијени облаци разбегоше се куд који. Небесна паљба престаде као да је никада ни било није, а јасни месец, као окупан, просу своју месечину над преплашеном варошицом и људима, који стадоше сад излазити или расклапати прозоре да се нагледају чуда и покора што га ноћашња бура начини.

Старац се први охрабри.

— Добро би било да и ми изађемо на авлију, да видимо.

Стара госпођа огрне га јорганом и он напред а она за њим изађе на праг авлије.

Кад би човек знао на коме ће путу скрхати врат, он на тај пут никад не би наишао; па ни стара госпођа не би овога пута изашла у авлију да расматра штету и покор што је бујица по баштенским алејама починила. Тако би бар избегла другу, тежу и страшнију бујицу, која ће се заорити у њезиној старачкој души и поломити и порушити четрдесетгодишњу зграду домаћег мира и задовољства.

Да ми је да се те ствари не дотичем!

Стари у шарену јоргану а госпођа умотана чаршавом изађоше на уску баштену терасу. Бура је починила читав покор по цветњаку. Многе калемљене руже, ретки екземплари, око којих се стара госпођа као око деце мајала, и лепо однеговане хризантеме, лежале су у блату покрај својих стабала, као покидане главе крај својих трупова. Месец испловио између разбијених облачака, који као побеђени војници раштркани на све стране бегаху, разлио

јасну месечину на сваки кутић, па видиш чак и оне капљице како, као румене жеравице, блистају и капљу са лишћа и цветова. А Ержика, која се баш никако није надала да ће је њена „госпоштија“ овако изненада затећи, изашла и она у башту одета тек у танкој кошуљи.

Расплетених коса, које и ако беху бујне и дуге ипак не беху у стању да јој замене остали део одела, стајала је насред баште и као месечарка бленула у пун месец, који је по њезиним од здравља и младости набреклим плећима, пептедице разливао своју светлост.

Није никакво чудо што стари господин, коме очи падоше прво на овај изазивачки предмет, није могао ни опазити сву штету што је бујица нанесе.

— Јух! — цикну стара госпођа, кад преко Јовина рамена опази Ержикину прилику и снажно повуче мужа за јорган.

— А-а! — учини забезекнуто стари господин, бришући журно замагљене наочари и натичући их наново на нос. И не разумевајући зашто га добра старица са оноликом енергијом вуче за јорган, заблену се у прилику која, изненађена њиховом појавом, покри обема шакама недра и голих до рамена руку стаде се збуњено смејати.

— Бог с тобом, девојко, што стојиш таква . . . одлази одатле! — викну госпођа Ана, застиђена, као да то није Ержика већ она сама у таквом „костиму“ пред свет изашла.

А господин Јова, још једнако сметен ненадном појавом, уђе у собу усплахирен.

Ко би могао знати откада ово двоје старих нису претурили овакву ноћ пуну изненађења и несанице! Које она бура а које ова неприлична појава у башти, слили су се уједно, те задуго још ни госпођа Ана ни њезин муж не могаху трепавица свести. Старој госпођи било је необично непријатно што је њен Јован тако радознало гледао ону полуодету прилику и све је нешто вукло да му то пребаци; па опет, чим би поумила, њу је подузела срамежљивост од себе саме, чинило јој се, да би било неприлично о тако нечем разговарати у овим годинама живота. А докле се она тако кошкала својим мислима, стари господин опет једнако се с бока на бок у својој постељи окретао; осећао је незгодно под главом, неколико

пута је обртао јастук час овако час онако, али све то узалуд. Тај јастук као да не беше испуњен меким гушчијим перјем већ каменицама и песаницом. Задуго му се не даде свести очију, а баш када би и дремнуо, у оном бедшу сна искочила би преда њ Ержикина прилика онако збуњена и насмејана.

Приказа је тако живо налетала на његове очи да му већ то поче постајати непријатно.

— Та, носи те ђаво једаред! — простења гласно и муну песницама свој непослушни јастук.

— Шта ти је? — запита стара госпођа и брижљиво подиже главу с узглавља.

— Не знам како си ми наместила овај јастук; све ми нешто смета, — високо је!

Госпођа се диже. дође његову кревету, подметну му свој јастук а његов пренесе у свој кревет, лепо покри старога, помилова га по лицу и прекрсти да заспи.

На госпођину јастуку, а после Божјег печата, стари господин заспа. Ержикина прилика ишчезнула је као и она бујица мало час.

Сутра дан је госпођа прекорила Ержику што онако излази на авлију, благо је опоменула да други пут буде пристојнија, а стари господин целога дана, кад год би спазио Ержику, срамежљиво би склањао поглед у страну и није могао никако да самог себе упути, да ли да се намршти на несмајницу или да се свему невешт чини.

Али са овом ноћашницом није се свршило. Изгледа да је зао удес хтео, да им четрдесети Заветни дан прође у самим непријатностима као никада до сад. Овога пута нису могли отићи под Заветно дрво. Ержика је допела вест, да је мост, што преко дубоке јаруге води у парк, разорила бујица и да је пут до парка тако излокан и испроваљиван, да је немогуће тамо отићи.

— Видићеш, ово није без нечега! — уздахну стара и толико се сневесели, да је целога дана остала сетна и замишљена.

— Како: „без нечега“? — упита стари.

— Бог зна, хоћу ли дочекати. . . .

— Ето ти је, на̀! — упаде стари у реч и не даде

јој да доврши. — Ти увек тако, као да све ово има какве везе са нашим успоменама.

— Ко зна! — рече стара госпођа замишљено. — Има знакова који много казују.

— Па баш кад би то и био некакав знак, ја сам од тебе много старији и ред би био да прво ја. . . .

— Не дао Бог! — викну госпођа Ана љутито, — прва ја да склопим очи, па макар то било и на пола сахата пре тебе.

Староме не беше нимало пријатан овакав разговор о Заветну дану, па је на све начине покушавао да бар за ручком даде овој свечаности веселији тон; али то му не испаде за руком. На лицу старе госпође јасно се оцртавала она тиха сета, која испотија обухвата све око себе и као лака измаглица покрива необјашњивом слутњом душе и срца. Ноћашњи немир унео је свој дах и у овај дан, и све што се дешавало и што је око себе гледао: и порушени мост и испроваљивана калдрма и Ержика, која их је око стола служила, све му дође налик на онај јастук на коме се сву ноћ мучио да заспи.

Слутња старе госпође није остала без својих последица. Иако је већ сутра дан њихов живот ушао наново у старо свакидашње спокојство, које је равномерно без икакве промене као мирни поточић жуборило кроз дане живота, опет се морало догодити оно што је добра госпођа Ана наслућивала.

Разуме се, једном старчевом погрешком.

Госпођа Ана имала је пријатељицу, госпођу Марију Николићку, са којом је још из детинства друговала и с којом се најрадије слазила. Четвртком по подне обично би отишла њојзи и остајала тамо све до првога мрака. Тада би стари господин цело после подне или провео у Читалишту међу својим познаницима или, после подуже шетње, седео код куће и чекао на женин повратак.

Овога пута, кад је отпратио госпођу до куће пријатељичине, отишао је у Читалипте. Али кад седе за сто и прихвати за новине узе га нека узнемиреност. Ни на шеталишту није осетио боље. Чинило му се да му све нешто недостаје; нека нестрпељивост обузела му је живце те му не даде нигде да се скраси. Све га је нешто вукло

кући, чинило му се да ће тамо наћи нешто што му недостаје. А што је најчудније и што га је каткад у необично расположење доводило, било је то, што му је на махове, ма да он није никад то намерно хтео, искрсавала на очи она Ержикина прилика. Макако покушавао да ову појаву заклони другим мислима, приличнијим његовим годинама и положају, било је узалуд. Једра и свежа прилика са насмејаним лицем и полураздета скакутала је као веверица преко новина, које је читао, подскакивала и завиривала му у очи, те он најпосле одмахну руком, спусти новине на сто, изађе из Читалишта и пође оној улици што води пријатељици његове жене.

— О, напасти! — прошапута кад учини неколико корачаји тим путем, стаде на сред улице, скиде шешир и марамом протрља слепочњаче у којима је чисто куцало. Па место да продужи пут својој жени, он автоматски окрете кући.

— Ђаволска девојчура! — помисли успут и плашљиво се насмеши. — Треба да је отпустимо; шта ће нам!

Тако је помислио а у ствари догодило се сасвим друго. На прагу собе сукоби се са Ержиком. Она се није надала тако брзоме повратку господинову, па кад се тако ненадно нађе лице у лице с њим, цикну.

— Но, што си се препала?! — Запита господин Јова па у исти час ухвати за подбрадак девојку, а ова место да се отме и побегне, поче се из гласа смејати. Стари господин збуни се од овог веселог смеха. Није могао да разјасни себи, зашто та девојка тако гласно кикоће.

А баш у тај пар вратила се и госпођа Ана кући. Оно исто нестрпљење, које је господин Јова осећао у Читалишту, наишло је и на његову госпођу. Неки унутарњи глас шапутао јој је да одмах пође кући и она, не могући да му одоле, опрости се са својом пријатељицом и журно дође до куће.

Ушла је у ходник таман у онај час кад је господин Јова прихватио Ержику за подбрадак и помиловао.

— Јоване! — врисну госпођа Ана и као скамењена оста на прагу.

Стари господин као поливен одскочи у страну, прикова разрогачени поглед у жену и збуњено стаде бленути.

Тако су сви троје као укопани стајали и нису се мицали. Прво се освести он и погледавши час у једну а сад у другу скамењену прилику продера се на Ержику:

— Безобразнице, враг ти матери! Шта ћутиш те се не казујеш да ниси госпоћа. Торњај ми се из куће па да те никад више овде не видим.

Ержика, збуњена овим наглим преокретом, штуче између њих и отрча у кујну.

Запрепашћена лица и усплахирених очију стара госпоћа је још једнако зачуђено гледала у свога мужа. Бледа као лист хартије тешко је дисала и да се руком није прихватила за браву зацело би се на земљу срушила.

— Опрости! Тако ми Бога нисам познао! Мислио сам од ње да си ти. Проклете паочари, замаглиле па не могах да распознам! — брзао је стари и преплашен жениним изгледом притрча, обухвати је око паса и лагано је поведе у собу.

Госпоћа Ана била је толико запрепашћена и збуњена да више ништа није разумевала шта се око ње дешава. Пустила се као мало дете, да је господин Јова одведе до наслоњаче и посади у њу. Удар је био тако јак да је староме требало пуних пола сахата седети уз старицу, гладити је по челу и лицу и објашњавати јој како се све то у једној кобној забуни погрешно десило. Објашњавао јој је ово на све начине, износио многе сличне примере који су се другима догодили, па је чак потегао и у правне теорије: error in objecto. Најпосле, кад му се учинило да је колико толико успео да стиша ово срце које је под његовом руком престрављено куцало, пољуби своју старицу и поче је миловати по коси, све докле она не дође к себи.

— Знала сам ја да ово неће на добро изаћи! — прошапута стара и тихе сузе залише јој очи.

Остала је потпуно мирна; глас јој није дрхтао, али очи, које се овлажише и тако сетно гледаше у смућено лице старога, казивале су како с тешком муком скрива у себи унутарњи бол и немир.

Он је поимао ову дубину сете и бола, који се, као тамна силуета на замагљеним прозорима, у њезиним очима оцртаваше. И њему стаде тешко и стидно од свога дела.

Било му је као да му је неко читаву песницу у грло турио па му не да дисати. Осећао је да се још довољно није оправдао и болно јекну.

— Ту безочницу нећу да видим ни часа у кући; одмах нека одлази!

Стара госпођа осмехну се нађ, али тако болно и сажаљиво, да од тога постаде још сметенији.

— Ти ми не верујеш! — промуца стари и прихвати је нежно за обе руке. — Анице тако ми Бога....

— Нека, немој!... прошапута стара. — Није то... Али како ћеш ти после, без мене, јадниче мој... шапутала је госпођа готово без везе, или боље рећи, мучила се да прикрије нешто што и би и не би хтела рећи.

Потрес је био озбиљнији него ли што је стари господин у први мах могао и помислити. Сутра дан госпођа је осетила слабости и малаксавање, и то тако нагло, да се господин Јова озбиљно препао и послао по лекара. Лекар је нашао да је стара госпођа преживела неки тежак нервни препад, да је то оставило јак утисак на срце, преписао је капљице и саветовао да буде што стишанија и да се чува јаких узбуђења.

— Будите пажљиви с њом, мени изгледа да је она прекужила неку тешку душевну буру! рекао је лекар староме на растанку. Неколико трепутака стари је стајао као утучен после ове напомене, а кад се од првог узбуђења повратио, похитао је жени да више не одмакне од њене постеље.

Тако је вас дан и до поноћи лебдео око малаксале жене и није одмицао ни хтео прилећи све докле га она није одлучно отерала у постељу. Сутра дан госпођа се осећала боље, али кад је покушала да устане и пође по соби морао јој је он помоћи. Није имала никаквих болова али је клонулост била толика, да је на половини собе морала застати и затражити да је у наслоњачу спусти.

— Осетила сам ја то... онамад још... шапутала је стара малаксало. — А ти не верујеш предсказивању. Само како ћу тебе да оставим.... та ти си као дете — ко ће само да те негује....

— За Бога шта ти је те ми тако говориш? — јаукну стари дршћући од неког страха и привуче старицу себи

као да би хтео да је заштити од нечега што је у ову собу ушло и пошло њојзи.

— Но, добро, добро! Ја тек онако... одговори стара и благо се насмеши кад опази сметено лице и престрављене очи старчеве. — Знам ја да си ти мој и да не можеш без мене.

Стари је привукао себи, припио своје лице уз њено и тако је остао дуго стежући срце да не зајеца.

Ни те вечери није одмицао од болесничине постеље, читао јој је из књиге до некога доба, све докле не опази да је дубоко заспала. Тада склопи књигу и почне брижно да гледа у то лице које све већма постајаше као пергамент и са кога лагано исчезаваше она старачка свежина, која опомиње на последње благе јесење дане. Сад је то лице добијало изглед углађеног мрамора. Он је то јасно опажао и у његовој души разилазила се равномерно тешка слутња и зебња од нечега што се лагано помаља а што би он тако радо отклонио од себе.

Више није могао остати овде; чинило му се да би сваки дужи тренутак у овој соби био само један бол више, да би му од тога у грудима препукло, и он се полако диже са столице, уђе у другу собу, седе за писаћи сто и покуша да димом од цигарете растера тешко осећање што га је у оној соби узело. Али, место да маши за цигаром, он зарони главу у шаке и поче тихо јецати.

И то све са једног глупог случаја, због једног задоцнелог осећаја, који му није требао, коме није могао наћи никаквога нарочита разлога ни потребе. Личио је себи на онога, који је за тренутно шаренило једнога призрака за навек окренуо леђа истинској срећи која га ето сада напушта.

— Будало, матора будало! — јецао је стари и песницом се лупи по челу.

Тако није ни чуо онај тихи шум од корака што му за леђи зашушта. Стара госпођа пробудила се па кад је чула оно тихо испрекидано јецање из друге собе, с муком се дигла из постеље и придржавајући се за столице и зид докотура се довде.

Тек кад она положи руке на његово теме, он се тржа

из мисли, брзо је прихвати око паса и спусти на диван. Руке су му дрхтале од узбуђења.

— Зашто си устала, за Бога? — Запита и поче је брижљиво умотавати у „плед“, који му при руци беше.

Она му не одговори већ га само гледаше благо, сажаљиво, онако исто као онога дана кад ће се разболети.

Староме је овај поглед био веома тежак; он прихвати њезине руке и поче их миловати.

— Реци ма шта! Можда си жедна?

— Време је — прошапута стара. — Ти немој много да жалиш... Обиђи ме покаткад и пази да обучеш поткошуљу и горњи капут.... брдо је тамо.... ветар, па можеш прозепсти.

Стара је говорила ово лагано, на махове и тако обично, као да се то најравнодушнијих ствари тиче. Стари се опет савијао под овим речима као грана коју олујина крши.

— Зашто тако? — јаукну он, али не доврши; рамена му се затресоше и поток суза прокапа на седе брке. Дрхтао је као у грозници а главу спустио у њезино крило као што је то чинио пре четрдесет година, када је свежа младост својом бујношћу распињала груди и снажно откуцавала у заљубљеним срцима.

Стара га је тихо шапољила по седој коси и тешила да не плаче, да пази на кућу, да ствари по кући остану увек у оном распореду како је то она већ толики век одржавала.

— Ја ћу те чекати већ... И сваког заветног дана да обиђеш наше Дрво... Знаш... Тамо ћу те увек чекати... Биђу крај тебе...

И догодило се како је казала. Није дочекала четрдесет први заветни дан. После две недеље сахранили су је на оном избрешку изнад варошице одакле се лепо види плаво Дунаво са зеленим адама и бескрајни Банат, засејан жутом шеницом и белим селима са високим црквеним торњевима.

Кад су је спуштали у раку, стари је стајао мирно, готово несвесно и празна погледа укочено гледао у разјапљене ивице гроба. Госпођа Марија, која стајаше поред њега, опомену га да први баци прегрш земље на ковчег.

— Зар да је укопамо? — Запита стари тупим гласом и автоматски узе шаку земље и баци у гроб.

Тек кад је дошао кући и остао сам међу оним зидовима, он привуче наслоњачу до њезине постеље, готово се сруши у наслоњачу и тако тупо гледаше у оно узглавље на коме је њено лице почивало.

— Па шта сада?!! јаукну од једном и зарони лице у њезине јастуке.

Тако је целе ноћи остао па је тако и заспао.

Последњи пут сам га видео преклане, и баш о њихову Заветну Дану, у парку, под оним дрветом. Седео је порушен и сав порђао. Беше ми га тако жао и хтедох да му приђем, али не учиних тога, јер опазих како баш у томе тренутку нешто за себе шапуташе. Нема сумње, то је он разговарао са невидовном сенком своје добре старице. Она је, без сумње, била крај њега, онде на клупи, миловала га по седој глави и уливала му наду на скори нераздвојни састанак.

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРБА У УГАРСКОЈ

ОД

ДРА АЛЕКСЕ ИВИЋА

IV.

Од битке на Мухачком Пољу до смрти цара Јована Ненада.[1])

(1526—1527).

Смрћу краља Људевита и пропашћу угарске војске на Мухачком Пољу отвара се ново доба у историји угарске државе. Док је султан Сулејман после мухачке катастрофе улазио у Будим, бегала је краљица Марија према Пожуну, а од угарских великаша нико се није ни макнуо на одбрану државне престонице; али тек што Турци повукоше главну силу своју, опустошивши у пролазу дванаест жупанија угарских, и тек што је званично потврђена вест о смрти краља Људевита, наступи живо кретање по Угарској, Хрватској и Славонији. Краљ Људевит није оставио за собом законитих потомака, те је

---

[1]) Почевши од битке на Мухачком Пољу служио сам се при писању ових чланака обилатим материјалом бечких архива, који до сада није био познат српским научницима. При употреби тог материјала сам за оне повеље, што искључиво говоре о српским приликама, у опаскама споменуо само толико, где се налазе у архиву. Оне ће бити целокупне публиковане као збирка историјских докумената у издању „Матице Српске“. Из оних пак повеља, које говоре о различитим стварима па узгред спомињу и о српским приликама, цитирао сам у опаскама све маркантније изразе, који се на Србе односе. Напомињем овде, да ћу о појединим проблемима из старије прошлости Срба у Угарској, затим о културним и економским приликама код Срба у то доба писати у засебном чланку. У опште, ови чланци не значе моју последњу реч о том предмету.

питање о избору новог владара разделило читаву државу у два противничка табора. Једна странка се позивала на закључак ракошког сабора од 1505. године, по коме су Угри морали, ако изумре јагелонска краљевска лоза, бирати новог краља између угарских великаша. Присталице овог саборског закључка груписале се око војводе ердељског Јована Запоље, најбогатијег магната угарског, чија је мати била родом из владалачке фамилије, а сестра удата за краља пољачког. Ова странка истакне Запољу као кандидата за краљевски престо. Противници Запоље и његове странке позивали се на раније уговоре, склопљене између Хабзбурговаца и угарских краљева. Према овим уговорима требало је, да Хабзбурговци наследе престо угарски, ако умре угарски краљ без мушких потомака, и хтели су, да за краља узму надвојводу аустријског Фердинанда, мужа Људевитове сестре Ане, а брата Људевитове жене, краљице Марије.

Великаши угарски Петар Перињи, Валентин Терек, бивши палатин Стефан Вербеци, јегарски епископ Павле Вардаји, све ниже племство и сав прост народ по Угарској са одушевљењем пристану уз Запољу. Јавно мишљење у Угарској није хтело ни да чује о странцу владару, а нарочито не о владару из куће Хабзбуршке. После одласка султанова из Угарске позове Запоља своје присталице у град Токај, где 17. октобра 1526. г. одлуче, да сазову за 5. новембар државни сабор у Стони Београд и да на њему изаберу новог владара.

За то време начини удова краљица Марија град Пожун средиштем странке Фердинандове. У Пожуну се око краљице скупило неколико од најугледнијих великаша угарских и хрватских, као палатин Стефан Батори, славонски бан Фрања Бањањи, државни благајник Алекса Турзон, краљевски тајник Тома Надажди, веспримски бискуп Тома Салахази, врански пријор Иван Тахи и други. У први мах хтеде надвојвода Фердинанд да заузме престо угарски без избора, на основу споменутих уговора Хабзбуршких са угарским краљевима и на основу баштинског права по жени Ани; али кад виде, како је мало одушевљење у Угарској за њега, покори се савету својих малобројних присталица у Пожуну и пристане да се под-

вргне избору, те у споразуму с палатином сазове државни сабор у Коморан за 25. новембар. Но пре него што је ступио у Угарску, осигура Фердинанд себи најпре чешки престо, који је такође смрћу Људевита II. био удов. Ово је постигао 22. октобра без великог напора.

За време Фердинандова боравка у Чешкој састане се угарски сабор у Стоном Београду и на њему 10. новембра уз неописиво одушевљење народно изаберу једногласно Запољу за угарског краља и одмах сутрадан га круниса њитрански бискуп Стефан Подманицки круном св. Стефана. Још пре избора пали су у руке Запољиних присталица градови Будим, Вишеград, Острогон па и сам Коморан, те палатин Батори и краљица Марија пренесу сазив сабора из Комората у Пожун. Крај свег труда и све агилности, коју је развила краљица Марија, тако се споро састајали заступници државни на пожунски сабор, да је тек 16. децембра могао бити отворен. Сутрадан малени број великаша с неколико заступника суседних жупанија и градова Шопрона и Пожуна једногласно изаберу Фердинанда за угарског краља, а избор и крунисање Запољино прогласе незаконитим и донесу закључак, да ће присталицама његовим као велеиздајницима запленити иметак. Слично као у Угарској развијали се догађаји и у Хрватској и Славонији. Хрватски сталежи на челу са Иваном Карловићем, Николом Зрињским, Вуком Франкопаном и Стефаном Благајским изаберу на Цетинском сабору 1. јануара 1527. Фердинанда I. за краља, а славонски великаши под предвођењем бана Крсте Франкопана изаберу 6. јануара 1527. у Дубрави, недалеко од Чазме, Запољу за свог владара. Грађански рат између обе странке постао је, дакле, у читавој земљи неизбежан.

У први мах, док још није наступила заоштреност и потпун расцеп између противничких странака, Срби нису заузимали одлучан положај ни према Запољи ни према Фердинанду. Браћа Бакићи и Радић Божић имали су пуне руке посла заклањајући народ испред Турака и наносећи штете непријатељу. У септембру 1526. наложила је краљица Марија државном благајнику, да за издржавање чета Павла Бакића исплати 300 форината у злату, што је из-

носило 450 угарских фоpината, а Петру Бакићу да плати 150 фоpината.[1]) У први мах преводио је и Радић Божић на својим шајкама бегунце из Будима према Пожуну али кад се Турци кренуше из Угарске, пратио их је Радић узастопце и баш кад је султан био код Тителa, одсече Божић једно одељење турско од више стотина душа, при чему је поубијао на 500 Турака, а 3 до 400 их је заробио, осим тога је уз пут турске војнике, где год је наишао на њих, водио у робље или их је исекао.[2]) Уопште се Радић покрај цара Јована, који је баш тада почео да излази на површину, показао као најагилнији и најенергичнији властелин угарски првих дана иза битке на Мухачу. У почетку фебруара нападне он недалеко од Петроварадина једну одабрану турску чету, која се састојала из самих племића, те 100 Турака поубија а 20 зароби и поклони краљу Запољи. Наскоро после тога нападне другу чету турску и убије 76 војника, а 15 заробљених пошље као и пре краљу у Будим. Број његових шајка, с којима је оперирао по Дунаву, износио је пет стотина.[3])

Међу присталицама Запољиним, који се окупише на договор у Токају, налазимо од српских великаша јединог Марка Јакшића.[4]) Наскоро прекине везу са краљицом Маријом и Павле Бакић те стане у ред присталица Запољиних и по заповести Запољиној поседне са својих 200 хусара Стони Београд, где се 5. новембра имао састати државни сабор. Без велике муке дочепао се Павле града, те га је држао у својим рукама догод се није сабор одржао. На самом сабору био је покрај Бакића и Радић Божић као и рођак Запољин Петар Петровић.[5]) По речима једног писца изаслао је и цар Јован одељење својих

[1]) Hof-Kammer-Archiv у Бечу, Hungarica Miscellanea за год. 1526.

[2]) Török történetirók, A. m. tud. akadémia történelmi bizottságának, Thuri József (1521—1566), Szulejman Naplói стр. 320; Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches, III. стр. 643.

[3]) Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, IV. Band, München 1857. стр. 17.

[4]) Hof-, Haus- und Staats-Archiv у Бечу, Hungarica за 1526.

[5]) Monumenta hungarica historica, II. oszály, 5 Bd, Magyar tört. okmánytár londoni könyv és levélárakból, стр. 89; Brutus János Mihály, Magyar historiája (1490—1552), közli Toldy Ferencz Pest 1867. стр. 272.

војника у Стони Београд да увеличају крунисање, а још пре састанка сабора, према истом писцу, походио је цар са четом од 10000 људи Запољу у граду Токају и то на нарочит позив војводе Запоље.[1])

Ово су најранije вести о цару Јовану Ненаду, најзаменитијем Србину не само у овим догађајима него и у читавом шеснаестом столећу.[2]) Расуло, које настаде у Угарској после Мухачке битке, употреби овај чудновати човек на то, да прибере око себе велику множину српског народа и да свој табор учини центрумом политичких догађаја. Одакле је дошао цар Јован, није тачно познато. Ономе, што пишу писци шеснаестог столећа о његову пореклу, не може се поклонити пуна вера. Два писца на пр. тврде, да је цар, пре но што је почео играти политичку улогу, служио код Запоље као кочијаш.[3]) Већина ових писаца је дисала непријатељским духом према цару те су им подаци неповуздани. О своме пореклу и месту рођења није сам цар хтео нигда одређено да говори. После толике несреће државне, свет је био наклоњен мистицизму, а цар Јован је схватио народно расположење те је говорио да је њега бог послао с неба уз налог, да казни Турке и да их прогна из Европе па сам

[1]) Georgii Sirmiensis, epistolae de perditione regni Hungariae, Monumenta Hungarica, Scriptores I, Pest 1857. стр. 126 и 128.

[2]) Цар Јован хотећи да својој акцији прибави што већи значај, називао се царем, па му тај царски наслов дају и сви савременици као и сви стари писци. И краљ Фердинанд му у листинама даје титулу: „Illustrissimo Joanni Charo Nenada“. Ако се узме, да на двору краљевом нису знали значење речи цар (што је лако могуће), ипак је врло карактеристично, да су му давали титулу „illustrissimus“. Овом су титулом у то доба ословљавали принчеве из владарске породице, затим кнежеве, херцеге и деспоте. У осталом титулу цар и illustris давали су цару Јовану само у повељама, које су директно њему управљене, иначе су аустријске власти између себе називале цара Црним Човеком (Niger Homo, Der schwarze Mann), а тим је именом звао цара и прост народ. Овај назив је цар добио по својој прилици због црномањастог лица свог. Изгледа, да ни Јован није право име цара Јована Ненада, него је и то име, по узору византијских и бугарских владара, узео он из истих мотива као и титулу царску.

[3]) Schwandtnerii, Scriptores rerum Hungaricarum, Vindobonae 1746 стр. 713 (Petri de Reva de monarchia et sacra corona regni Hungariae centura VI); затим у истој збирци Joannis Zermenghi, Res gestae inter Ferdinandum et Zapolyam reges Hungariae стр. 386.

да заузме престо грчких царева. Војска његова рапидно је расла, а он не имајући новаца да храни ту војску, нападао је Турке, но није штедео ни угарске племиће и великаше, него је и њих робио и харао. Био је врло побожан. Ноћу је два сата спавао, а трећи сат се молио богу, тако да је трећи део ноћи проводио редовито у молитви. Оштроуман и убедљив, одличан војсковођа, средњег раста, орловског носа и црне масти; у боју је био храбар и окретан, спрам војника својих строг, спрам непријатеља неумољив.[1]) За кратко време прогонио је све заостале чете турске из Бачке и Баната и у опустошене крајеве ове унео је нова живота.[2]) Чим је прешла опасност од Турака враћали се разбегли племићи на своја имања, али их цар није примао, него је по вољи поклањао земљиште у Бачкој својим људима. Радић Божић предложи краљу Запољи, да цара пресели у крајеве, освојене од Фердинандових присталица, јер овако се стварају незадовољства међу рођеним присталицама у Бачкој, али Запоља не послуша овај савет. Цар поседне одмах у почетку Суботицу, својину В. Терека и њу изабере за своје средиште. Крајем 1526 или почетком 1527 нападне Терек са 67 коњаника Суботицу, али цар одбије нападаче. Кад је Бачку и Банат очистио од Турака преведе он своју војску преко Дунава, нападне на турске тврђаве Черевић и Баноштар, освоји их и стави у њих српску посаду. Трпећи велику оскудицу у топовима, пошље на почетку 1527. године посланика деспоту Стефану Бериславу и замоли од њега топове за бомбардовање градова, јер је хтео, да пређе и преко Саве па да нападне Турке и у Србији. Али деспот не усвоји понуду заједничког рада са царем,[3]) те се тако поквари овај план.

Глас о Јовановим успесима ширио се по читавом свету. Чак у Италији, Енглеској, Француској и немачким државицама јављали су владари и великаши један другом о

[1]) Schwandtnerii J. G. o. c. стр. 387.

[2]) Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból, összeszedte Simonyi Ernő, I osztály: okmánytárak, ötödik kötet, Pest 1859. стр. 83 и 84.

[3]) Hurmuzaki, Documente privitore la historia Romanilor 1510—1530, Volumul II partea 3 стр. 614.

појави и о акцији необичнога цара Јована.[1]) Међутим и цара задеси једна неудаћа. За време повратка његова у Срему, удари Терек са 300 коњаника на Суботицу и сад му пође за руком, да заузме град, а српску посаду да поубија. На то цар пренесе своје седиште у Сегедин. Народ српски пристајао је листом уз новога вођу свог. Обично се узима, да је у његову табору било на 10.000 војника, али по мишљењу краљице Марије износио је овај број 15.000.[2]) Већу војску није имао ни Фердинанд ни Запоља. Војници цареви су били одушевљени, јер је он уживао код народа силну популарност, те су Срби најрадије ступали међу његове ратнике. Читаве легенде ширише се о цареву пореклу. Он је сам тврдио непрестано, да је божанство њему одредило, да поганике и неверпике обрати у хришћанство, а муслимане и друге секте да искорени. Не само прост народ него и многи од великаша угарских почеше у цару гледати потомка византијских царева, док су га други држали за изданак српског деспотског колена.[3])

Док је прост народ српски с највећом радошћу примао глас о царевој слави и снази и сливао се у његов табор са целог Балкана, од племића и великаша српских само је мален део пристао уз цара. У овом делу су били махом дотле непознатији племићи, а дотадањи најзнаменитији људи српски, деспот Стефан Берислав, Марко Јакшић, браћа Бакићи, Божић и Петровић држали се према њему хладно па и непријатељски. Карактеристично је, да један мађарски писац изриком истиче ову појаву код српских великаша и каже, да је Марко Јакшић дао у Наћлаку заклона царевом смртном непријатељу Петру

[1]) Мишљење и интересовање удаљенијег света о цару Јовану најбоље се огледа у делу Марина Санута „I Diarii, Venezia 1897“. На стр. 94 овог дела пише, да је Црни Човек дошао из Ердеља и да је у први мах имао 7000 војника, а мало даље вели, да је цар био потомак грчке владалачке породице Палеологове (Ibid.)

[2]) Hungarica за 1527. по рачуну енглеског посланика Јована Wallop-a износио је број царевих војника, које пешака које коњаника, свега 9 до 10.000 душа (Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból, стр. 83). Ова разлика у оцени убојне снаге цареве долази по својој прилици отуда, што вести о томе нису истог датума, а цар није непрестано располагао истим бројем војника.

[3]) Hurmuzaki, l. c.; Isthvanffi N., Regni Hungariae historia post obitu glor. Mathiae Corvini Regis, Coloniae Agripinae 1685. стр. 139.

Перињију, кад је овај поражен бегао испред војника царевих,[1]) а по другом писцу из оног времена Климента Бакића су убили у једном окршају цареви људи.[2]) Цар Јован је одиста био преставник српског народа и тадањих српских идеја и у ширем значењу тих речи. У табору његову, где се окружио са шест стотина униформисаних стаситих младића, по турском обичају названих јаничарима, и где је развијена била владарска помпа и сјај, разговор о потпуном ослобођењу српских земаља није ни слазио са дневног реда. У борбу око угарског престола између Запоље и Фердинанда увучен је додуше и он са целом војном снагом својом, али је он увек сматрао ову борбу као споредни посао, а борбу против Турака и ослобођење балканских држава као главни задатак свој. И у оно доба, кад је сва земља пламтела у грађанском рату, цар Јован се брижљиво припремао на доцнију акцију против Турака. Своје војнике плаћао је тачно те је и ово био разлог, што су у његову службу радије ступали него у службу других великаша. Да би могао сносити те силне трошкове за војску, нападао је без престанка суседне племићске градове и спахилуке, те је узимао племићима марву и харао драгоцености, до којих је дошао. Често је стављао заседе пред трговачке каравane па је и њих пљачкао. У неуморном раду није имао нигде сталног боравка, али се, као што рекосмо, обично узима град Суботица и касније Сегедин за престоницу његову.[3])

У исто доба, док је цар ширио границе свога поседа на рачун Турака, покуша и деспот Стефан да са својим четама одгони Турке из оближњих сремских градова. Срећа га послужи те заузе градове Вуковар и Ердут као и тврђавицу Борово, па се стаде припремати, да удари на Митровицу и Радинце.[4]) У распру око престола није

[1]) Sirmiensis, o. c. стр. 163. На страни 164 истога дела изрично стоји, да су српски магнати у Угарској били непријатељски расположени према цару.

[2]) Isthvanffi, o. c, стр. 140. Ова вест није тачна. Комнен Бакић, кога Иштванфи погрешно назива Климентом, погинуо је септ. 1528 г.

[3]) o. c. стр. 154.

[4]) Hungarica за 1527. Ове податке, као и скоро сав остали материјал из бечког државног архива, уколико се односи на цара, употребио је и др. Станислав Смолка у расправи „Fekete Iván“,

деспот у почетку хтео да се меша, него се сав заложио за борбу против Турака.

Међутим се Фердинанд после крунисања за чешког краља упутио у Немачку, да од брата свога, немачког цара Карла, изради помоћи за освајање Угарске. Краљицу Марију је оставио као заменика свога, да води бригу о угарским државним пословима. Краљица разашље агенте свима великашима у Угарској па се трудила, да обећањима, ласкањем и претњама придобије поједине магнате на своју страну. Краља Запољу је Фердинанд обмањивао првих месеци 1527. преговарањем о миру и споразуму и уверавањем, да је он наклоњен мирном решењу конфликта. Запољи је изгледало сасвим природно ово уверавање; он није мислио на могућност оружаног сукоба, који је изгледао за Фердинанда без успеха, јер је у Запољиној власти била цела држава и јер су њега признали за угарског владара Млечићи, папа, француски краљ Франја I., енглески краљ Хенрик VIII. и пољачки краљ Жигмунд I. Осећајући се потпуно обезбеђеним склапао је Запоља планове за заједничку кооперацију са Фердинандом и царем Карлом I. против Турака и не сањајући, да му је краљица Марија поткопавала потајно моћ у држави и да краљ Фердинанд очекује само да прође зима па да удари с војском на неспремног супарника.

Агенти краљице Марије походише и деспота Стефана, који се одмах показа склоним, да се заложи за Фердинандову ствар. У јануару 1527. године знала је већ краљица расположење деспотово те на њену интервенцију позове Фердинанд 3 фебруара, из града Кутенберга, младог деспота, да и даље преговара са краљицом и да њој повери своје жеље.[1]) Деспот напише одмах своје захтеве и пошље их краљици Марији, а она их достави Фердинанду. Пре свега затражи деспот плату за 1000 коњаника, затим једну тврђаву, где ће моћи склонити своју матер и две сестре, ако због близине турске настане опасност по његове градове; даље замоли од краља тителску препозитуру

Századok, Budapest 1883. стр. 1—31. Дело Смолкино је међутим без велике критике; он поклања писцима шеснаестог столећа далеко већу веру, него што они заслужују.

[1]) Hung. за 1527.

за млађег брата Николу од Брода, а као правни разлог за ову молбу наведе, да је освојио од Турака град Ердут, који тој препозитури припада; моли град Вуковар и градић Борово, јер је њих својом снагом освојио и држи их у поседу; намерава да поседне и освоји градове Митровицу и Радинце[1]) па с тога моли, да му краљ те градове уступи; Радинци су били својина калочког архијепископа и ако их архијепископ буде захтевао, нека прво плати деспоту трошкове око освајања. У тај мах је стојао деспот у преговору са Турчином Колаковићем, управником града Раче, ради прелаза Турчинова у краљеву службу, те стога замоли Фердинанда, да зајемчи истом Колаковићу право наследства у заповедништву и поседу споменутог града. Напослетку затражи град Белу Стену, коју су имали у поседу његови преци, а сада је држао Петар Кеглевић. Као замену за овај град обвезује се деспот, да ће о свом трошку издржавати 40 шајкаша на Сави и један месец дана сносити трошак за 2000 пешака. Краљ Фердинанд је у то доба дочекивао све угарске и хрватско-славонске магнате са највећом предусретљивошћу и обасипао их обећањима. И према деспотовим захтевима показао се предусретљивим у великој мери. Неке захтеве је ипак одбио или је обећао, да ће их само донекле усвојити. Место плате за 1000 коњаника био је краљ вољан да плаћа само за половину тога броја; тврђаву у унутрашњости државе није хтео да обећа, но је место тога дао реч, да ће у случају опасности примити у град деспотову породицу; освојене градове Вуковар и Борово поклони, а што се тиче Митровице, одреди, да њу деспот може држати после освојења, но само дотле, док му краљ у замену не даде друге градове; исто тако одобри становиште деспотово у погледу Радинаца. Одговором Фердинандовим задовољи се деспот и стане отворено у ред његових присталица.[2])

У исто време, кад је Фердинанд привукао на своју страну деспота Стефана, почела је краљица Марија преговарати и са царем Јованом. Још пре овога је по налогу

---

[1]) У оригиналу стоји Rednek, а на другим листинама из тог доба долази сремско место Radnek.

[2]) Hung. за 1527; Thallóczy Lajos, Bosnyák és szerb élet-s nemzedékrajzi tanulmányok, irta Thallóczy Lajos, Budapest 1909. стр. 69.

краља Фердинанда и пожунских саветника његових посетио цара трговац Мартин Ботош и већ његов договор са царем донео је повољан резултат.[1]) Повода за незадовољство Јованово са краљем Запољом било је и сувише. На двору Запољином налазили се крвни непријатељи цареви, којима је он опљачкао имања или им је отео градове и спахилуке па их држао у свом поседу. Ови племићи и великаши плели су непрестанце замке против цара Јована. Овај је осећао несигурност свог положаја те радо прихвати позив краљичин, да остави Запољу и да ступи у странку Фердинандову. Већ почетком 1527. године хладнео је с дана на дан све јаче односај царев и Запољин, док у току фебруара не раскине цар отворено везе са Запољом. У пуној свести, како су он и његова војска од огромног значаја по кризу угарску, јавио је краљици Марији охолим начином, да он није обвезан на подложност никоме на свету, али својевољно и не приморан пристаје на верност краљу Фердинанду. Краљица саопшти из Пожуна 13. априла 1527. своме брату, да је цар Јован вољан ступити у његову странку, а то да значи велику помоћ, јер цар има око 15.000 војника и непрестано долазе нови Срби у његов табор и ступају у војску. Фердинанду је обећао цар Јован обилату помоћ против Запоље, али у замену за своју помоћ тражио је, по причању краљичином, од Фердинанда ратних справа, да освоји од Турака Илок и друге градове. С обзиром на велику популарност, коју код народа ужива цар Јован, препоручила је сестра Фердинанду, да се према цару и његовим захтевима понаша што предусретљивије, јер је цар у стању да пружи већу помоћ за борбу против Запоље него и један суседни владар. Писмо краљичино затекне Фердинанда у Брну. Краљ пошље 19. априла разних поклона и позове га, да штити онај предео у коме станује док он не дође с војском у земљу и док не казни Запољу и његове присталице.[2])

Са деспотом и са царем Јованом прешао је велик део Срба на страну краља Фердинанда. Уз Запољу су држали још они Срби, који су били у служби Радића Божића, Павла Бакића и Марка Јакшића. Фердинанд

[1]) Iványi Szabadka története I, 50—54.

[2]) Hung. за 1527.

покуша да придобије и ове Србе, али без успеха. Нарочито се у току априла трудио да повуче на своју страну Радића Божића, који је оставио у ово доба заповедништво над шајкама па се повукао на свој посед, у градове Шољмош и Липово.[1]) Услед овога многобројни шајкаши српски оставе Запољину службу па пређу заједно са лађама под управу цара Јована.

С прелазом царевим у Фердинандову странку добише одрешене руке они угарски великаши, које су оштетили цареви војници. Међутим на двору Запољину нису тачно познавали снагу цареву. Први је ово искусио Владислав Чаки, који се отприлике почетком априла побије с царем, али у бој плати и сам главом.[2]) Краљ Запоља заповеди сада ердељском војводи Петру Перињију, да поведе војску на цара и да га принуди на покорност. Перињи прикупи у Ђули велику војску и свршетком априла сукоби се са царем код Селеша, недалеко од Тисе, али цара послужи ратна срећа те надбије Перињија. У бој падне неколико хиљада мађарских војника, међу другима и племић Фрања Бесереди, а из крвавог покоља с тешком муком се избави и сам вођа Перињи. Остатке његове војске прогоните Срби дубоко у Ердељ, све до града Сасвароша.[3])

Услед ове победе порасте слава и углед царев. На двору његову непрестано се бавио посланик Фердинандов, властелин Јован Хоберданец, коме је у задатак стављено, да по сваку цену одржи цара у верности. Вештини Хоберданчевој је пошло ово за руком. Односај царев са Фердинандом постајао је даномице све тешњи, те су један другог обасипали доказима пријатељства. Цар именује Хоберданца својим капетаном и дозволи, да се пред њиме

---

[1]) Ibid.

[2]) Sirmiensis, o. c.

[3]) Verancsics, Összes munkái, II osztály, III kötet стр. 26; Sirmiensis, o. c. стр. 163; Schwandtnerii, o. c. стр. 287. У једном писму, упућеном „comiti de Nogarolis“, пише краљ Фердинанд о горњој победи царевој: „Ago dominationi vestre item magnas gratias de nouis mihi communicatis, que indubie intellexit de Nigro Homine in Hungaria versante, cuius fama plurimum increuit factis etiamnum comprobata, paucis enim ante aliquot diebus aliquot hominum millia, pertinentium ad capitaneos wayuode Transiluani, prope flumen Tyssiam occidit“. Писмо је дитирано у Вратислави 5. маја 1527. (Hung. за 1527).

закуну српски војници и поглавари, да ће остати верни Фердинанду и у случају смрти цареве. На себе преузе цар обвезу, да ће бранити и држати на окупу Србе с обе стране Тисе и Дунава, догод не дође с војском Фердинанд и не прими у своје руке управу целе државе угарске. Осим тога забрани цар српском народу, да у будуће плаћају порезу краљу Запољи и његовим присталицама.[1])

Од знаменитијих људи царевих сачуван је спомен само о неколицини. Лични и генерални капетан царев био је Радосав Челник. Дознавши Фердинанд, како је велика моћ Челникова, похита, да и њега придобије, те му по предлогу Хоберданчеву уз пропратно писмо пошље неке поклоне. У исто време налазила се два виђенија човека царева, Фабијан Литерат и Јован Долић, кастелан града Бача, на двору Фердинандову као посланици, те и њима даде Фердинанд разна обећања.[2]) Осим ових пама је познат још и Субота Врлић, палатин царев.

Пораз Петра Перињија заплаши краља Запољу, јер је сада увидео, како велику опасност за његов положај значи савез Фердинандов са царем. Војна снага царева била је равна Запољиној и Фердинандовој и кад дође до борбе, победа ће бити у онога, на чијој страни буде стајао цар са својим војницима. Преговори Запољини са Фердинандом о измирењу разбише се, те и на двору Запољином постаде јасно, да мора доћи до оружаног сукоба. У незгодном положају свом покуша Запоља, да обећањима и поклонима привуче цара поново на своју страну. Свршетком маја пошље му у тој намери једног посланика. Међутим цар не хтеде ни по коју цену изневерити Фердинанда. Запољиног посланика хтеде испрва да погуби, но касније одлучи, да га баци у тамницу до доласка

---

[1]) Ibid.

[2]) Јован Долић је настојао у Бечу, да код краља изради унапређење својих синова. У једном запису под датумом 9 јула 1527. пише: „Der Johannes Dolith, burggraue zum Watsch, des Schwartzen Man potschafft, so bey kn. mt. hie ist, begert, das ime seine zwen sun, der ain Lucas und der ander Diometrius genant, fur ander furgesehen werden. Darauff haben die kn. mt. bewilligt, so sy inn Hungern kummenn, deshalben im mit seinen sunen gnediglichen zu bedenckhenn, doch das sy sich irem erbietten nach trewlichn und wol in irer kn. mt. diensten halltenn“ (Hung. за 1527.)

Фердинандова у Угарску. Првих дана јуна налазио се са својим двором у граду Чоми, код Темишвара, те га је овде поново посетио Фердинандов посланик Хоберданец, пред којим цар изјави, да ће, кад буде Фердинанд долазио у Угарску, послати њему на сусрет велику множину српских војника у правцу према Будиму. Извештавајући Фердинанда о овом састанку с царем, побија Хоберданец у писму вест о свирепости царевој, којом су присталице Запољине цара теретиле и јавља, да цар ради на освајању градова од Турака. Чете његове су одабране и привржености његова спрам Фердинанда је потпуно искрена. Недавно је, вели Хоберданец, разаслао цар писма на све сталеже и све угледније људе по Угарској и у писмима их позвао на верност према Фердинанду. Царева војска непрестано је расла, те он није имао довољно оружја за све чете своје, а оскудевао је и у другим ратним стварима, с тога замоли Хоберданец од Фердинанда хиљаду панцира и шлемова, да их цар раздели својим војницима, даље три трубе и добошa с једним добошаром, позлаћену заставу са грбом царевим на једној а ликом богородичним на другој страни. Осим тога замоли, да се Радосаву Челнику пошље оружја за десет војника. Фердинанд испуни без одлагања ове захтеве Хоберданчеве.[1])

Што се већма ближио тренутак, кад ће кренути сабрану војску своју на Угарску, Фердинанд је све више настојао да обвеже обећањима и лепим речима великаше у Угарској и у првом реду цара Јована. 18. јуна послао је деспоту Стевану посланика Фрању Реваја, који је по свој прилици имао уз пут да сврне и до цара Јована. Преко Реваја јавио је Фердинанд деспоту, да ће скорим доћи у Угарску па ће се тада потпуно споразумети у питању деспотових поседа. Наскоро затим, 24. јуна, пошље цару Јовану посланика Ђорђа Рајхерздорфера, који понесе писмо краљево Радосаву Челнику и друго писмо, упућено „народу цара Јована“, у коме захваљује Србима на верности и обећава, да ће им он остати наклоњен. Челнику пак поклони Фердинанд имање над 200 јобађа.[2])

---

[1]) Ibid. Писмо Хоберданчево датирано је у Чоми 4. јуна.

[2]) Ibid.

Док су се овако све повољније развијали односи Фердинанда и угарских присталица његових, почео је и Запоља да се озбиљно припрема на оружани сукоб са противницима својим. Запоља се највише уздао у помоћ ердељске војске, која се састојала из ердељских Турака, Сикулаца и Румуна. У Ердељу је имао Запоља највише имања и народ тамошњи је деценијама био у тесној вези са породицом Запољском. Но Ердељци нису могли пружити Запољи помоћи, док се год између њих и Будима налазио цар Јован са својом војском, јер је цар пречио спајање Ердеља са осталим четама Запољиним. Први задатак Ердељаца био је, дакле, да униште снагу цареву и тиме да отворе себи пролаз до Будима. Великоварадски бискуп Емерих Цибак и војвода ердељски Петар Перињи прикупе велику војску па се крајем јуна побију на сељфалском пољу са царем Јованом. Крвава битка заврши се с потпуним поразом царевих пешачких чета, од којих 8000 душа изгуби живот на бојном пољу.[1]) Запоља је на глас о овом поразу царевом држао, да је снага истога потпуно сломљена те да га се више не треба бојати. Уколико је њему и његовима порастао после ове битке углед и самопоуздање, утолико је већа потиштеност наступила међу Фердинандовим људима. Неколико присталица Фердинандових, међу њима превртљиви Валентин Терек, оставе сада свог господара и пређу у службу Запољину.[2])

Већ 3. јула знало се у Бечу, да је цар Јован, у кога се Фердинандова странка највише уздала, претрпео пораз. У први мах су сматрали Немци, да је ова вест неистинита и да је потекла из околине Запољине с намером, да се њоме створи забуна и унесе страх и малодушност међу Фердинандовим присталицама. Не верујући тврдо у пронесени глас, напише Фердинанд тога дана

[2]) О овој битци пише Albrecht her von Ssternbeck из Будима 5 јула 1527. своме пријатељу Valentin-у Khaerdinger-у „Vyer das drit gib ich dir czu vorsthen, das des kuniges von Vngern vntherthan dem Schwarczen Man VIII tausent man erschlagen vnd gefangen haben vnd her selber kaum enthrinnen ist, darauff ist des koniges von Pemen krig am masten gesthanden“ (Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Vierter Band, München 1857; иначе о тој битци спомиње Веранчић, o, c. II osztály. III kötet, стр. 26.)

[2]) Hurumzaki, o. c. стр. 625.

Хоберданцу писмо, у коме поново моли цара, да добро мотри и да спречи сваки покушај спајања ердељске војске са оном, која се налази око Запоље. Ако је пак истинит глас, да је цар поражен, наложи Фердинанд Хоберданцу, да охрабри у том случају цара Јована, јер се тај пораз даје лако поправити, а судбина рата је од увек така, да несрећу са срећом меша. Кроз неколико дана сазнао је Фердинанд о појединостима битке и увидео, да се ердељска војска после пораза царевог спојила са Запољом, те с тога намени цару други задатак. Место да чува пролаз ердељске војске према Будиму, позове Фердинанд 7. јула цара, да му дође са својим четама на сусрет па ће се код Будима састати. У писму тепи Фердинанд цара због пораза, који треба да му за будућност као поука служи. Чим он стигне у Угарску, узеће цара у окриље и браниће га од непријатеља.[1])

Набрзо после сеђфалске битке постаде и пријатељима и противницима царевим јасно, да овај ударац, који задеси цара, није сломио отпорну снагу његову. Српски народ је без прекида долазио са разних страна у табор царев и ступао у војску његову те је он за кратко време постигао стару моћ и постао Запољи исто онако опасан као и пре тога. Међутим се разносиле вести, да је Фердинандова војска потпуно спремљена за борбу и да се већ креће из Беча на Угарску. Ове вести уплаше краља Запољу и његове присталице. Код Запоље се у тај мах налазио Ринкон посланик краља француског Фрање, који је радио на савезу свога господара са Запољом, али видећи, да је положај Запољин угрожен са две стране, одлучи посланик, да лично посети цара и да га поклонима и обећањима одврати од Фердинанда и увуче поново у Запољину странку. У исто време је намеравао и хрватски бан Крсто Франкопан, да се састане с царем и да га придобије за Запољу. Мада је понашање царево доказивало његову несумњиву верност према Фердинанду ипак се овај поплаши, да с једне стране посланик француски а с друге гроф Франкопан не пољуљају цара те писмом од 9. јула наложи Хоберданцу, да не бирајући средства спречи састанак царев са тим лично-

[1]) Hung. за 1527.

стима. Онога човека, који код цара затражи салвус кондуктус за посланика француског или за Франкопана, треба убити или га заробљеног послати у Беч. За ову услугу обећа Фердинанд цару богату награду а Хоберданцу у новцу 4000 форинata. Истим писмом јави Фердинанд, да се војска његова под управом маркиза Казимира Бранденбуршког кренула са топовима и целом ратном опремом и да се налази већ у Мађарској пред градом Девом.[1])

Од сада учесташе све већма писма Фердинандова цару Јовану и Хоберданцу. У писмима је саветовао Фердинанд цару, да се креће врло обазриво и да поведе сувоземне и шајкашке чете своје према Будиму. Писмом од 20. јула јавља уједно, да су пали у његове руке угарски градови Дева и Пожун и да ће се скорим и сам кренути из Беча у Угарску. У исти мах изда Фердинанд позив на све остале великаше угарске, који присташе уз њега, да се крену с четама према табору маркиза Казимира. Многобројни великаши, које је у току задњих месеци одвратила краљица од Заполье, похитају одиста Фердинандовој војсци на сусрет. Средином јула налазио се у граду Бабочи и деспот Стефан, маршпрајући према главном табору аустријском.[2])

С једне стране учестани позиви Фердинандови, а с друге вести о успесима његовим покренуше и цара, да похита у сусрет Фердинандовој војсци. Пре поласка послао је цар своје шајкашке чете, да се под заповедништвом Фрање Ревања састану с аустријским шајкама, затим је поставио кордон војске покрај Тисе, да чувају српски народ и царев посед између Тисе и Дунава од изненадних упадаја Запољиних чета па се са 1500 одабраних војника крене према Будиму. Уз пут нападне на Сегедин, који су посели били Цибакови и Перињијеви војници али кад уђе у Сегедин, задобије цар на превари рану од пушчаног зрна. Смртно рањен изађе цар из Сегедина и упути се у једно

---

[1]) Ibid.

[2]) У једном запису из средине јула 1527. године пише: „Domini Ladislaus More, despotus et alij, videntes motum maiestatis sue, prestolari ex relatione servitoris domini despoti, domini intellexerunt, quod jam in Babocza essent od hunc diem“ (Hung.)

оближње село, но ту га убију људи Валентина Терека и одрубе му главу.[1])

Фердинанд је од својих ухода и из извештаја Алексе Турзона дознао из раније, да се цару плете замка. Краљ Запоља је, наиме, ставио у задатак Перињију и Николи Мацедонцу, грофу чанадском, да спрече продирање царево и спајање са осталом војском Фердидандовом. На основу овог налога изда Перињи по целом Ердељу прогласе на свеопћи устанак против цара и нарочито позове Саксонце на оружје, а Никола Мацедонац учини исто у чанадској

---

[1]) Међу различитим варијација о смрти царевој наводим по делу грофа Александра Апоњија „Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, I Bd, München 1903“ стр. 160, да је 1527. публикована једна књига „Warhafft anzeigen küniglicher mayestet zu Hungern und Böhem sc. Heerzug von Wienn ausz in Hungern biss auff ein halb meyl unter Ofen vnd gen Stülweissenburg sc. anno sc. XXVII“ и у тој књизи се описује, да је цар Јован од ране, коју је задобио при нападају на Сегедин, умро трећег или четвртог дана, па наставља „ein hungerischer Herre Turcko Walent genannt, habe ihn dann, nachdem er etlich tag vergraben gewest, wider auszgraben vnd das haupt abgehawen vnd dem weyda presentirt“. Вранчић пише, да је цара Јована ранио у Сегедину неки Севастијан Вид и то из куће Владислава Силађија, да је рањени цар отишао у Њиређхаз, где га је нашао смртно болесног или већ и мртвог Валентин Терек (Verancsics, Összes munkái II osztály, IV kötet стр. 26.) О смрти царевој извештава Запоља епископа краковског 26 јула 1527. (тамо стоји погрешно 26 јуна), Documente, Vol, II partea 3 стр. 234—235. Да је убијен из пушке сведочи краљ Фердинанд у писму на Перштајна од 6 августа, где вели: „Allatum ad nos est, Nigrum Hominem in ascensu ad nos suo sclopeta quodam ictum vitam suam finiisse“. О томе, да је убијен на превари, сачуван је доказ у писму Андрије Герчахера, управљеном Жигмунду Дитрихштајну у Грацу. У писму стоји: „Wolgebornner genediger her. Ich las euer gnatt wissen, das die zwenn Ratznn, als auff dem verganngenn phintztag erstkhomen seint aus des Schwartznn Manns herr vnnd sy sagen, der Schwartz Man sey tott mit verratteray vnnd das khriegs folgekh ist alles bey ainander mit guetter ornung (!), die auff dem wasser vnd die auff dem land vnnd seynnt all noch des willens alls das, so der Schwartz Man der kn. mt. zuegesagt hat, das wollen sy auch hallten. Vnnd ich las e. gnaden wissen, das die nassarn, so zue des Schwartzn Man folgkh gehert, die ligen ein meyl wegs von Offen auff der Thuenna vnnd warttn mit grosser armuet der kn. mt. von Peham. . . Datum Furstenfelt an Sant Lorentzen abent im XXVII. Andere Gertschacher, e. gn. dienner“. (Hungarica за 1527.)

жупанији.[1]) С прикупљеном војском чекали су на цара недалеко од Сегедина, али услед нагле смрти цареве не дође до знаменитијег сукоба између њих. Дознавши за ово напише Фердинанд 27. јула писмо цару и препоручи му највећу обазривост и даде му савет да се не креће и да не уђада у замку непријатељу, него нека чека гдегод на скровитом месту, док остала војска Фердинандова не дође ближе. Но ово писмо није цар ни добио, јер се његова погибија догодила око 23. до 25. јула.[2])

Смрт цареву сматрали су на двору Запољину за неоцењив добитак, те су, пуни радости и среће, звонили звона у цркви и држали службу божју као знак захвалности богу на овом догађају. И не само Запоља са најближом околином својом него и остали пријатељи његови, а противници Хабзбурговаца, прославили су најсвечаније смрт цареву. У Кракову на двору краља пољачког приредио је величанствену светковину приликом овог догађаја посланик француски Ринкон.[3]) Он је гледао у смрти царевој ненакнадиву штету Фердинандову, којој се он са својим краљем, као заклети непријатељ Хабзбурговаца, од срца радовао.

После смрти цареве остала је војска његова само још кратко време на окупу. Запољин највернији присталица у Хрватској и Славонији, бан Крсто Франкопан, на глас о царевој трагичној смрти предложи епископу Цибаку 31.

---

[1]) Documente, Vol. II, partea 3, стр. 617; Hung. за 1527.

[2]) Ibid.

[3]) Ђорђе von Logkschau пише 12 августа 1527. из Кракове канцелару краља Фердинанда Леонарду Хараху и у писму вели: „Wolgeborner, grossgunstiger lieber herre. Nach erbiettung meiner gantz willigen dinst gib ich e. gn. zu erkhennen, das ich das nechst schreiben den 4 augusti kn. mt. vnd auch e. gn. gthan, zweifl nicht sey e. gn. zu khomen. Nu soll e. gn. wissen, das noch denselbigen tag auff den abent der frantzosische bott alhie von wegen des Schwartzen Mannes todt ein solhen triumph gemacht, als hettet man den Thurken auffs haupt erleget. Erstlich hatt er fesser lassen pichen vnd zu richten auff den platz gesetzt, zu verprennen, hat sie aber vber eine weil widderumb lassen ins haus tragen vnd nicht verprent sonder pey den hundert waxen kertzen vnd fakeln im haus vnd fenstern lassen anzunden, lassen trometten pauken, pfeiffen vnd „te deum laudamus“ singen, geldt vnder das volk geworffen und geschrey gewist, die man zu Krokaw (hab darnach gefragt), lange nicht gehortt“ (Hung. за 1527.)

јула, да цареве чете српске треба кренути из Бачке и из близине деспота Стефана, јер ако би оне пристале уз деспота, излегла би се још већа опасност него што је претила од цара.[1]) Али с једне стране краљ Запоља у то доба није имао ни снаге ни времена, да се бави питањем царевих чета, а с друге стране Срби ни сами не хтедоше остати дуго у неодређеном положају. Један део њихов, на челу са Радосавом Челником, пресели се из Бачке у Срем, а други део пристане уз српске великаше и поделише се међу присталицама Фердинандовим и Запољиним. Једино шајкашке чете осташе недирнуте под управом Фердинанда.

Смрћу царевом изгуби српски народ у Угарској дотадањи значај свој. Место цара управљају српским четама остали великаши српски, које је појава царева отиснула била у позадину те са нестанком њега опет излазе на површину. Али остали великаши српски не могоше цара да замене ни код српског народа ни у одношају спрам Фердинанда и Запоље.

---

[1]) У писму на Цибака, датираном у Иванки 31 јула, пише Франкопан „Hoc bonum est, quod ille latro perijt, sed gentes ille, que fuere sub eo, amouende sunt ex loco, ne sint prope dezpotum, ne sit nouissimus error, priore peior“ (Hung. за 1527.) — У делу Casparis Ursini Velii de bello pannonico lib. X. Vindobonae 1762. на стр. 6 описује се опширније погибија царева. Цар је лежао у агонији, кад је ударио на њега Валентин Терек са огромном војском. Главу цареву, набодену на копље, однео је Терек у Будим краљу Запољи. — О кукавној улози Терековој при убијству цареву пише и Ђорђе Прајн у делу Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI ad annum MDLXIV deducti, pars V, Vindobonae MDCCLXX стр. 174. Прајн назива село, у које се рањени цар склонио „Turrito“, а Ђорђе Сремац зове то село Tornos (о. с. стр. 168.), док Цермег зове то место Diod, а и белешци вели Швантнер, да Владислав Геринус назива ово село Hagtornios. Место Торњош постоји и данас, недалеко од Сенте.

IMPROMPTU

ПЕСМЕ БОЖЈА ЛОВРИЋА

(Свршетак)

—•-•-•—

Пожар.

Гори старински град,
горди гледамо пожар
с нашег љетњег балкона;
слушамо како у ноћи
попут гаврана црних
лете звукови звона.

Блуде искре по зраку
као очајне зјене,
као луђачке очи —
на крају шуме у мраку
с угаслом бакљом у руци
смрт се ледена кочи.

Лете и круже над градом,
затим далеко се губе —
пламен се с пламеном вије
као очајне душе двије,
што се мрзе и љубе.

Смиј се пожару, Даро —
смиј се лелеку вајном,
што се ваздухом губи,
твој пјесник јаче и луђе
пати, мрзи и љуби.

Анакреон.

Сањам о данима прошлим. . . . Ерос са злаћеном косом
нежноме Анакреону јабуку пурпурну баца
вабећ га игри и шали. Ерос пјеснику своме
казује лиљанским прстом млађану дјевојку Сама.
Она је нага и лијепа као Киприда мајка,
шарени сандали грле ноге и ружичне прсте.
Амфору носи на глави, пуну кипарског вина,
тако да сићани корак, лагана кретња бокова
преко земљаног руба прелије мирисно пиће.
Шкропе јој мирисне капи складна плећа и њедра
као да зрује злата невидљива рука труни.
Сунце из капљице сваке ваби ириду боја. . . .
Даро, тако те виђех у ружичним сапцима својим. . . .

Плес цвијећа.

Потеци, музико, св'јетом
као сунчана ријека,
уз куцај амфора пуни';
а коло дјевица л'јепих
као сплетени вијенац
нека весеље круни.

Тад јаче, о музико, јекни,
нека се с бусења бујних
отргну крваве руже —
у бајном гледам их санку
како с љиљаним бијелим
плешу и ваздухом круже.

И уђи поскоком лаким
у башту моје Синьоре —
хашиш и лотос цвијеће
скрива прозоре њене:
те складне мраморне дворе.

А посред цв'јетнога плеса
стоји моја Синьора
као краљица хола . . .
на њено мекано крило
падају руже и љери
трудни с помамна кола.

Чаша.

Кристална чаша је пала —
јекну о мраморну плочу,
вал се разлио вина,
капи се просуле ситне
кô иверје рубина.

У свакој капи титра
сунце с перголе наше:
дршћу дугине шаре —
од см'јеха об'јесног наша
лица крвљу се жаре.

Кô у капљицам — тако
титра у најмањој жили
нашега жића и срца
мамена, сунчана зрака —
љуби ме, Даро, јер младост
крока је брза и лака.

Пријетња.

У лађи слушам с Даром баркаролу.
Палони мали црвенијех шара
чун ресе — пјева слатки глас у молу:
„груд како бијелу рани рт ханжара".

Њу милујем и љубим руку голу,
а њено око пламти нуно жара;
ја причу снивам: краљицу да холу
заробих као у времена стара.

„Знаш: Дара рече: кад у друге прси
затуриш главу, ранићу ти срце
бодежем овим“. Умукну, а љути

рт засја као око Судбе. Срси
крв минуше ми, дрхтах као перце,
а срце стаде кô да удар слути.

Славље.

Испод сјајног славолука
уз клик пука лете кола,
на саговим од дамаска
бежала је госпа гола.

Кациге се сјајне бл'јеште
и чује се удар штита,
и варнице зраком лете
сврха златна, с копља вита.

Бијеле руке савила је
испод главе на душеке —
да је види, разлило се
силно мноштво попут р'јеке.

С пусте сређе старац неки
добаци јој цјелов руком —
све од зоре госпу л'јепу
чек'о је под славолуком.

Кола јуре, а за њима
уздисај и мисô л'јеће:
у прољећу лахор тако
лети трунећ с грана пв'јеће.

Прича.

Причаћу ти дивну басну
о мадони Симонети,
о њезиним зрцалима
и вазама и спинети.

Кад с даљине поноћ куца
скида дуги плашт са себе,
груд јој нага, пȕт јој нага
с непозната миља зебе.

Она касно у ноћ бдије,
лаком руком зупце дира,
а звуци су лахки... дробни...
као крила у лептира.

Она гледа у зрцалу
лиљане и б'јеле руже:
см'јешком мотри складне црте
што јој младо т'јело круже.

У вазама с тајне слати
распада се руjно цв'јеће...
у сребреним лукjенарим
трошећи се пламте св'јеће...

Фантазија.

Над пољима штурак бдије
и дозивље друга свога
да пјесмицом буди мисли
усред срца сањарскога. . . .
Чудне мисли на којима
младост кô по валу плови,
а кô једра дивне лађе
отворише крила снови.

У њих душе дах богова,
лађу гонећ к опом крају,
гдје о супца задњој зраци
од кристала двори сјају.
Око крова титрајући
играју се шарне дуге,
а прагови бл'јештеħ горе
кô жеженог злата пруге.

И боја се шаром стапа
кô у глазби разни гласи . . .
и све титра и све шуми
о мјесецу кô таласи.
А на врху сјајна крова
госпа плете свилне косе,
и шкропи их ђул-водицом
и шкропи их капљам росе.

С усана јој од корала
ромоне по зраку звуци . . .
и мени је кô да држи
моје срце сад у руци . . .
и при сваком бистром зраку
да га с длана на длан хита
а од см'јеха и од пјесме
дрхћу њедра на пô скрита.

А кад пане ноħца тиха
и ужеже небо лучи,
на омашку тада вјетра
двор кристални звони.. звучи
ко оргуљне сребрен-ц'јеви.
Тад од миља откида се
понајљепша звијезда с неба..
летеħ тражи рајске гласе.

Усред двора она кане
као суза с божјег ока —
тад се уздах чује: као
да га роди бол дубока.
И кристални двор се руши
и с њим пада госпа красна —
а баршуном црним скрива
рушевине поноħ касна. . . .

Тако пјесник ц'јеле ноħи
на пô бдије, на пô снива —
а њему је тако вољно
као да му милостива
рука глади бујну косу.
Пјесник грли рујне санке,
док не пружи румен прсте
данак кроза гране танке.

Гласници.

Јекнуше сребрне трубље
уз пратњу танаких фрула.
Јекнуше. Заставам славља
капија окити улаз,
а бедеме старинска кула.

Краљица зборила пажу:
„Кажи ми, прокшени сине,
чему вас гласници траже?
Кажи ми, прокшени сине,
зар опет душманин плијени
плодне наше долине!“

Краљице — зборио паж је
прстом вијући косе:
с далека гласници иду
и скупе дарове носе.

Рече — у одају сјајну
уђе поносна свита,
пред њима златокос дјечак
за холу краљицу пита.

Она не поникну стидно,
крв јој не ожари лице,
дрхтну јој обрва као
крило у слободне птице
и рече: с хиљаду лађа
једрим у широко море
имам од хебена кулу,
од парског мрамора дворе.

На то краљица спусти
своје пајлакше вело
на лице и груди бујне.
Њеном на блијеђаном лицу
кô под сунчаним жаром
руже се расцвале рујне.

Дјечак поникну стидно,
крв му ожари лице,
дрхтну му обрва као
крило у рањене птице
и шапну: „пјесник ти шаље
драгуље кô капи росе —
до твоје старинске куле
хати га огњени носе.

хати га огњени носе.
Тако је рекао Сонет —
и осу драгуљем сјајним
сагове њезина трона . . .
Затим погледом бајним
дугим, кадивним скутом
ступи до њезина трона
охола, царска Канзона:

„Краљице, пјесник ме шаље
својом да окитим круном
твоје свилене праме.
Он ће у каштио ући,
кад прва затрепти звијезда
усред сутонске таме.

Краљице, с далека пута
његове усне су горке
шећер слађани желе —
прича се, с твојијех уснa
мед да сабиру пчеле.“

Сањарење.

Поздравља вечерње сунце
мраморне готске балконе,
оштри сјаји се лук.
Као кад харфа клоне
с ручице слабе и бôне
с одаје чује се звук.

Гледаше галебе бијеле
как на клисуру журе:
перје им овија руј.
У уху њезином малом
— кô да роје се пчеле —
шумио слабашни зуј.

Госпа се дигла с душека
к пустом пође балкону,
звао је посл'једњи трак.
Гледаше сузом у оку
лађе и једра далека
како их овија мрак.

Ноћ је падала тио — —
баршун сутонски глади
бијеле колоне и тр'јем.
С мора саганак пири
цјелива чело и хлади
склапајућ очи на др'јем.

Баркарола.

На пучини у врх хриди
уздижу се сјајни двори
као да их сунце сали,
а округла стакла блијеште
кô рубини и опали.

Корабљом се златном вози.
На душецим извезеним
филиграном, царски лежи,
спустила је б'јеле руке
да их љуби талас свјежи.

До капије воде ступе
из порфира исклесане.
Прострти су тешки сази,
а Синьора меки баршун
пашмагицам свилним гази.

И корабљом куда прође
из таласа вирне лице,
или рука од Сирене,
па бокове златне лађе
кити чашкам морске пјене.

И силази к лађам својим
огрнута царским плаштем,
пажи њене скуте носе.
Кад силази, вјетар с мора
мрси њене црне косе.

А најљепша од Сирена
морском травом овјенчана,
бисер сипа пуним дланом
и дроби га још у лету
од корала крхком граном.

Тад бисерни прашак прши
и б'јели јој црне косе
кô да ситни сн'јег праминьа.
О Синьоро, бисер-грано,
окићена чипкам инья.

Опроштај.

Твоја опи ме љубав кô купа најслађег вина
опи ме усана дах, опи ме ријечију склад.

Твоје руке су ланци, моју овише младост,
с њих ми ојача дух, снагом се опаса бок.

Јак сам, с посм'јехом среће и откритих плећа и груди
узлазим цвијетни уз бр'јег, тамо да дочекам дан.

Ти у слици ми зоре труниш ружице росне,
с њих да исишем мед, слађи да извијем стих.

Твоје срце је сунце, троши се дивљем у огњу,
кити ми чело и влас, голу ми цјелива груд.

Љубиш ме, с љубави твоје сјаји се свемир кô прстен
златни на коме си ти једини драгуљни кам.

ЛИСТАК

О неким старинама и умјетнинама по Далмацији.

Концем мјесеца јуна о. г. један њемачки заступник у аустријском парламенту, — подносећи нову основу закона о заштићивању и одржавању јавних и приватних споменика и умјетнина у Аустрији, — рекао је: — „Аустрија се године 1854 уводом Централне Комисије за чување споменика и старина показала као *најкултурнија* држава, а пракса чланова̂ те Комисије показала ју је као *најнекултурнију* државу“. — Ове се горке ријечи не могу боље апликовати можда ни на једну земљу у монархији као на јадну Далмацију. Службени бирократски чувари јавних споменика, старина и умјетнина нанијели су им више штете него ли користи. Пучанство заокупљено економским невољама и политичким борбама, занима се за њих размјерно мало. Немамо вјештих популаризатора, који би путем интересантних предавања или списа ширили историју, важност и вриједност старина. Овај се приговор наравно не тиче оних многих иностранаца, који су о далматинским старинама и умјетнинама објелоданили толике књиге, — али које су приступне и корисне само оним нашим људима, који познају бар један страни језик. Када се изненада чује штогод о тим старинама и умјетнинама, које су разнесене услед опћенитога немара и нехаја, — разумљиве и занимљиве једино ријетким стручњацима и упућенијим дилетантима — тај глас бива обично неповољан по њих. Неријетко се чује и која немила афера, као примјерице недавно са Старинарским Друштвом у Книну, које између осталога има да чува и древну Книнску Кулу, један од споменика из земана краљева̂ хрватске крви.

Као прост хроничар набројаћу важније појаве и покрете од најновијега времена, које се тичу појединих старина и умјетнина по разним далматинским градовима.

Ко икада што говори или пише о граду пјесника Ханибала Луцића, о тихом *Хвару*, гдје су сликари Црнчић и Т. Кризман нашли захвалних мотива за своје слике, с којима су нас подсјетили мало на тај заборављени град нашега острвља. У Хвару — који се одликује лијепом околицом и климом као Дубровник, — налази се једна од највећих катедрала на нашој јадранској обали, интере-

сантна, очувана „loggia“ од Самикелија (1540.), „Исусова вечера“ од М. Роселија у рефекторијуму Фрањевачкога манастира, који се усамљен диже на морској хриди, са позадином мирисавих пиња, рогача (карóба) и рузмарина; добро сачувани, стари венецијански магазин, арсенал и више других старина из проплих земана.

Највише има у Далмацији интереса — не само с наше, већ пуно више са стране учених иностранаца, — за ископине у Солину и за остатке Дукљанове палаче у Сплиту. О солинском археологу, *Ф. Булићу*, — који неуморно и успјешно наставља своја ископавања и уз то издаје „Bolettino Archeologico“, — написао је изврстан и поучан чланак *Јанко Кохарић* у посљедњем течају загреб. „Вијенца“, (1903). — *У Сплиту* је увијек отворено и нерије шено питање о изолисању Дукљанова маузолеја, који се у средњем вијеку прометнуо у католичку катедралу. Ове се године распра — ко зна по који пут — поновила, па је заинтересовала и иначе у том индиферентно грађанство, које се том пригодом подијелило у два табора о питању: има ли се у изолацијоне сврхе рушити, или не, зграда звана „стара бискупија“, која је близу катедрале.

Осим полемике у штампи, било је у Сплиту и предавања, а том згодом пала је ријеч — за Сплићане баш неугодна ријеч! — да звоник катедрале, који је после толико година напокон обновљен, не пристаје уз ону римску грађевину. Колико су доброћудни Сплићани чекали, да дочекају „кампањул“ (звоник) готов и без оне шуме дрвља (арматуре) око њега! Двије су ствари у Сплиту, које треба коначно и добро уредити: чувати римске старине, како захтјевају археолошки и умјетнички принципи, те преуредити, што је више могуће, Сплит у град модерних захтјева и потребâ — а да једно због другога не буде оштећено.

Од свих старина у Далмацији најгоре су прошле *Дубровачке.* Општина града Дрбровника не посједује ништа од старих зидина, зграда и путева. „Страдун“, главно шеталиште грађана (корсо), припада ц. кр. војној области. Дивни платô на мору, Брсаље, припада ц. кр. војном ерару. Без његове дозволе не смије на Брсаљима роморити Амерлингова чесма, на којем је лијепа Рендићева мраморна група „Дубравка отимље сатиру украдену овцу“ (мотив из Гундулићеве „Дубравке“). — *Collegium Ragusinum*, тако пространа да би се у њ могао смјестити универзитет какав, још је увијек од Француске окупације војничка болница. Грађани одавна траже да у њем буде гимназија, која се налази у нездравој тијесној згради. *Кнежевски Двор*, најљепша грађевина у јужном Словенству, управо је покварен од ужасног рестауровања. (У њем је сада ц. кр. котарско поглаварство). На том „бесмртном ремекдјелу романско готичке артитектуре XIV. и XV. стољећа“ подигоше кров са црвеним данданашњим опекама и малим фабричним димњацима, који ондје ни најмање не приличе. *На Дивони* (Царинској палачи), „сјајном производу романско готичкога стила XVI. вијека, коме се дивијаху Енглези Џексон и Фрумен, Француз Милè и Нијемац Варзберг“, најнепотребније су се промјене извеле „без трунка елеган-

*

ције или и самога простога разумијевања обле красоте господскога и похотљивога Cinquecenta". И са Кнежевскога Двора и са Дивоне остругане „петвјековну златну патину, ону видљиву ауреолу, коју историја бјеше положила нарочито на вилински Двор".

Разне прекрасне капеле по граду, производи касне Ренесансе, или историјских задужбина, предани су као магазини женијској и војној управи. На тврђавама и бедемима отворише наказне прозоре; окречише тврђаве Минчету и Ловрјенац, који су се већ за Дантеова живота преграђивали. Онда дођоше професори из Беча, да искваре све слике класичних мајстора од Тицијана до Николе Дубровчанина. *О Тицијановој Марији Магдалени* у Доминиканској цркви може се рећи да је више нема! Срећа да профане руке нијесу дирнуле дивну *Васари*-јеву слику: Силазак Духа Светога, која је у доњем дијелу сасвим искварена. Боље и тако, него ли „поправљена" на бечки начин. Горуће питање Дубровачкога архива још није ријешено! Далм. намјесништво допушта да још увијек на „Страдуну" стоји *Звоник* (гдје је била ура са врло старим интересантним звоном) порушен у свом горњем дијелу, — и да тако нагрђен грди своју хармоничну околину.

Сада је дошла на ред и гласовита *тараца дворца Сорго* у Гружу, — „која са дворцем и капелицом сачињава савршен тип господске грађевине XVI. стољећа" — и која је овјековјечена у Дубровачкој Трилогији Ива Војновића. Сада би неки хтјели да путем испод свода те ријетке тараце пролази електрични трамвај, — премда би било врло лако проширити обалу и испунити пржином око ње оно мало мора, саме мртве воде. О свему овоме често се писало у нашој штампи, дакако узалуд, а у опширном чланку *Смрт дубровачких стијена* — с којим сам се овдје послужио — (Илустр. Обзор од 23. маја о. г.) — реасумиране су све ове неподоштине. Писац тога сјајнога чланка, скривен под псеудонимом „Епидавранин" — јамачно Дубровчанин, — позива наше књижевнике, цјеснике, историке, сликаре, кипаре, архитекте, нека поднесу колективну молбу Дубровачком општинском вијећу против рушења Соргове тараце и „против свих осталих атентата на љепоту мртвога, али толико души живога Дубровника".

Тај позив остао је без одзива. Тек након дуга времена један једини Дубровачки лист (од цијеле наше штампе!) укратко се обазрео на наведени чланак, благо велећи да се противи рђавом и некорисном рушењу, али да не воли — да Дубровник буде музеј. Тако није било тешко порушити на Страдуну „старе часне вапредно занимљиве дућане" и поставити врло неукусне електричне Bogenlampe. Ако тако потраје, Дубровник ће с временом изгубити све оно што га чини Дубровником. Срећа да је *др. Лујо Војновић* у свом красном илустрованом воћу „Дубровник, историјска шетња" описао његове природне и архитектонске љепоте. У II. свесци „Пада Дубровника", који би требао помњиво прочитати сваки образован Србин и Хрват, др. Лујо Војновић се опширно осврнуо на недостојно поступање с Дубровачким старинама.

Пишући ове биљешке, нашао сам у новинама двије вијести, које спадају овамо: Бечка Централна Комисија за одржавање споменика бавила се *сликаријама на плафону* државнога *архива* у Дубровнику. Генерални конзерватор проф. *Кубичек* означио их занимљивом и добром млетачком радњом из половине XVI. стољећа. У оне су у добром стању, али пошто су биле обијељене па опет очишћене, кад се Кнежевски Двор поправљао, има на њима још остатака вапна, а дрво, на којем су насликанс, пукло је на неким мјестима. Централна је комисија препоручила, да се слике очисте а пукотине залијепе.

У „Приопћењима Центр. Комисије“ јављено је недавно и ово: Дубровачко општинско вијеће одлучило је продати запуштени *самостан св. Јакова* (сада општинско власништво) конзорцију подузетника, који хоће да самостан разоре и да сагради на његово мјесто хотел! Маљина је била противно просвједовала. Дубр. се бискуп изјавио спремним купити манастир и предати га редовницима. Самостан и црква уза њ су из XIII. стољећа. Самостан, четверокутна зграда са сликовитим двориштем, финим је осјећајем прилагођен околини. У XVI. стољећу био је нешто обновљен: проширили су прозоре и уоквирили у стилу Ренесансе. Црква показује племените црте млетачке готике XIII. вијека. У повјести Дубровника манастир је имао знамениту улогу. У њем су Бенедиктински калуђери држали знамениту школу. Зграда се налази на најљепшем мјесту, у непосредној близини града, на горској страни, засађеној маслиновим гајима и чемпресима, на крају шеталишта, које води уз обалу јужно од града, с којега је красан изглед, особито на море и на оток Локрум. С ових се разлога Централна Комисија противи пројекту и најодлучније заговара да се манастир одржи.

Дакле иза Соргове тараце и манастир и црква св. Јакова! Тако захтјева наше утилитаристичко доба!

Како је већ речено, кадгод се штогод изненада зачује о Далм. старинама и умјетнинама, тај глас буде често по њих неповољан. Тако примјерице, из једнога мјестанца Дубровачке околице био је допро глас, да тамошња црква хоће продати једно своје старинско драгоцјено звоно, па да евентуалним добитком — повиси звоник! Колико се такових случајева збило кришом, прије него се и могло спријечити да драгоцјени предмет оде за увијек из земље.

Изненада се било почело говорити *о Карпачијевим сликама* — шест њих, — које су у Задарској катедрали. Зашто? Јер их је црквена општина хтјела продати, и добивеним новцем извести неке поправке у цркви! Је ли само за то вриједно лишити се ријеткога блага, на којем нам други можда завиде. Поводом тих гласина, гласовити историк старе Венеције, талијански сенатор *Паоло Молменти*, објелоданио је у тал. ревији „Emporium“ студију о тим Задарским Карпачијевим сликама, за које се било пријавило купаца већ прије него је цијела афера и избила на јавност.

Колико су Њемци, Талијани, Французи, Енглези и други иностранци писали о далм. старинама и умјетнинама, које сами не

умијемо цијенити довољно, ни чувати, особито о Солину, о Дукљановој палачи, о Дубровнику, и т. д., а у нас нема вољних људи, да барем главно од тога преведу. Ту би било доста посла и за Матицу Далматинску. У Задарском коледару „Svačić“ био је нешто почео писати о старинама архитект Ивековић. У полуслужбеној „Смотри Далмат“. објелоданио је г. Сабалић дугу расправу *О минијатурама у Задру*, али талијански! Талијанских списа такове врсти има доста, пуно више него ли на нашем језику. Можда је узрок и оскудица такове литературе, која би широкој публици тумачила оне мртве ствари, што је толико умјетнина оштећено и нестало из Далмације.

Да невоља буде већа, нестаје све више и народних ношња и народнога оружја. Истина, криво је донекле и наше утилитаристичко доба, али у нечем и бирократска управа. Када је њемачки књижевник *Hermann Bahr* из Беча недавно пропутовао Далмацијом, пропитивао се како то да све више нестаје нашега богатога старинскога народнога оружја. Дознао је како влада непрестано и суставно проводи разоружање земље, — и како управни органи невиђеном лакоумношћу одузимљу власницима старе историјске пушке њихових прећа, пиштоље, сабље, димишћије и сличне предмете, којима су исписане најљепше странице наше повјести, — те како то непроцјењиво благо долази у руке високих чиновника, дакако туђих аристократића, или се продаје по скупе новце. И у аустр. министарству унутрашњих посала бавили су се таковим трговинама.

Пре неколико времена разоружано је, по реченом систему, село Главице крај Сиња, а пуку одузето лијепо оружје, извезено златом и сребром, драгим камењем урешено. *H. Bahr* шкандализован таквим поступањем, писао је у два маха Намјеснику Далмације, пријетећи да ће у њемачкој штампи описати тај системизовани шкандал пљачкања народнога блага. Посљедица је била да је Намјесништво наредило нека се једном сељаку — о којем се у овом случају радило, — врати народно оружје, заплијењено пригодом разоружања. Котарска поглаварства упозорена су пак, да се пригодом разоружавање не отима народно оружје законитим власницима. И тако нам је и у овом помогао туђинац!

Војнички капелан у Задру г. *Лукашек*, родом Чех, саставио је с временом разноличну збирку народних ношња и везива из Задарскога котара. Један лист је предлагао да земља и Земаљски Одбор купе Лукашеву збирку, која би могла послужити за основ етнографском народном музеју. Исти лист опомиње да се — док је вријеме — сакупе и сачувају народне дрвене резбарије, стари златни и сребрни накити и сличне ствари, којих нестаје све више. Лијепу малу збирку народнога везива из Дубровачке околице посједује учитељица у Дубровнику *Н. Баларин*, која је у своје вријеме била послала своју колекцију и на Паришку и на друге некоје међународне изложбе. Када би се уједно сабрало све што су такова

марљива господа скупила од своје добре воље, — ето готова велика музеја.

Док је Далмација препуна старина из римске, старохрватске и венецијанске прошлости, нема у њој скоро ништа од модерне умјетности наше. Оно мало споменика (статуâ) треба највише захвалити локалном патриотизму појединих градова. У Шибенику је спомeник Николи Томасеу од талијанскога кипара Едварда *Хименес*-а; у Макарској фра Андрији Качићу, а у Дубровнику Џиву Гундулићу, обоје од *Ивана Рендића*. Од њега потиче и напоменута мраморна група из „Дубравке“. Амо тамо има у приватних људи, по читаоницама можда и другим јавним дворанама по која радња од савремених наших сликара и кипара, али тако мало да — хрватска и српска модерна умјетност мора тек продирати у ту конзервативну и — гле ироније! — скроз и скроз нашу земљу. Зато није имао право предсједник загребачкога Друштва Умјетности, др. Ј. Кршњави, када је тврдио да се хрватска умјетност мора сва концентровати једино у Загребу, као што не би имао право други, који би тврдио да се сва српска умјетност мора концентровати у самом Биограду. Како ће ју онда упознати и вољети они који нијесу у Биограду и Загребу, а опет ни у једном ни у другом граду нема за сада још мјеста за све — за све! — умјетнине односних земаља. Зато су нам многи у туђини. Исто тако нијесу имали право они, који су осуђивали сплитску — бајаги сепаратистичну — изложбу, која имаше велику важност и за то, што је доказала да се Далматинско пучанство и те како занима за домаћу младу умјетност, ако му се само пружи пригода. Сплитски су умјетници намјеравали основати у свом граду и модерну галерију, којој су имали ударити први темељ добровољним даровима. Зар је та добра идеја исхлапила?

Некоји су листови предложили да се попише све умјетничко благо, које Далмација има. Чим прије, тим боље. Неће бити сувишне ни популарне монографије, или барем преводи из разних путописа и дјела што су их иностранци написали и пишу, а добро би дошла и тачна библиографија свих тих књига и оних писаних на нашем језику, којих је ипак иако врло мало.

Арсен Венцелидес.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Систем историјске антропологије балканских народа написао Др. **Нико Жупанић**. У Београду 1909. 4⁰. Стр. 92 + 4 листа.

Одмах у почетку ове веома занимљиве студије истиче писац с правом, како се до сада при покушајима рестаурације прошлога живота веома мало пажње поклањало физичком хабитусу једнога народа. Особито је у том погледу мало учињено за балканске народе, због чега се латио да прикаже постанак и развој балканских народа у физичком погледу. Писац се даље нада да ће историјска физијо-антропологија просути светлости и на развој језика, јер физичке промене балканских народа нису могле остати без утицаја на историју говора и на развој дијалеката.

Своју студију започиње писац испитивањем физичкога хабитуса старих Илира, те се нарочито задржава на Гласиначким лубањама у Босни, које су по његову мишљењу из VI или V века пре Хр. а потичу од народа у Босни, код кога су знатно превлађивале дуге лубање (долихокефали), док је кратка лубања (брахикефали) веома слабо заступљена.

Друга глава посвећена је Илирима старога века. У њој има неколико тврдњи, које мислим да писац није доказао. Опажа се у опће да писац није особито скрупулозан у прихватању појединих података, да се не односи свагда критички према својим изворима, и да сувише брзо генерализује. Тако напр. не видимо на основу чега се може закључити да је између средње Дрине и извора Босне, у области где се налази Гласиначка висораван, становало око 500 пре Хр. илирско племе Деситијати и да баш Деситијатима припадају Гласиначке лубање. Требало је претходно показати на основу чега Киперт и Рихтер стављају онамо Деситијате. Да докаже противно Киперту, Томашку, Хернесу и др. да стари Илири нису били малѐни и црномањасти него плави, позива се Жупанић на сведоџбу римскога лекара Клаудија Галена, који је умро на почетку III века после Христа. Но Ґален је и сувише позан извор, мало дакле меродаван за оцену физичкога хабитуса старих Илира неколико векова пре њега. Исто тако мислим да се из Гелијева описа илирских очију (traduntque esse homines in Illyriis, qui interimant videndo quos diutius irati

viderint, eosque ipsos mares feminasque, qui visu ita nocenti sunt, pupilas in tinpulis oculis binas habere) никако не може извести да су оне биле плаве. Изгледа ми даље и сувише смело тумачити неке особине данашњих балканских народа као наслеђе од старих Илира. Без јаких доказа свакако је такав поступак ризичан, јер се човек веома лако спотакне. Тако напр. богаство и лепоту народних напева у Косовском вилајету тумачи писац, наслањајући се на Плинија, као наслеђе од илирскога народа Дарданаца. Као контраст Косовском вилајету истиче писац даље Црну Гору, Херцеговину, Далмацију и Лику, где је музикални дар веома мало развијен, но он заборавља да су у тим крајевима становали негда такођер Илири, због чега му тумачење одмах губи вредност.

У одељцима о Арбанасима показао је писац да добро познаје стручну литературу. Једино бисмо га за средњовековну историју Арбаније упозорили на мали али темељити чланак проф. К. Јиречка у Јагићеву Архиву кн. XXI. (Zwei Urkunden aus Nordalbanien). Име географа Птолемеја пише писац погрешно Птоломеј, а не знамо зашто Алексијаду Ане Комнине назива „панегиричним биографијама.“ Иначе се из овога одељка види да је писац самостално проучавао материјал, предузимао мерење арбанашких лубања те дошао до сасма других резултата него Вирхов, који је тврдио да Арбанашке лубање потврђују да су они потомци старих Илира. По Жупанићу су Арбанаси, према антропометриским резултатима, у великом физијо-антрополошком контрасту према старим Илирима. Док код Илира превлађује ксантодолихокефалија (дуга глава и светла комплексија), нема код чистих Арбанаса, истиче Жупанић, ни трага ксантодолихокефалији. Према томе, мисли даље писац, не остаје нам него да мислимо на ове могућности: или Арбанаси нису потомци старих Илира или су променили своју спољашност, док су битно одржали карактер језика до данашњега дана. Он се одлучује за ову последњу могућност. Но како нас писац није могао уверити да су на Гласинцу око 500 пре Хр. становали Деситијати, како даље није поднео јаке доказе, који би говорили за ксантодолихокефалију старих Илира, као што није ни оним цитатом из Галена на стр. 44 доказао да су Трачани светле комплексије, те према томе у погледу физиса веома слични Илирима, немамо разлога прихватити тако огромну измену физичкога хабитуса код Илира у округлоглаве, тамнокосе и тамнооке Илире, тим пре што писац не може да разјасни од куда би потицала тако велика измена.

Што се тиче старих Грка истакнућу да је веома мало поуздана материјала за антрополошка испитивања. Писац као драгоцени материјал истиче Омирове песме, те на основу неколико места код Омира тврди да је „по свој прилици од средине друге хиљаде година пре Хр. ресила Ахајце свстла комплексија“ и да се чисто јелинско племе одликовало „доста високим, правим и чврстим стасом, правим ногама и средње-великом главом.“ Изглед старих Грка, који писац даје, веома је леп и примамљив, само је питање да ли се сви ти детаљи могу изводити из наведених места код Омира

и да ли се на основу тих места може тако поуздано мислити да стари Јелини „нису били црнокоси, тамнокоси и тамнокожи, као што се то у опште мисли и дан дањи“ (52). Па као што смо горе означили да позни Гален није толико меродаван за познавање физичкога хабитуса старих Илира, исто важи и за познога Адамантија, кога писац поред Омира наводи. И стари се Грци, по мишљењу пишчеву, изменили и с погледом на комплексију и с погледом на морфологију, и то на штету долихокефалије, јер су у данашњој краљевини Грчкој највише заступљене кратке лубање. Дакле и Илири и Јелини изгубили су свој првобитни нордиски физички хабитус. Испитујући разлоге тој грдној измени, зауставља се писац на Словенима и познатој теорији Фалмерајера, који је тврдио, да у жилама данашњега грчкога народа нема ни капи старе јелинске крви. Како је теорију Фалмарајера најуспешније побијао Карло Хопф, узима Жупанић детаљније на око излагање Хопфово, истакнувши с правом недоследност Хопфа када говори о времену, географској распрострањености и интензивности словенских насеобина, у Јелади. Већ сам факат да се Грци физички изменили обара, по мишљењу пишчеву, закључке Хопфовеља даје нове свежине теорији Фалмерајера. Но када писац тврди да су Словени, који су по њему око 600 год. по Хр. били високи и дугуљасте лубање и *светле комплексије*, несумњиво „у физио-етнолошком смислу били од великог утицаја по данашње становништво грчког континента“ треба да нам објасни како онда да првобитно плавокоси Јелини под снажним утицајем плавокосих Словена постају црнокоси модерни Грци? Ако се та промена физичкога хабитуса старих Грка извршила пре сеобе Словена, како писац нејасно наговештава на једном месту (65), каквим фактором тумачи ту грдну промену, и у чему се онда огледа тај силан утицај словенских дошљака?

Не може се доказати да су Иродотови Будини Словени, те се према томе из описа Иродотова о њиховим телесним особинама не могу извлачити закључци о изгледу старих Словена.

Одељак о најстаријој историји јужних Словена израђен је добро, јер се писац служио најновијим радовима (Јиречком, Нидерлом, Станојевићем и Косом). Но држимо да писац нема право када хоће поново да поврати некадашњи ауторитет цару Константину Порфирогениту у погледу сеобе Срба и Хрвата на Балканско Полуострво. Јагићеви лингвистични разлози у Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen (Archiv XVII) и Јиречкова интерпретација дотичнога места код Порфирогенита (Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters) говоре још увек убедљиво за то да су Срби и Хрвати били у оној словенској маси која се од краја V века јавља на доњем Дунаву, да се касније у првим годинама VII века, насели на Балканском Полуострву. Треба даље писац, противно Даничићу и Јагићу, *да докаже*, „да Срби и Хрвати творе две засебне целине, како у погледу на антрополошки и народно-културни тако и на језиковни моменат“. С тако смелим мишљењем не би требало да писац излази без доказа како

је то добро опазио Љ. Јовановић (О прошлости Босне и Херцеговине. Београд 1909. I. 126—8).

Писац је, како се види, покушао да прикаже физички развој народа на Балканском Полуострву од најстаријих времена па до наших дана. Но види се и то да за овај огроман период од преко 3000 година располаже не само са веома мало грађом, него да је и она, која му стоји на расположењу, још недовољно обрађена. Тако дакле с једне стране због природе самога материјала а с друге због не свагда критичкога односења према изворима долази писац до закључака, са којима се не бисмо могли свагда сложити. Но истакнути се мора пипчев таленат и похвалити велика воља са којом се латио да у тешко и веома компликовано питање физичкога развоја балканских народа унесе што више светлости.

Јов. Радонић.

Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman. Napisao Dr. **Ferdo pl. Šišić.** Zagreb 1909. 4°. 57.

Вредни хрватски историчар, проф. Ф. Шишић, расправљао је пре две године о томе на који је начин угарски краљ Коломан почетком XII века дошао у посед Хрватске (Kralj Koloman i Hrvati godine 1102. Zagreb 1907.) а у овој студији расправља о томе када и на који је начин доспела Далмација у посед Коломанов. Као и у ранијој тако и у овој расправи подвргава Шишић брижљивој анализи изворе, те долази до нових резултата, који се великом већином морају прихватити. И овде се Шишић показао као искусан и опробан радник у руковању са изворима, а вредност радње подиже много и та околност, што Шишић врло добро познаје стручну литературу питања о коме се бави.

Одмах у почетку радње испитује Шишић вредност Томе, архиђакона Сплетског, за питање о Коломанову придобићу Далмације. Он утврђује с правом, да у Томи имамо патријотску локалну традицију, која је непоуздан извор за Коломанову окупацију Далмације. Много је поузданији извор живот Трогирскога бискупа Јована, написан анонимом бар на стотину година раније од Томе, дакле пре 1150. Из тога се извора може закључити да је Коломан са војском прво дошао под Задар, а не под Сплет, како Тома каже. Предају Задра Коломану ставља Шишић у г. 1107., противно натпису, урезаном од краља Коломана на кули самостана мајке божје у Задру, и противно листини Векенеге, опатице тога самостана, који кажу да је краљ Коломан ушао у Задар 1105., како се до сада и писало и веровало. Да прихвати г. 1107. против два тако јака извора, наводи Шишића надгробни натпис исте Векенеге, где се каже да је умрла 27. септ. 1111., а пете године Коломанове владе.

Морам рећи да ме Шишић није много убедио у 1107. г. Шишић много истиче ту околност да је натпис зазидан, те нам се спомен о њему сачувао једино у препису код Луцића. Но када се зна како је Луцић веома марљиво чинио преписе, онда сумња Ши-

шићева нема толико разлога. Признајем да много значи што је у натпису оно Mil C V на крају плоче, те се може претпоставити да је комад камена при крају првога ретка могао бити открхан. Могао је бити, само држим да би у том случају Луцић сигурно учинио какву напомену. Шишић је чак вољан (стр. 8. и 21.) да посумња и у тачност садржине овога натписа због тога, што се у њему каже да је краљ подигао кулу „post victoriam et pacis praemia". „Mi medjutim znamo kao stalno, каже он, da je Koloman Zadar zadobio nakon *pregovaranja*, koja je on *sam prvi* započeo." Но овде Шишић пада чак и у методску грешку, јер то, што се тобоже као стално зна, знаде Шишић на основу легенде анонимове о Трогирском бискупу Јовану, дакле извора другога реда, који се никако, ма како био он стар, не сме стављати испред натписа, те на основу његову умањивати вредност овога извора првога реда. Шишић даље приговара Коломанову натпису да је без скраћеница, што умањава његову вредност према надгробном натпису Векенеге, који је резан са веома загонетним скраћеницама. Но зар није могао Луцић разрешити скраћенице на Коломанову натпису, а можда се оне сем обичних DNI NRI IHV XPI и хотимично избегавале на том монументалном натпису, којим се хтело овековечити придобиће Задра?

Шишић је даље против споменуте листине Векенегине зато, што се III индикција не слаже са 1105, када је била XIII индикција. Дојакошњи испитивачи испомагали се тако, што су, не сумњајући у тачност године, узимали да је преписивач испустио X, што је и најприродније претпоставити. Но Шишић, имајући на уму споменути надгробни натпис Векенеге, који по њему говори да се Задар предао Коломану 1107., предузима веома смелу коректуру Векенегине листине, изменивши и годину на 1107. и индикцију на XV. Шишић замера ранијим испитивачима што су на место треће индикције стављали XIII, а његова је коректура много смелија, тим пре, што не видим из надгробна натписа Векенегина годину 1107. јер је пета година од Векенегине смрти (1111.) била 1106. На годину Коломанове окупације Задра, забележену у „Annales veteres Hungari i" не треба много полагати, јер те белешке по Кајндлу нису свагда вођене савремено са догађајима, зашто у осталом говори 1108. г., унесена у њих као година Коломанове окупације Задра. Више вреди наведена задарска листина од 30. априла 1106., у којој се Коломан као владар Далмације не спомиње. Но док се успешно не обори вредност Коломанова натписа и листине Векенеге морамо претпоставити да је Коломаново име заборављено, или се у листини мањега значаја није сматрало за потребно стављати име још новога владара поред имена бискупова и приорова. Требало би утврдити има ли сличних случајева за касније доба. Ако их има, онда се на овај случај не би могло позивати као на доказ да Коломан још тада није био господарем Далмације.

Један од најбољих је одељака у овој расправи онај, где је говор о Коломановој исправи Сплетској цркви од 15. маја 1103. г. Шишић је несумњиво утврдио да је ову исправу фалзификовао не-

познати клирик Сплетске цркве на основу писања Томе архиђакона. У трећем одељку расправља се о борбама Колумановим око острва Раба на основу казивања Рапскога бискупа Јурја Костице (1292—1317.). Како овај одељак стоји у зависности од првога с погледом на датирање Коломанове Рапске војне, држимо да не ће бити тачан датум те војне 1107. него 1105., када је и Задар дошао у руке угарскога краља Коломана.

Веома је успела четврта глава, где је говор о спољашњој политици Колумановој. Односе између далматинских приморских градова приказује писац тачно, а за похвалу је што, противно дојакошњим хрватским историцима, узима, да је приморске далматинске градове једини од хрватских домаћих краљева имао Званимир. Но напоминьем овде да бих и за ову тврдњу волео видети више доказа него што их је у стању да пружи Шишић на стр. 27. и 87. Због тога немам разлога да одступим од свога мишљења, изреченог пре десет година у Летопису (Л. М. Срп. књ. 202/3. Стр. 308.

Датирање уговора између краља Коломана и млетачкога дужда Витале I Микијелија не бих као Шишић стављао у г. 1098. или поч. 1099. него бих се задовољио са временом од 1097. до 1101., пошто Млеци нису забављени били у првој крсташкој војни 1098., него тек касније.

У петом одељку, где се говори под којим се уветима предали Коломану Задар, Трогир, Сплет, Раб, Крк и Осор са Цресом, задржава се Шишић на Трогирској листини, која нам се сачувала у препису Луцића. Како је листина датирана са „anno dominice incarnationis MCVIII., mense V, anno XII regni mei“, а како је Коломан дошао на престо 1095., држи Шишић, да месец тај дванаесте године Коломанове владе пада у г. 1107. а не 1108. Тиме је, мисли Шишић, добио још један доказ, да Коломанова окупација Далмације пада у 1107. Но када Шишић тврди да је година погрешна зашто не бисмо и ми могли претпоставити да је година тачна а преписивач да је погрешио у години владе Коломанове, те је погрешно написао XII место XIII., која би година владе одговарала 1108. години?

При крају расправе задржава се Шишић на Рапској листини краља Коломана од 1111., пристајући с разлогом уз тврдњу Радића и Шуфлаја да је она фалзификат XIV века, због чега се, наравно, не може узимати као извор за хронологију Коломанове војне.

Јов. Радонић.

Camilla Lucerna: *Zur Asanaginica*. Zagreb 1905. (Studienblätter zur kroatischen und serbischen Literatur I).

Госпођица Камила Луцерна, која је раније радила о *Хасанагиници* у својој докторској дисертацији, наставља овога пута своје корисне и добро рађене студије. Изгледа, да јој је повод за њих дала овога пута драма М. Огризовића, њена концепција, њени психолошки моменти, њен лични нагласак. Хтјела је, да проучи и укаже, колико је Огризовић схватио ону дубоку и интимну трагику

ове лијепе пјесме народне, која је на Гетеа остављала онако јак утисак, и да ближе одреди, колико је он успио драматизовањем њеним. Али прије, него је почела да говори о том, госпођица Луцерна у првој глави даје нов њемачки метрички пријевод пјесме, јер је Гетеов лијеп али нетачан, како она вели, а Абихтов тачан али неподношљив. Даље (у глави II, III, IV) прегледа варијанте пјесме и њихов одношај спрам ове наше. У задњем одјељку говор је о драми г. Огризовића.

У својој радњи госпођица Луцерна не спомиње пријевод те пјесме од г. М. Ђурчина (Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur, стр. 71—73), пријевод који, истина, није метричан, али који је, по мом мишљењу, најтачнији и најбољи. Најновији пријевод гђе Луцерне није без замјерака, и ако не знатних. Први стих наше пјесме: „Шта се бјели у гори зеленој?“, који је Гете тачно превео: Was ist Weisses dort am grünen Walde? и г. Ђурчин: Was schimmert in Waldgebirge dem grünen? преводи Луцерна слободније: *Siehst du's* blinken am Gebirg dem grünen?, што је, без сумње, даље од оригинала него код оне двојице. И други стих исто тако: „Ал' је снијег, ал' су лабудови?“ у Гетеа: Ist es Schnee wohl, oder sind es Schwäne? у Ђурчина је исто без *wohl*, у Луцерне: *Meinst* du Schnee ist es? oder sind es Schwäne. И овдје исто тако слободно и, а то много значи, неодговарајуће. Ова су питања у нас типична, карактеристична, од нарочитих особина и потпуно безлична, и ово макар и неистакнуто лично апострофирање (siehst du, meinst du?) не слаже се са оним безсубјективним, епским обликом. Луцерна је слободније превела и очај стих: „Кад ли му је ран'ма боље било“ са: als er besser ward mit seinen Wunden. Ближе оригиналу има то Гете: Als nun seine Wunde linder wurde и Ђурчин: als es ihm den Wunden besser war. Ђурчин је нетачно превео „књигу опрошћења“ са *das* Buch der Scheidung. У много случајева у народној пјесми *књига* значи материјал, папир, комад папира, обично писмо („кад је Марко књигу накитио“), у Мостару и Херцеговини већином се и данас и писмо и књига и материјал зове само *књигом*. Луцерна има боље: die Schrift. Луцерна има нетачно преведен стих: „А дв'је ћери у румена лица“ са: Zwei der Mädchen auf die roten Lippen. Гете има: küsst' die Wangen ihrer beiden Mädchen, а Ђурчин сасвим тачно: und die zwei Töchter auf die rosigen Wangen. Стих заклетве кадунине: „Ај тако те не желила, браћо!“ Луцерна није право разумјела (у примједби вели: der Vers des Originals ist mehrdeutig, што апсолутно није) и превела га је: „O so wahr dein Schutz mir wert vor allen“; Гете се сасвим приближио смислу: Ich beschwöre dich bei deinem Leben! У Ђурчина дословно, али изгледа не схваћено тачно: Ach, so ich Dich nicht gewünscht hätte, Bruder!*) Стихови народне пјесме: „Сврати нам се мила

*) У неким нашим издањима има ова пјесма измјена. Тако нарочито у јубиларном издању Браће М. Поповића: Najlepše srpske narodne pesme iz zbirke Vuka St. Karadžića. NSad 1897.

мајко наша, да ми тебе ужинати дамо", нетачно су превели и Ћурчин и Луцерна: Kehre uns zurück и komm zurück zu uns. „Сврати нам се" значи само: kehre ein (zu uns); а тим се хтјело рећи: сврати нам се бар мало, колико на ужину! Иза тога наступа градација: јер мати ако се сврати и види своје петоро дјеце „сиротице своје", оно, чега се она онако мека срца нарочито бојала, она их не ће оставити, не може напустити. А у дјеце се овај позив може схватити као наивност (да јој они даду ужину!), простодушност, непосредна љубав. Да се мислило на: „врати нам се" онда би читав онај стих: „да ми тебе ужинати дамо", који има смисла само као мотивација позива на свраћање, постао сувишан, бесмислен. Јер, ако им се врати, и ако је дјеца управо на то зову, онда би узела неки разлог јачи, дубљи, не тако чисто физички.

Тумачење гце Луцерне због чега је ова пјесма боља од осталих јој варијаната тачно је и потпуно на свом мјесту. Ту је најаче истакнут њезин бол за „малехним у бешици сином", само је у овој пјесми разлог њеном отгону не интрига матера или неспоразум, него љубав, али уска, егоична љубав, која Хасан-аги спутава ум, да не ће и не може да разумије своје жене и њеног стида. Само, без сумње, гца Луцерна претјерује и иде врло далеко, кад вели: „Његово је захтијевање оправдано; његова се аријска природа буни против подјармљивања људства исламским обичајима, само он не разумије сама себе и мучи с тога своју жену и уништава је, мјесто да је одгоји за слободније људско схватање". Ту је гца Луцерна ударила у врло модерне жице, непознате нашој култури народних пјесама; она је од нашег Хасан-аге, од Хасанаге оријенталских појмова, хтјела ваљда да престави неког јунака Диминих драма. Даље је нарочито добро истакла карактер ове наше Хасанагинице мимо оне остале: ова је једина пасивна, бојажљива, пуна емоције, она нарочито и више свега воли дјецу, она не ће да се удаје, она осјећа срамоту ради прогона.

Примједбе њене на драму М. Огризовића тачне су и сасвим оправдане. Али само штета је, што је гца Луцерна о том говорила једино на нешто мало више од двије стране. Јер драма Огризовићева, коју је издала Матица Хрватска, заслужила је још детаљнију оцјену и због предмета и због тона и због исламског елемента у њој, заслужила је то и са мјеста, у ком је изишла, и ако јој је иначе књижевна вриједност мање него минимална. Даље, кад је већ говорила о Огризовићу само ради тога, да види како се драматизовао трагични моменат народне пјесме, гца Луцерна је могла да се позабави и другим једним драмским покушајем с истим предметом, драмском сликом *Хасанагинице*, коју је извео лањске године г. Дав. Тодоровић у „Бранкову Колу".

Истина, драмска слика г. Тодоровића далеко је од књижевности са свог дјетињастог, баналног резоновања, са пепјесничког тона и израза и са наивних, готово комичних сцена трагике, које по некад опомињу на оне трагичке комедије Чиче Илије из Јанкове „Звезде", али се ипак могла споменути ради прегледности и пот-

пуности. Г. Тодоровић се, у главном, држи народне пјесме. Само мотивација Хасанагичиног прогона је овдје у том, што она није походила болесна мужа, али не од стида, него због тога, што јој је пето, најмлађе, дијете болесно. Хасан, сасвим природно, претпоставља себе дјетету и не може то жени да опрости, жени, која резонује:

„Шта вреди брак без дјеце!.... Хасане,
Заслепила те срећа!... Не видиш
И не знаш јадан, шта су дечица!

А они баш нијесу били тако оскудни дјецом: петоро их је доста, да он „јадан“ добро дозна „шта су дечица!“ Мотивација народне пјесме природна је по схватању наших: љуба не може да походи рањена мужа, око кога без сумње има другова и сеиза, не може ту у гори зеленој да „чини хизмет“ пред читавим свијетом. У нас још и данас (и у Љубишиним приповијеткама) на селу многи, кад спомене жену, хоће да рече: „да опростиш, моја стопалица!“ У друштву је се стиди донекле и муж, а тек она! А ово је уз то још Муслиманка, жена са много мање слободе. Извина болести дјетета, најмлађега дјетета, кад је у питању глава домаћинова, немогућа је и неприродна кад жена воли мужа, као што то овдје писац с нагласком истиче. Нарочито је писац пустио овдје Хасанагу да се поштено искаје у једном монологу од 110 стихова, па да послије тога остане потпуно пасиван све до сцене, кад мајци пребаци камено срце. Дјеца истрче пред матер, ова их дарује, као у народној пјесми а Хасан-ага их на то зове натраг, јер да им је мати без срца. Да покажемо сву баналност, сметеност и безизразност ове драмске слике, (да оставимо све друго, и ако би имали стотине занимљивих примјера), ми ћемо навести овдје врхунац драме, смрт мајчину, из тог се најбоље види, колико је г. Тодоровић мало схватио дубоку трагику Хасанагинице и како је јак његов пјеснички тон:

Хасан-ага:

Сироте моје, амо дођите,
Јер смиловања ту не нађосте,
У ваше мајке срце камено!

Хасан-агиница:

Шта чујем?... Његов глас?... Не, то је гром,
Из ведра неба који удара,
У срце равно који погађа.
У мене зар је срце камено?

Хасан-ага:

Од камена ил' гвожђа, уопће
И ако имаш срца. Немаш га!

Хасан-агиница:

Ја без срца! Помозите ми, дед. . .
Подуприте ме! . . Падох! . . . сруших се! . .

Пошто се она, одмах иза тога „Ухвати за леву страну груди“, биће да умире с тих ријечи. То јој потврђује и брат, који завршава комад овим много узбуђеним и много паметним говором:

Шта би то? . . Мртва? Мртва одиста,
А тај је крвник уби! Крвниче,
А осветићу ти се за то, веруј ми!
А ако Алах дâ, да убијем
Ту уљу, рђу, тога ниткова,
За сирочад ћу ја се бринути,
Да знаде свет, да није истина,
Што сада рече тај неваљалац,
Да моја сестра беше без срца:
Сад њено срце прећи ће у мене.
Дед подигните мило тело то,
Понесите га, откуд дођосмо,
Да матери га земљи предамо,
Нек с једнаким се здружи једнако!
Јер као што је земља предобра,
Те свако чедо храни и грли,
И она тако децу љубљаше.
Баш љубав та је уби, стамани,
Пре времена је у гроб сахрани!

Споменимо још, да ћемо добити и трећу *Хасанагиницу* у драмском облику. У задње доба спрема се за тај рад г. Алекса Шантић.

Гца Луцерна не спомиње нигдје *Хасанагинице*, „narodne pjesme iz Spljeta“, што је саопштио Срећко Дујам Караман у „Slovincu“ 1882. То је у основи ова опште позната пјесма, како је даје Фортис и по овом Вук, само са неким погрешкама неразумијевања: мјесто даица има dahija, мјесто покривач има podkluvač; за синове има: nožve, а за кћери: svakoj ćeri čohu do poljane.

Владимир Ћоровић.

ПРИКАЗИ

а) Белетристика

„*Knez Ivo von Semberien*“, Drama in einem Akt, von *Branislav Nušić*. Einzig autorisierte Übersetzung aus dem Serbischen von **Milena Miladinović**. Wien und Leipzig. Verlag von J. Eisenstein u. Co. 1909. „Jenen gewidmet, die sich für ihr Volk geopfert haben“.

По натпису био би превод „Кнеза Ива“ госпође Милене већ други на немачком језику, у ствари је пак први. Онај тако-звани

први, спремљен од Роде Роде; тек је накарада од превода. И није управо ни превод, него самовољна прерада „Кнеза Ива“. Јер Рода Рода, будући уверен да је паметнији од Нушића и стварнији од историјске истине, преиначио је то класично дело тако, да га ни сâм Нушић није познао. О том Родину фалзификату „Кнеза Ива“ говорио сам доста опширно у 226 књ. Летописа и у исто доба (год. 1904) у „Neue Freie Presse“.

Но „Кнез Иво“ није једини грех на души Родиној. Он је још и многе приче наших писаца „преиначио“, о чему је др. Илија Ивачковић у 258 књ. Летописа како стварно тако и стручно говорио. Али ни туђа, наиме немачка, критика не пристаје безусловно уз такав поступак Родин. У 23 свесци часописа. „Das literarische Echo“ истиче Richard Weitbrecht своје мишљење о том, приказујући му такође најновију збирку „Schummler, Bummler, Rossetummler“. Међутим ми бисмо радо видели лице Родино па и Вајтбрехтово, кад би на туђем језику наишли на какву иначе изврсну али осакаћену немачку причу или драму.

И госпођа Милена је у „Пропратној речи“ осудила поступак Роде Роде, што је, поред многих „преиначења“, скинуо са дела а особито са последњег призора најбитнију сигнатуру тим, што је књежеву икону крсног имена преобразио у распетије и тим православнога Ива покатоличио а уједно и одузео чисто *српски* значај историјском призору.

Госпођа Милена, којој не треба туђе перје да се њим кити, остала је оригиналу верна и превела га је просто, и то како дивно. Тим је госпођа немачкој публици приказала правога „Кнеза Ива“, на чему јој Нушић може а Рода Рода не може бити захвалан. Тако је госпођа Милена и овом приликом показала господску црту и упутила књижевне пустолове, како треба туђом својином поступати.

М. С-ћ.

б) Политичка економија.

Прво научно дело о трговини Дубровчанина Бенка Котруљића од Дра **Мих. В. Вујића.** (Из Гласа Срп. Краљ. Акад. LXXX). У Београду 1909. вел. 8°.

Као што је пре девет година акад. Мих. Вујић задужио српску науку приказавши и оценивши знаменито дело Дубровчанина Николе Вида Гучетића о држави, штампано у Млецима 1591., („Економно политички погледи Дубровчанина Николе Вида Гучетића“, Ср. Карловци 1900.), тако нам је и овога пута оцртао живот и рад другога једнога Дубровчанина из XV века, о коме се до сада код нас знало веома мало. Најновија Вујићева расправа тиче се Бенка Котруљића, који је 1458. написао студију о трговини. Овим својим радом дао је овај потомак српске породице из Котора сјајну сведоџбу свога необичнога дара а нарочито философске способности, са којом је третирао веома суптилна питања из области религије и друштвених наука. У том спису даје нам Котруљић сасма тачне

погледе о постанку, развоју и главној суштини трговине, новца, кредита, менице и т. д.; он је први био који је теоријски изложио и образложио употребу двојнога књиговодства. Према томе похвално је што је Вујић прегао да нас упозна са радом овога знаменитога човека, чије име за цело да не би било толико заборављено, да му је дело штампано када је било написано. Штампано након више од стотину година (1573.), није могло извршити онај утицај какав би се с правом могао очекивати. Али и ако се касно појавило, ипак је у брзо доживело друго издање, па било преведено и на француски, што значи да је још и у XVI столећу одговарало потребама тадашњега образованог трговачког света.

За Котруљићево дело „Della mercatura et del mercante perfetto" знају дубровачки писци и хвале његову ученост, али је први пажњу западнога ученога света на Котруљићево дело обратио 1890. г. талијански научник Монтанари, а за њим проф. Пијетро Ригобон. Он је истакнуо да је Котруљић 36 година раније изложио теорију дуплога књиговодства од францишканца Луке Пачолија, који је дотле важио као први теоријски писац дуплога књиговодства. Велику научну вредност Котруљићева списа утврдио је пре три године проф. Кајл у нарочитој студији о Котруљићу, уписујући Котруљићу особито у заслугу, што је први био, који је научно осветлио постанак и суштину трговања. Користећи се својим преходницима, а особито књигом Кајловом, приказао је Вујић рад Котруљићев, оцењујући његове економно-политичке назоре са стајалишта данашње политичке економије, коју он тако добре познаје.

Акад. Вујић учинио је веома добро што је пре излагања економно-политичких назора Котруљићевих приказао у кратким потезима трговачку политику Дубровачке Републике, јер је Котруљић, пишући своје дело о трговини, и ако далеко од Дубровника, имао свагда пред очима дубровачке прилике и његове трговце. У том одељку наслања се писац на неке радове Чеде Мијатовића, П. Матковића, Ивелија и К. Јиречка, али је штета што му је остала непозната, обимом мала али садржином веома богата, расправа проф. К. Јиречка „Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters" (Wien 1899.). Да је ову расправу Вујић употребио, не би тврдио да су Дубровчани са Турцима склопили трговачки уговор већ 1365., као што би и неке тврдње Ивелија примао са већом резервом.

За историју фамилије Котруљићеве пружа нам писац веома важних података, прибраних у дубровачком архиву и нештампаним рукописним биографијама Серафина Цријевића. Што се тиче Бенка, зна се да је студирао у Италији, да се вратио у Дубровник, да се оженио и бавио о трговини. Због трговине прешао је Котруљић у Напуљ, где се својом способношћу у брзо толико истакао, да га је краљ Алфонзо поставио својим комисаријем и првим државним министром. Своје дело, како сам каже, довршио је у Напуљу 1458., посветивши га своме пријатељу, дубровачком трговцу Стефанију, у чијој се породици рукопис чувао док га напокон Дубровчанин

*

Ђузепи није штампао у Млецима. Прво издање од 1573. веома је ретко Кајл зна само за три примерка, а Вујић наводи и четврти, који је сада у рукама проф. М. Решетара. Веома је ретко и друго издање из г. 1602. у Брешчији, а тако исто и француски превод из г. 1582., од кога је познат само један примерак у Лијонској градској библијотеци. Анализу Котруљићева списа извео је Вујић по првом издању, служећи се примерком проф. Решетара, али је имао у рукама и друго издање, које се у нечему разликује од првога. Исто тако употребио је Вујић за овај свој посао и француски превод, у коме преводилац особито истиче ретку ученост и одличне трговачке способности Котруљића.

Дело Котруљићево има четири књиге. Нема сумње да је најзнатнија прва књига, у којој се говори о постанку, облицима и природи трговине, због чега јој је Вујић и поклонио највише пажње. Одмах на почетку прве књиге документовао је Котруљић своју велику способност мислиоца, када говори о сазнању, а нарочито онде где удвруђује правило индуктивног метода. („Само искуством и индукцијом из посебнога долази се до сазнања општега, како у наукама, тако и у вештинама"). Котруљић се у даљему излагању не задовољава да изнесе само развој трговине, него се као јаки мислилац стара да даде што тачнију дефиницију трговине. Изненађују даље Котруљићеве сасма модерне научне тековине о наслеђивању не само телесних него и духовних особина, његови сасма модерни назори о неопходности кредита у трговини, који се јавља као последица „првобитне оскудице и разлике у новчаном оруђу, као и природних просторних и времених разлика". Док се у првих десет глава научно теоријски разматра суштина трговања, у осталих осам глава говори се о меници, депозитним пословима, вођењу трговачких књига и осигуравању. Акад. Вујић нарочиту пажњу обраћа овој глави, у којој Котруљић излаже суштину дуплога књиговодства. По њему је сваки трговац дужан заводити у журнал (giornale) цео капитал па га одатле преносити, предмет по предмет, у главну књигу (quaderno). Осим тога треба трговац да почетком године изводи из главне књиге главну билансију, и да све добитке и губитке пренесе на рачун капитала.

Друга књига проматра религијозан живот трговачког сталежа, на се, између осталога, расправља ту и питање које су радње са религијозно-моралног стајалишта дозвољене а које не. Ту се одмах на првом кораку сретамо са питањем о интересу. И ако је Котруљић дубоко религијозан, не слаже се са гледиштем хришћанских писаца, да је неправедна и нехришћанска позајмица под интерес. Неморално је, истиче Котруљић, користити се невољом ближњега, те на тај начин новац умножавати. Али је оправдан интерес код продуктивног кредита, који даје сиромаху могућност да заснује привредни опстанак, према чему је интерес накнада за употребу туђег капитала. Од особитога су интереса оне главе у којима се говори о вредности и ценама робе, за које главе Талијан Монтанари каже да су „знатан прилог за историју теорије вредности".

Трећа књига говори о моралном и политичком животу трговачком, залазећи при том у детаље јавног и приватног живота трговачког. У тим главама имао је Котруљић нарочито пред очима дубровачке прилике, о којима се свагда са хвалом одазива.

Четврта књига посвећена је животу трговца у кући, привреди и породици, при чему су за нас, истиче Вујић, од особите важности његове напомене о привредним и друштвеним односима дубровачким. Ту Котруљић даје упуство како ваља трговац да поступа са млађима, са женом, од које тражи да је вредна и скромна, да се не облачи као кађиперка и да не маже лице „јер је то обично један видљив одвратан знак непоштења". Главу о женама завршује Котруљић карактеристичном изреком: „По правилу жена је онаква, каквом је човек направи". Интересантне су даље главе о дубровачким социјалним приликама, којом приликом акад. Вујић детаљније залази у питање, какво је стајалиште заузео Дубровник према феудалном устројству, које је затекао у задобивеним српским покрајинама. За карактеристику личности Котруљића значајна је последња глава, у којој писац црта какав треба да буде завршетак трговчева живота. Она се одликује философском мирноћом, дубоком религијозношћу, ретком верском трпљивошћу и великом љубављу према отаџбини.

Спис овај, који је писан пред крај средњега века, измакао је далеко напред својим напредним економно-политичким погледима, чију тачност, правилност и вредност после толико векова признају и данашњи научници. Стога је акад. Вујић задужио српску науку, што је осветлио и приказао живот и рад овога заслужнога човека, који достојно стаје о бок заслужним људима славне Дубровачке Републике.

J. P.

БЕЛЕШКЕ.

+ У Archiv für österreichische Geschichte 98. II. изашао је чланак дра *Луја кнеза Војновића* о дубровачком дипломати Франу Гундулићу, који се истиче у време битке код Лепанта а на чијем се раду већ нешто задржао Војновић у књизи „Дубровник и Османско царство" (Београд 1898.).

+ У Срем. Карловцима штампао је Др. *Алекса Ивић* књижицу „Сеоба Срба у Хрватској и Славонији". Колико би се са формалне стране имало много што шта замерити овом раду, толико се мора истакнути његова значајна садржина, која долази отуда, што је ова књига рађена великом већином на основу необјављене грађе Бечкога Држ., Ратног и Коморског Архива. Излагање сеобе Срба уводи писац приказом аустријске војне организације у Хрватској и Славонији, нашто су Турци одговорили насељењем босанских Срба у турском делу Хрватске, а нарочито у Лици 1580. Доласком Срба у близину аустријске границе почињу прелази српских трупа на аустријско земљиште, где се надали бољој управи него под Турцима. Ове Србе називају тадашњи споменици Власима, што је идентично са Србима (Valachi, quos vulgo Zrbschy vocant). Од

краја XVI века почињу аустријске власти у јачој мери да насељавају српски елеменат, како би на тај начин отежали продирање турских чета. Особито је много на томе радио заповедник славонске границе барон Херберштајн. Тако је подобар број Срба 1597 насељен у Беловарском и Крижевачком округу, уз услове да не буду подложни властели ни римокатоличком клиру. Учестаним српским сеобама у Хрватску и Славонију ојачана је аустријска граница и с успехом су одбијане провале у Хрватску и Славонију. Но Срби су, одмах по доласку, дошли у сукоб са хрватско-славонском властелом, која их је, сматрајући пусто земљиште као своје, хтела начинити бесправним роботницима. Што су Срби у тој борби нарочито са Зрињскима и Франкапанима, дуго времена могли очувати свој привилегијални положај имали су захвалити подржавању главних заповедника хрватске и славонске границе, који су умели ценити њихове одличне војне подобности. Колико су Срби давали много на добивене привилегије показује српска побуна у Ровишту 1623. Она је јасан протест против намере цара Фердинанда да их подложи хрватској властели. Привилегијом цара Фердинанда од 1630 подељени су Срби на Крижевачки, Копривнички и Иванићски дистрикат. Но крај свих повластица имали су Срби кроз читав XVII век неприлике од хрватске властеле, због чега се неки у Турску враћали, али ја маса, благодарећи заузимању аустријских заповедника, остала на новом земљишту. Књигу своју завршује Ивић Карловачким Миром 1699 када се могло с успехом приступити сређивању погранични прилика. Вредност ове књиге подиже још и та околност, што писац не губи из вида ни црквене прилике код Срба и њихов однос према римокатолицима. Могло би му се још препоручити да се стара да савлада боље литературу свога предмета.

+ У месту Vălenii-de-munte, у Румунији, доштампао је познати историк румунски проф. *Никола Јорга* своју Историју румунске цркве и религијозног живота (Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor), од које је први том изашао прошле године. Како смо ми у прошлости имали тесних веза са Румунима и како је црквенословенски језик био дуго времена језик цркве код Румуна, наравно да ће ово дело имати интереса и за нас. Особито је за нас интересна судба православне цркве у Ердељу која се ту приказује. Истакнућемо да у првом тому на стр. 345 и даље има неколико занимљивих података о митрополиту Сави II Бранковићу, ученом и даровитом брату грофа Ђорђа Бранковића. Проф. Јорга служи се у том одељку радовима Мангре и Буње, али се види да је и самостално проучавао градиво, које је прибрао Ciparîu у Archivu pentru filologia și istoria, у Acte și Fragmente и т. д.

+ Недавно је у Паризу у издању књижарнице Ашет изашло опсежно дело *Владимира Загорског* „François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie 1828—1894“ (Фрања Рачки и научни и политички препород Хрватске). Иако је Смичиклас убрзо по смрти Рачкога објавио књигу о животу и раду Рачкога, ипак ово дело Загорског добро долази, јер је рађено на нешто другој

основи од Смичикласове а намењено је француској публици. У књизи приказује писац младост Рачкога, говори о његовим литерарним радовима до 1867 и политичкој акцији до тога времена, задржава се на раду Рачкога у Академији, његовим историјским радовима после 1867 као и политичкој делатности после 1868. Како је ова књига рађена на основу марљиве студије извора и како она захвата социјални и политички живот Хрватске у другој половини XIX века, забавићемо се њоме опширније у идућој књизи Летописа.

+ Штампана је V свеска *Цвијићева* Прегледа географске литературе о Балканском Полуострву (за г. 1901—1905). Велику научну корист овога прегледа истакнули смо у једној од ранијих књига Летописа, а овде истичемо да се и ова књига, као и раније, истиче потпуношћу и марљивошћу израде. Читав материјал распоређен је на четири велике групе. У првој групи обухваћене су „Карте и картографска литература“, где се истичу нарочито реферати Вујевића, Дединца и Дерока. У другом одељку „Физична географија, Геологија и Климатологија“ сретамо се са рефератима Ј. Цвијића, на жалост рано преминулога П. Јанковића, Вујевића, Дедијера, В. Петковића и др. Трећи одељак „Антропогеографија и Етнографија“ уредио је Ј. Ердељановић, који је, поред Тих. Ђорђевића, највише и дао прилога. Но истичемо још и реферате Мих. Драгића, К. Н. Костића и Р. Николића. На стр. 161 реферише Ердељановић о моме чланку О пореклу Влаха, не слажући се са мојим мишљењем, управо са мишљењем присталица теорије Реслерове. Но разлози, које Ердељановић наводи, нису нови. Њих су већ раније истицали противници теорије Реслерове, због чега ја и данас остајем у главном при оном што сам рекао у 228 књ. Летописа. На крају ми замера Ердељановић што употребљавам германизме: Трација, Дација, апсорбирали, искључиво. Хвала му на опомени, али му и ја поручујем нека се и он чува германизама као: други научници држе м. мисле, изрично м. изреком, дало би се тврдити м. могло би се тврдити, једновремено м. у исто време. Румуни се могли повући у планине м. узмакнути, био добро упознат м. добро познавао. Погрешно је даље писати доспу м. доспеју. У четвртом одељку „Путописи“ нарочито истичем темељиту рецензију Дра Васе Рuварца на дело Храниловића и Хирца „Zemljopisni i narodopisni opis kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ која је „без икакве научне и литерарне вредности“. Опажамо да би добро било када би се у Прегледу бележили реферати и одзиви, публиковани поводом појединих радова у разним часописима.

У. — Поводом 500-годишње прославе Лајпцишког свеучилишта изашле су многе пригодне књиге. Међу њима и „Die Universität Leipzig 1409—1909. Gedenkblätter zum 30. Juli 1909“. У тој књизи а у чланку „Leipziger Universitäts-Säkularfeiern der Vergangenheit“ стоји на страни 38, при говору о 400-годишњој прослави, 1809, и ово: „Der Serbe Petrovitsch vermachte zur Erinnerung an seine frühere Leipziger Studentenzeit an die 1000 Taler für Lehrmittel und Stipendien“. Који је то Петровић, који је у оно доба оставио такав завештај?

Књижевно Одељење и Књижевни Одбор

VI. седница Књижевног Одбора, држана 11 (24) августа 1909.

Високо уг. кр. Министарство Богоштовља и јавне наставе одбило је тужбу Светолика Калиновића из Панчева, што му Матица Српска није кандидовала сина за стипендију Нестора Димитријевића. Разлози су: што није доказао, да је заиста потомак брата оснивачева по мушкој лози и што му је син тако лош ђак, да уопште не би могао ни добити стипендију. — Секретар подноси предлог, да се на основу новољног буџета за год. 1910, Летопис Матице Српске с 1. јануаром 1910 издаје 12 пута а остала књижевна издања као и до сад. Предлог се усваја и подноси се Књижевном Одељењу на одлуку. Претплатна цена била би онда за Аустро-Угарску К 10 а за иностранство К 12. — За Матичина издања примају се: „Де, Сивац, де!...“ приповетка с приморја Марка Цара; „Два мајстора“, прича Светозара Ћоровића; „Из историје Срба у Угарској“ од дра Алексе Ивића, IV. V.; „На Валима живота“, приповетка Милана Андрића. — Не примају се два рукописа. — Издају се на извештај три рукописа. — Прима се извештај секретарев о питомцима.

III. седница Књижевног Одељења, држана 12 (23) августа 1909.

Одаје се почаст преминулом члану *Аксентију Марковићу*, академском сликару и секретар се умољава, да у свечаној седници говори у спомен и славу покојникову. — Усваја се распоред прославе 50-годишњице председника друштвеног и за говорнике одређују се, према понуди, члан Стеван В. Поповић и секретар. — Усваја се предлог Књижевног Одбора о издавању Летописа 12 пута с 1. јануаром 1910. — На расписану награду из задужбине Јована Наке стигла су три дела од непознатих писаца: „Све за љубав науке“ комедија у 5 чинова, „Истрага“, комедија у 1 чину, и роман „Милица је свршила школе“. Оцењивачи одбијају оба последња рукописа а како се у мишљењима за први рукопис не слажу, издан је даље на извештај. — Усваја се распис награда из

задужб. Јована Накс и Јована Остојића. — Подноси се Главној Скупштини кандидациона листа за избор питомаца из четири стипендијске залужбине.

IV. седница Књижевног Одељења, држана 1 (14) септембра 1909.

У почетку седнице поздравља је члан *Милан А. Јовановић* председника друштвеног овим речима: „Јуче је Главна Скупштина наше Матице преко свога потпредседника поздравила срдачно нашем велеуваженом председнику светковање његове петдесет-годишњице, а Књижевно Одељење овај рад excellence књижевни орган наше Матице учиниће то исто у својој академској седници; но ја мислим, господо чланови, да ћете ми сви одобрити, кад ево устајем да поздравим нашег велепштованог председника приликом новог високог одликовања му.

„Почаст и признање, које указа Његово Величанство краљ Србије *Петар I.* нашем драгом и многозаслужном председнику о његовој педесет-годишњици пада и на тело ово, у ком врли г. А. Хаџић пуних, ево, хвала Богу, 50 година тако успешно, тако истрајно, са толико прегора дела.

„То одобравање рада и признавање с високог места нека буде мелем за чемерне часове, које хоће борба за напредак кадикад да донесе овом нашем културном борцу, а нама нека даде снаге и воље, да истрајемо у његовој војсци и да га својски потпомажемо у његову способносном далању.

„Уз многа владарска одликовања нека и народно признање и љубав буде такођер награда за труде и подвиге г. Хаџића око напретка народног.

„Бог Вас поживио дуго, велезаслужни г. председниче, да се дуго и дуго поносите одликовањима два Величанства и једног Височанства и превеликом љубави народном".

Чланови Књижевног Одељења устајањем са својих места и усклицима: „Живио наш председник!" прихватили су овај поздрав и наредили, да се у целости уведе у записник спомена ради.

За потпредседника књижевном одељењу изабран је на годину дана једногласно *Милан А. Јовановић.* — За чланове Књижевном Одбору изабрани су већином гласова: Аркадије Варађанин, Др. Ђорђе Дера, Др. Веселин Ђисаловић, Јован Живојновић, др. Лаза Марковић, др. Милан Савић, Сава Петровић, Тих. Остојић — из Новога Сада, а са стране: Милан Будисављевић, Димитрије Руварац, Григорије Лазић, Иларијон Зеремски — из Карловаца. — *Милан Будисављевић* подноси као трећи оцењивач своју оцену на комедију у 5. чинова с натписом: *„Све за љубав науке"* од непознатог писца, стиглу на расписану награду из фонда Јована плем. Наке ВСМиклушког. На основу ове оцене и оцене члана Саве Петровића не досуђује се овом делу расписана награда. — Узета је на знање и равнање одлука скупштинска о одобреним прорачунима на књижевне сврхе за г. 1910. — Узете су на знање и равнање

одлуке скупштинске, којима су одобрене предложене награде за распис из задужбине Јована Наке и Јована Остојића и жене му Терезије. — Кр. уг. Министарство Богоштовља и јавне наставе одобрило је, после поднесених разјашњења и честог пожуривања основно писмо за задужбину Васе Ђурђева из Долова одређену на књижевне цели. Тако је сада новчано осигурано излажење Летописа 12 пута годишње. — Одлукама скупштинским изабрани су за питомце: Христифор Грчић и Јован Узелац, из задужбине Петра Костића; — Александар Лукин из задужбине Христифора Шифмана; — Ђорђе Јовановић из задужбине Гедеона Дунђерског; — Славко Давидовић за трговачку струку; Петар Божидар за економску струку; Љубомир Поучки за занатлијску струку — из задужбине Васе Јагазовића. Умолиће се Управни одбор, да изабраним питомцима исплаћује стипендије, које им припадају. — Узимају се на знање и равнање одлуке скупштинске, по којима је Књижевно Одељење с Управним Одбором овлаштено, да после расписаног стечаја у заједничкој седници бирају једног питомца за економску струку из задужбине Васе Јагазовића; два питомца из задужбине Ђене Брановачког и жене му Иде, од којих један мора слушати реалне а други економске науке. — Тако исто узета је на знање и равнање одлука скупштинска о кандидацији молилаца за стипендију из задужбине Нестора Димитријевића, за избор Његовој Светости патријарху српском.

Управни Одбор

VI. седница Управног Одбора, држана 15 (28) јула 1909.

Кр. угарско министарство Богоштовља и јавне наставе одобрило је продају куће *Петра Маргетића* и жене му *Јулијане* рођ. Чаковац, коју је на јавној дражби купио др. Јосиф Брух за 20.000 круна. Кућу ће у посед купцу предати др. Светозар Димитријевић, адвокат и заступник Матичин у тој ствари у Темишвару. — *Управа ц. и кр. дворске и државне архиве у Бечу* одобрава по молби Матичиној, да се могу репродуковати стари српски печати, који се налазе у архиви. Дотични печати с грбовима издаће се ради избора дру Алекси Ивићу, да се исти с архиваром В. Кратохвилом постара о фотографисању изабраних комада. — *В. Кратохвил*, архивар ц. и кр. дворске и државне архиве у Бечу јавља, да је примио посланих му 500 кр. за репродукцију старих печата српских и да ће радо посредовати у том послу. — Узет је на знање извештај председников, да је каса сконтрована и да је у реду нађена. — Узет је на знање извештај књиговодства да су по судској одлуци исплаћени парнични трошкови у износу од 229 к. у парници вођеној против Тиме Давидовца и другова му. — Узете су на знање одлуке пододбора за издавање зајмова о одобреном зајму од 1200 круна и о бестеретном потпису неких парцела, које су заложене биле за сигурност неких одобрених зајмова. — По молби *Матице Српске у Дубровнику* одговорено, да ће и Матица

Српска из НСада бити заступљена на свечаној седници, која ће се држати 1. августа по нов. календару у прославу почетка рада Матице Српске у Дубровнику. — Узети су на знање и одобрени су извештаји економског одбора у више предмета економске струке. — Неке молбе издате су на мишљење фискалу друштвеном. — Позваће се Књижевни Одбор, да учини предлог како би библиотека матичина могла приступачнија бити и широј публици. — Изриче се захвалност дру *Ковачевићу Граовском* са Цетиња, који је библиотеци матичиној поклонио пет својих већих дела. — Узет је на знање извештај Академског Удружења Срба Техничара у Бечу о своме раду и школској години 1908/9. — Поклоњена су матичина издања неким школама и читаоницама у Босни. — Извештај библиотекара Војина Срећанова о набављању неких књига о словенској књижевности, којих у матичиној библиотеци нема, упућен је на мишљење Књижевном Одбору. — Да би се могао тачно одредити рабат препродавцима матичиних издања, упућено је књиговодство да у договору са секретаром матичиним израчуна шта стаје Матицу свака књига њеног издања са штампом и наградом писаца заједно. — Расправљени су још неки предмети економске и административне природе.

VII. седница Управног Одбора, држана 13 (26) августа 1909.

Секретаријат Матице Српске јавља, да су преминули ови чланови матичини: 1. *Милан Матејић* у В. Бечкереку. Уписао се за члана 1901 године и исплатио целу чланарину. — 2. *Светислав (Славко) Коларовић*, професор гимназијски у Карловцима. Уписао се за члана 1895 и исплатио целу чланарину. Успомени споменутих чланова указане су уобичајене посмртне почасти. — Узет је на повољно знање извештај чланова матичиних, који су изаслани били, да заступају Матицу Српску из НСада на свечаном отварању рада Матице Српске у Дубровнику. — Саборски Одбор у Карловцима јавља, да је послани му изворни примерак основног писма за задужбину *Јосе Обрадовића* и жене му *Јулијане* рођ. Новак из Вршца на књижевне цели ставио у писмохрану на сачување. — Саборски Одбор у Карловцима одговара на питање Матичино, да је вољан примити се за случај престанка „Матице Српске“ управе „*Благовештенског фонда Димитрија Коларовића* и жене му *Анастасије* из Карловаца за образовање младих Српкиња“ према прописима основног писма. — Поднеће се рекурс највишем Управном Судишту против одлуке кр. уг. финансијске Управе у Сомбор, којом је наређено, да се мора платити нека глоба од К 8.40 пот. — *Матица Српска* у Дубровнику топлим речима захваљује на пажњи и великој љубави, коју је Матица Српска у Новом Саду указала тиме, што је изаслала своје нарочите изасланике, да је заступају при свечаном отварању „Матице Српске“ у Дубровнику. Боравак матичиних заступника тамо остаће у најлепшој, трајној успомени у дубровачкој Матици Српској, која не ће никад заборавити да су

је од „свих Срба једино и само Новосађани заиста српски почастили“. — По молби „Матице Српске“ у Дубровнику поклањају јој се за библиотеку сва књижевна издања Матице Српске из Новога Сада. — Узет је на знање извештај изасланог одбора о извршеном инвентарисању државних папира и хипотекарних зајмова свију фондова под управом Матице Српске. — Утврђени прорачуни за г. 1910 како о фонду Матице Српске тако и другим фондовима и задужбинама под управом Матичином поднеће се скупштини на одобрење. — Узет је на знање извештај дра Светозара Димитријевића, заступника Матичиног у Темишвару о одржаном рочишту ради поделе куповнине, што је придошла од продате куће фонда Петра Маргетића и жене му Јулијане, и о начину исплате куповнине у оброцима и у том погледу даће му се упутство. Уједно узет је на знање и извештај заступников, да је кућу, према дражбеним условима, предао купцу у посед и у уживање. — Поднеће се скупштини образложени предлог, да се прода путем јавне дражбе кућа задужбине Марије Трандафилке у хлебарској улици под бројем 19. — Узет је на знање извештај Управним Одбором изасланих рачунских прегледача о рачунима за г. 1908 и подносе се скупштини. — Подносе се скупштини извештаји скупштином изасланих рачунских прегледача о прегледаним и у реду нађеним рачунима за г. 1908. — Умолиће се кр. уг. Управа поштанска у Темишвару за дозволу, да Матица може новинарским маркама слати своја издања и преко 500 гр. — Поднеће се скупштини извештај Војина Срећанова о стању библиотеке у г. 1908/9. По том извештају умножила се библиотека матичина са 462 дела у 672 свеске. Током 1908 године посетило је библиотеку матичину 1662 особе. 382 особе позајмило је 678 дела у 1283 свеске. Током 1909 године до 1. (14.) августа посетило је библиотеку: у јануару 137 особа, у фебруару 124, у марту 137, у априлу 121, у мају 96, у јуну 75, у јулу 97, до 14. августа 81. — свега 968. — 314 особа позајмило је на реверс 625 дела у 1083 свеске. — Економски одбор јавља, да је путем јавне дражбе издао на салашу Марије Трандафилке 411/2 ланца под аренду. Просеком по ланцу добијено је 125 К 14 пот. Дражба је одобрена, пошто је постигнут повољан резултат. — Поднеће се скупштини поновљени предлог члана Матичина Луке Јовановића из Брода да фонд Трандафилкин не плаћа принос на управне трошкове, и ако то сви остали фондови чине. — Са несташице средстава није се могла одредити припомоћ многим молиоцима. — Одобрен је неким дужницима причек дужне камате. — Неким дужницима одобрено је, да могу неке заложене а продане парцеле преписати бестеретно на име купаца. — Неки дужници одбијени су подобним потраживањем својим. — Одобрено је нешто мало зајма. —

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге које се пошљу Библиотеци Матичиној.

68. Предлог организације сталног надзора над народним школама у Краљевини Србији. С два прилога. Написао *Павле Л. Мајснер*. У Београду, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1909. в. 8°. Стр. 47 + 1 карта. Цена један динар.

69. Сеоба Срба у Хрватску и Славонију. Прилог испитивању српске прошлости током 16. и 17. века. Написао *Др. Алекса Ивић*. [Ова је расправа прештампана из „Дела“ за год. 1907. и знатно је попуњена]. Сремски Карловци, Српска Манастирска Штампарија, 1909. — 172. 8°. Стр. 101. Цена је књизи 1 К 50 пот.

70. *Rocznik slawistyczny* wydawany przez Jana Łosia, Leona Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego. — *Revue slavistique* publiée par Jean Łoś, Léon Mańkowski, Casimir Nitsch et Jean Rozwadowski. T. I. Kraków. — Cracovie. 1908. G. Gebethner i Spółka. — G. Gebethner & Cº Lipsk-Leipsick, Otto Harrassowitz. Warszawa-Varsovie, G. Gebethner i Spółka. 8°. Стр. IV + 324.

71. *Стеван Радић*. Ни из чега. Приповетка. Написао — —. У Руми. Штампарија Ђорђа Петровића, 1908. м. 8°. Стр. 136. Цена 60 потура.

72. Из царства мрака. I. Царство ракије. Слике из народа о ракији и њеним последицама. Написао *Срећен Дикић*. (Издање Друштва за школску хигијену и народно просвећивање, књига 11). Београд, „Доситеј Обрадовић“ — штампарија Аце М. Станојевића, чика-Љубина улица 8. 8°. Стр. 40. Цена 0·50 дин.

73. Брђанке. Пјесме *Мићуна М. Павићевића* (са сликом). Друго издање. 1909. м. 8°. Стр. 142 + 2.

74. Суза у народној пјесми. Приопћио *Јосип Милаковић*, професор Учитељске Школе у Сарајеву. (Сепаратни отисак из „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини“, XX. 1908. 4. (Стр. 533—544.). Сарајево. Земаљска Штампарија, 1908. в. 8°. Стр. 12.

75. Увод у историју васпитних теорија. Написао *Оскар Браунинг*, виши члан и професор Кинкс Колеџа у Кембрицу. Превео *Милан Шевић*. [Издање задужбине И. М. Коларца]. Београд, нова штампарија „Давидовић“, Дечанска 14. Љуб. М. Давидовића. 1909. в. 8°. Стр. 14 + 159 + 1 л. Цена 2 динара.

76. Извештај „Српске-певачке дружине у Суботици“ за год. 1908. Са подацима за грађу друштвеног летописа. У Срем. Карловцима, Српска Манастирска Штампарија, 1909. 8°. Стр. 35.

77. *Julius Zeyer*. Кућа „Код звезде, која тоне“. Успомена из непознатога. Преведено дозволом Чешке Крал. Академије. Карловци, Срп. Ман. Штампарија, 1909/160. 8°. Стр. 115. Цена К 1·20.

78. *M. Murko*. Sonderabdruck aus den Hessischen Blättern für Volkskunde Band VIII, Heft 1. Bücherschau. *Dr. Friedrich S. Krauss*, Slavische Volksforschungen. Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarenlieder der Südslaven. Vorwiegend auf Grund eigener Erhebungen. Verlag von Wilhelm Heims. Leipzig 1908. Lex. VIII u. 431 S.

Уређивање ове свеске завршено је 21. септ. (4.) окт. 1909.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Фе сх 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1909. ГОДИНУ

У току 1909. год. Матица Српска даје члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис.** осам књига (књ. 253—260). Сваких шест недеља излази једна књига од 5—6 табака.

II. **Књиге Матице Српске:** Број 27, 28, 29. Песме Лазе Костића. — Бр. 30. „Дубровачка Трилогија“ од Ива Војновића.

III. **Зборник историјских докумената.** Бр. 2. „Прилози за историју Срба у Угарској из 16. 17. и 18. века“ од дра Јована Радонића, I. део. (Књиге Матице Српске бр. 25. и 26.)

IV. **Књиге за народ:** Књига 126. и 127. „Подрумарство“ од Јована Живковића II. — Књ. 129. „Албум славног женскиња“ од Пере Радуловића. — 130. „Из књига староставних“ од Стевана Сремца VI. — 131. Последице домаћег васпитања. Од Даринке Буље рођ. Косић I.

Овај се списак може још попунити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 6 К. у иноземству за 8 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у књижари Светислава Цвијановића, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“
1909.